

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ**

Jurnal 1970-ci ildən çap olunur.

2009, № 2 (187)

**MƏKTƏBƏQƏDƏR
VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL**

(Elmi - metodik jurnal)

2

2009

Baş redaktor: prof. Y.Ş. Kərimov

Redaksiya heyəti:

- Arif Muradov** *Təhsil Nazirliyi şəhərlər üzrə ümumtəhsil və məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin müdiri*
- Asəf Zamanov** *Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidənəhazırlanma İnstitutunun direktoru, fizika-riyaziyyat elmlər doktoru, professor*
- Nurlana Əliyeva** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin direktoru, filologiya elmləri doktoru*
- Vaqif Əmiraslanov** *Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Texnikumunun direktoru, tarix elmləri namizədi*
- Vidadi Xəlilov** *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun məktəbəqədər və ibtidai təhsil şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər doktoru, professor*
- Ramiz Əliyev** *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin müdiri, psixologiya elmləri doktoru*
- Pirali Əliyev** *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun tərbiyə problemləri şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər namizədi, dosent*
- Mircəfər Həsənov** *Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun kafedra müdiri, pedaqoji elmlər namizədi, professor*
- Akif Əliyev** *Təhsil Nazirliyi təhsilin idarə olunmasının məlumat sistemləri şöbəsinin məsləhətçisi*
- Nərimə Alnağıyeva** *Təhsil Nazirliyi şəhərlər üzrə ümumtəhsil və məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin böyük məsləhətçisi*
- Azadxan Adıgözəlov** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin kafedra müdiri, fizika - riyaziyyat elmləri doktoru, professor*
- Həqiqət Hacıyeva** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya elmləri namizədi, dosent*
- Zemfira Əsədova** *Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi- uşaq bağçasının müdiri*
- Esmira Ağayeva** *İ. Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın ibtidai siniflər üzrə direktor müavini*
- Bibixanım İbadova** *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun ibtidai təhsil kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər namizədi*
- Könül Həsənova** *Nəsimi rayonu, 111 nömrəli körpələr evi- uşaq bağçasının tərbiyəçisi*
- Sevda Abbasova** *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqoji elmlər namizədi, dosent*
- (məsul katib)**

Yığılmağa verilmiş 24.05.2009. Çapa imzalanmış 22.06.2009.

Kağız formatı 70x100 1/16. Şərti çap vərəqi 6.5

Sifariş№ 05 Tiraj 800. Qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1010. Bakı, Zərifə Əliyeva küçəsi. 40.

Tel. 493-84-41, mob. (050) 370-60-11.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı ş. A. Məmmədov, 113, tel. 437-98-20

Bu nömrədə

İslahatın uğurla başa çatması müəllimin yaradıcı fəaliyyətindən asılıdır..... 4

Yeni pedaqoji texnologiyalar

<i>İsmayılova N.</i>	İbtidai təhsildə milli kurikulumun məzmunu	7
<i>İbadova B.</i>	İbtidai təlim üzrə kurikulum şöbəsində.....	13
<i>Cəfərova L.</i>	Məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi yollarında.....	15
<i>Əliyeva A.</i>	Ənənəvi sinifdən müasir sinfə doğru.....	21
<i>Məmmədbəyova T.</i>	İbtidai siniflərdə müəllim-şagird əməkdaşlığı.....	28

Məktəbəqədər təhsil

<i>Şirzadova M.</i>	Erkən yaşlı uşaqların fiziki inkişafının xüsusiyyətləri.....	33
<i>Əliyeva Ş.</i>	Məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların fiziki hazırlığı üzrə işin bəzi məsələləri.....	37
<i>Vəliyeva Z.,</i>	Düzlük və doğruluq xoşbəxtliyin açarıdır.....	41
<i>Bağurova S.</i>		
<i>Əlixanova G.</i>	Uşaq nə üçün şikayət edir?.....	44
<i>Dadaşzadə D.</i>	İstedadlı uşaqlarla milli rəqslər üzrə iş.....	50
<i>Məmmədova A.</i>	Bir yaşın mübarək!.....	53

Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə

<i>Məmmədova T.</i>	Həndəsi elementlərin öyrədilməsində sadə qurma məsələlərindən istifadə.....	58
<i>Axundova S.</i>	Fənlərarası əlaqənin yaradılması yolları.....	62
<i>Canəliyev Q.</i>	Müəllim-şagird münasibətlərinin təlimin keyfiyyətinə təsiri.....	66
<i>Abdinova N.</i>	Təlimin optimallaşdırılmasının şəxsiyyət amili.....	70
<i>Abdullayev Ə.</i>	Savad təlimində kurikulumun tələblərinə necə əməl edirəm.....	75

Psixologiya və defektologiya

<i>Əlizadə Ə.</i>	Kiçikyaşlı məktəblinin koqnitiv xüsusiyyətləri: təfəkkür və təxəyyül problemləri.....	79
<i>Səfəraliyeva G.</i>	Görmə qüsuru olan məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi.....	85

Təhsilin idarə edilməsi

<i>Eminova S.</i>	«Müəllim, valideyn və şagirdlər şurası»nın cəmiyyətimizə inteqrasiyası haqqında.....	90
-------------------	--	----

Təhsilimizin tarixi

<i>Əhmədov H.</i>	Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyası Azərbaycan şöbəsinin 130 illiyi. Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının ilk azərbaycanlı məzunu: Səfərali bəy Vəlibəyov.....	93
-------------------	--	----

Bizim iş yoldaşlarımız

<i>Abdullayeva S.</i>	50 il təhsilin xidmətində.....	98
<i>İsgəndərov İ.</i>	Yaradıcı tərbiyəçi.....	99

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün

<i>Mahmudov V.,</i>		
<i>Bağiyeva A.,</i>		
<i>Musayev Ə.,</i>		
<i>Həsənova E.</i>	Riyazi oyunlar və əyləncələr.....	101

İSLAHATIN UĞURLA BAŞA ÇATMASI MÜƏLLİMİN YARADICI FƏALİYYƏTİNDƏN ASILIDIR

Müstəqil respublikamızda siyasi, iqtisadi, mədəni-sosial inkişafın sürəti təhsilin optimal təşkilindən, təhsilin nailiyyətləri isə müəllimin yaradıcı fəaliyyətindən asılıdır. Müəllim cəmiyyətin bilavasitə məhsuldar qüvvəsidir. Təlim-tərbiyə prosesinin müvəffəqiyyətlə təşkili üçün müəllimə dayaq olacaq bilik, bacarıq və vərdisləri dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. onlara əsasən müəllim təhsil islahatından irəli gələn təlimin psixoloji, pedaqoji və sosioloji aspektlərini açmağı bacarmalıdır.

Milli kurikulumun həyata keçirilməsinə başlandığı dövrdən yeni nəsil sinif müəllimləri formalaşmağa başlayıb. Onların içərisində yeniliyə can atanlar, yeni fəaliyyət sistemi yaratmaq istəyənlər var. İlin ən yaxşı müəllimi müsabiqəsinin gedişi bunu bir daha sübut etdi. Bununla belə, mətbuata nəzər saldıqda bəzi-ərinin yazılarında elmi-metodik yanaşmadan daha çox yeni terminlər, paoslu ifadələr özünü göstərir. Müşahidələr göstərir ki, əvvəllər yaxşı müəllim kimi tanınan müəllimlərin bir qismi bu gün işin çəmini tapmaqda çətinlik çəir, mü-əqil fəaliyyət göstərə bilmir, özünə inamsızlıq onların fəaliyyətinə hakim kəsilir. Belələri keçid dövrünün «şiltaqlıqlarına» dözə bilmirlər.

Onlar unudular ki, təbiəti etibarilə hər şeyi öyrənməyə can atan, asılı ol-aması ilə seçilən, öz peşəsinə, şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşan, ünsiyyətdə sərbəst, optimist, yeni şəraitə tez alışan, öz fəaliyyətindən həzz alan uşaqların inkişafı üçün hər əziyyətə qatlaşan şəxsləri əsl müəllim hesab edirlər.

Adətən, bəzi müəllimlər öz yaradıcılığına ciddilik altında haqq qazandır-mağa çalışırlar. Altıyaşlılar belə müəllimi sevmirlər. Gülürüz olmaq, ürəkdən gülməyi bacarmaq yaxşı müəllimin keyfiyyətlərindən biridir. Yumor əhval-ruhiyyəni qaldırır, optimizm, şagirdlərlə isti dostluq münasibəti yaradır.

Sinif müəllimi bu gün elə bil şəraitdə fəaliyyət göstərir ki, «hamının gözü onun üstündədir». Adətən, sinif müəllimi ilk müəllim olduğundan ona nəzarət edən çox olur. Məktəb direktoru, onun müavinləri I sinifdə dərs deyən müəllimin hər addımını izləyir. Valideynlər (xüsusilə pedaqoji maarifə ehti-yacı olan valideynlər) müəllimə yerli-yersiz iradlarını bildirirlər. Altıyaşlılar tamamilə yeni bir aləmdə yad adamla rastlaşır, ondan öyrənməli olur, çox vaxt müəllimi müstəqil qiymətləndirirlər. Onların həmin müəllimi sevib-sevməmələri, özünüküləşdirib-özünüküləşdirməmələri, gələcəkdə yadda sax-ayıb-saxlamamaları ilk günlərdəki ünsiyyətdən asılı olur. Bunlar bir yana, üstəlik müəllimlər arasında hökm sürən paxıllıq hissləri də onların fəali-yyətinə kəskin təsir göstərir («Direktor onu təriflədi. Ona görə ki...»), «Direktor müavinini onun pedaqoji ustalığından razı qaldı. Deyəsən o ilin ən yaxşı müəllimi müsabiqəsinə hazırlayır» və s.).

Müəllimlik peşəsinə elə yiyələnmək elə keyfiyyətlərə malik olmaq lazım-dır ki, artıq söz-söhbətə yol verilməsin, şagirdlər də, müəllimlər də, vali-deynlər də onu sevsinlər.

Təcrübə göstərir ki, bəzən yenilikçi olmaq xatirinə çox canfəşanlıq, lazım olan-olmayan priyomların, iş növlərinin, texnologiyaların dərəcə gətirilməsi ilə nəticələnir. Unutmaq olmaz ki, hər şey səbrlə götür-qoy etmək, «yüz ölçüb, bir biçmək», şüurlu fəaliyyətə alışmaq müəllimin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Pedaqogika və psixologiyanın sirlərinə müəkkəmməl yiyələnmiş müəllim hazır reseptlər, qəlibə salınmış xarici təcrübə, yerli şəraitə, məktəbimizin bugünkü durumuna uyğunlaşdırılmamış şablon «dərs nümunələri» gözləmir, şəraitdən asılı olaraq özü fəaliyyət forması seçir. Yaradıcı müəllim yeri gəldikdə dərslik müəllifinə, metodistə istiqamət verir.

Keçən tədris ilində I sinifdə dərs deyən müəllimlər kurikulumun mahiyyətini, məzmununu, onunla işləmək yollarını öyrənmək üzərində çox çalışmalıdırlar. Təhsilin demokratikləşməsi prinsipi müəllimi «təhkimçilikdən» xilas etməli, ona sərbəstlik verməlidir.

Bütün müəllimlərin hazırlığı pedaqoji-psixoloji tələblərə cavab verərsə, onların müstəqil fəaliyyətinin nəticələri reseptlə tələb ediləndən daha üstün ola bilər. Belə bir şərait novator müəllimin meydana çıxmasına imkan verir.

Bu gün hamı haqlı olaraq pedaqoji ustalıqdan söz açır, ona yiyələnməyi vacib hesab edir. Pedaqoji ustalığı müəllimin işinin nəticəliliyi ilə ölçülməlidir. Yalnız bu zaman yaradıcı qabiliyyətin, potensialın inkişafı mümkündür. Peşə ustalığı çoxkomponentli hadisədir. «Usta müəllim» ideal modeli etolonuna ümumi mədəniyyət, metodik psixoloji hazırlıq, peşəsinin mühüm olmasını anlamaq ona vurgunluq, şagirdlərin şəxsiyyətinə hörmət və inamla bağlıdır.

Müəllim yaradıcı olmalı, pedaqoji yaradıcılıq onun bütün praktik fəaliyyətinə hopmalıdır. Yaradıcı müəllim bu gün mətbuatda rastlaşdığı, ona təkidlə təqdim olunan dərs nümunələrindən öyrənir, lakin reseptlərdən ibarət qəlibə salınmış nümunələri əzbərləyib eynilə tətbiq etmir. Təcrübə göstərir ki, hazır reseptlərin mahiyyətini anlamadan tətbiq etməyə səy göstərən müəllim çaş-baş qalır, bildiyini də unudur. Müəllim hər bir dərsin üzərində diqqətlə düşünməli fəaliyyətinin hər bir anını ölçüb-biçməlidir. O zaman məlum olacaq ki, hətta xarakterinə, məzmununa görə yaxın materialın tədrisi prosesində özünəməxsus cəhətlər qarşıya çıxır.

Təcrübə göstərir ki, 5 məktəbdə eyni mövzunu müəllimlərin beşi də yüksək səviyyədə tədris edir, alınan nəticə mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilir, lakin onların dərsləri heç də bir-birinə bənzəmir. Belə nəticə peşəkarlığın, pedaqoji ustalığın təntənəsidir. Görünür, «Pedaqoji incəsənət teatr incəsənəti ilə ümumi cəhətlərə malikdir. Dərs də bir aparıcı aktyorun teatrıdır» deyənlər səhv etməmişlər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, eyni mövzu Bakıda, Qazax şəhər məktəbində; Gədəbəyənin kənd məktəbində müxtəlif azsaylı xalqların uşaqlarının təhsil aldıkları məktəblərdə; maddi bazası güclü və zəif məktəblərdə; kontingenti birbaşa ailədən və ya uşaq bağçasından gəlmiş məktəblərdə; ali və ya orta təhsilli, stajı çox və ya az olan müəllimlərin sinfində tədrisi eyni nəticə verə bilməz.

Bu gün metodik göstərişlərin vəzifəsi müəllimlərə anlamadıqları, xoşlamadıqları reseptləri əzbərlətmək deyil, onların pedaqoji, psixoloji, metodik hazırlığını artırmaq, onlara müstəqil, yaradıcı fəaliyyət göstərməyin yollarını öyrətməkdir.

Bu gün bəzi yazılarda şəxsiyyətyönümlü, şagirdyönümlü təhsil, təlim prosesində şagirdin obyekt deyil, müəllimlə bərabər hüquqlu subyekt hesab edilməsi altında az qala müəllimi robota çevirmək cəhdi hökm sürür. Unutmayaq ki, elmi- texniki tərəqqi, kömpyuter texnikası, əyani vəsait və didaktik material, elektron məşğələ forması nə qədər artsa da, yeni texnologiyaların, interaktiv metod və priyomların tətbiqi nə qədər geniş yayılsa da, onların deyə bilmədiklərini şərh etməyə qadir olan müəllimi əvəz edə bilməz.

Vaxtilə böyük pedaqoq K.D.Uşinski demişdir ki, heç bir tədris planı, proqram və dərslik müəllimi əvəz edə bilməz. Həqiqətən belədir. Əsl müəllim üçün tədris planında fənnə saatin az verilməsi, proqramda məzmunun məntiqə əsaslanan sistemə uyğun verilməməsi, dərslikdə məzmunun yarı-yarımçıq, maraqsız olmasının o qədər də fərqi yoxdur. Bütün bu nöqsanları bilikli, səriştəli, peşə ustalığına yiyələnmiş müəllim asanlıqla aradan qaldıra bilir.

Çox təəccüblüdür: dərsdə şagirdlərin fəallığı, tədqiqatçılığa cəlb olunmaları, müstəqil mühakimə yürütmələri, fikirlərini sübuta yetirmələri, məntiqi təfəkkürlərini itiləmələri tələb edildiyi müasir dövrdə müəllimlər bayağı, mexaniki fəaliyyətə cəlb olunurlar. Unudular ki, pedaqoji yaradıcılığın ayrı-ayrı cəhətlərini və bütövlükdə mexanizmini dərin bilmədən təlim-tərbiyə prosesində onu səmərəli tətbiq etmək mümkün deyil.

Müəllim «sindəftər olmalı», improvizə etməyi bacarmalıdır. Məhz improvizasiya pedaqoji texnika və bilikləri pedaqoji ustalığa çevirməyə imkan verir. İmprovizə etmək üçün pedaqoji aktın yaranması ilə tətbiqi ani olaraq eyni vaxta düşməlidir. Pedaqoji improvizasiya intuitiv-məntiqi prosesdir. Bu prosesdə obyektiv və ya subyektiv yenilik yaranır. İmprovizasiyasız təlim-tərbiyə prosesi rəngarənglikdən məhrum, quru, cansız olar. İmprovizə etmək üçün müəllimdə geniş erudisiya, dərin pedaqoji peşəkarlıq, özünütəkmilləşdirmə, cəlbədicə şəxsi keyfiyyətlər olmalıdır.

Təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi şəraitində müəllimin öz vəzifəsinə və imkanlarına baxışının dəyişməsi tədqiqatçılıq və yaradıcılıq situasiyası tələb edir. Müəllim tədqiqatçı olmalıdır. Təlimin praktik istiqamətliliyi ixtisasartırma sisteminin başlıca pedaqoji prinsiplərindən biri kimi müəllimin yaradıcı fəaliyyətinin gücləndirilməsi vəzifəsinə tabe olmalıdır. Təhsilin məzmununu, yeni ideyalarını, təcrübəsini mənimsəməyə hazırlıq, bu yenini inkişaf etdirmək, daha yeni vəzifələr qoymağa və onları həll etməyə meyllilik qabiliyyəti müəllimin davamlı məqsədi olmalıdır.

İBTİDAİ TƏHSİLDƏ MİLLİ KURİKULUMUN MƏZMUNU

Nigar İSMAYILOVA,

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun aspirantı

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası – Milli Kurikulum konseptual xarakterli çərçivə sənədi olub, ümumtəhsil üzrə təlim nəticələrini və məzmun standartlarını, ümumtəhsilin hər bir pilləsində nəzərdə tutulan fənləri, həftəlik dərslər və dərsləndirici məşğələ saatlarının miqdarını, pedaqoji prosesin təşkili, təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üzrə əsas prinsipləri, fənn kurikulumlarının strukturunu əhatə edir.

İbtidai təhsilin Milli Kurikulumu təhsilin konsepsiyasının tərkib hissəsi olmaqla, təlim prosesi ilə bağlı bütün fəaliyyətlərin səmərəli təşkilinə, məqsədyönlü və ardıcıl həyata keçirilməsinə imkan yaradan konseptual sənəddir.

Yeni kurikulumun başlıca məqsədi milli– mənəvi dəyərlərə yiyələnmiş, müasir həyata hazır olan şəxsiyyətin formalaşmasına xidmət etməsi, nəticəyönlü və inkişafetdirici xarakter daşımasıdır.

İbtidai təhsil pilləsi üçün fənn kurikulumlarının hazırlanıb təsdiq olunması və onların əsasında I siniflər üçün hər bir fənn üzrə təlim kompleksinin (dərslər, şagirdlər üçün iş dəftəri, müəllimlər üçün metodik vəsait) yaradılması və nəhayət, bu il I siniflərdə dərslər deyən müəllimlərin hazırlıq kurslarından keçməsi, o cümlədən onların elmi-metodik və psixoloji hazırlığının təmin olunması istiqamətində aparılan səmərəli işlər məhz bu inkişafın bariz nümunəsidir.

Milli Kurikulumun prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- milli və ümumbəşəri dəyərlərin nəzərə alınması;
- ümumi inkişafı, meyl və maraqları nəzərə alınmaqla bütün şagirdlərə əlverişli təlim şəraitinin yaradılması;

- tələbyönlülük; nəticəyönlülük; şagirdyönlülük; inteqrativlik.

Bu prinsiplərə qısaca nəzər yetirək.

Milli və ümumbəşəri dəyərlərin nəzərə alınması prinsipi.

Ümumi təlim nəticələri hazırlanarkən milli və ümumbəşəri dəyərlər nəzərə alınmışdır. Adətən, bu hal ibtidai siniflərdə daha geniş vüsət almalıdır. Belə ki, şagirdə Azərbaycan xalqının dili, əxlaqi-mənəvi dəyərləri, milli adət-ənənələri

nələri, tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti haqqında ilkin bilikləri sadə şəkildə başa salmaq lazımdır.

Ümumi inkişafı, meyl və maraqları nəzərə alınmaqla bütün şagirdlərə əlverişli təlim şəraitinin yaradılması prinsipi.

Bu prinsipin tətbiqi zamanı hər bir şagirdin şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafı, maraqlarının təmin olunması diqqət mərkəzində dayanır və dərs prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tələbyönlülük prinsipi. Məktəbdə təhsilin daha maraqlı qurulması üçün təhsil alanların təhsilə olan ehtiyacları öyrənilməlidir ki, bu da cəmiyyətin ehtiyacı deməkdir. Ona görə də təlim prosesinin səmərəli təşkilində, şagirdlərin təlim uğurlarında mütləq şagirdlərin mənəvi ehtiyacları, təhsilə olan tələbatları nəzərə alınır.

Nəticəyönlülük prinsipi. Adından göründüyü kimi, işin başlıca məqsədi təlim prosesində uğurlu nəticə alınmasına çalışmaqdan ibarətdir. Belə ki, təlim prosesində əldə olunacaq nəticələr əvvəlcədən müəyyən edilir. Nəticəyönlülüyün olması bütövlükdə təlim prosesinin mahiyyətini təşkil edən son nəticəni görməyə imkan verir.

Şagirdyönlülük prinsipi. Fənn kurikulumlarında öz əksini tapan bütün nəticələr şagirdlərə, onların inkişafının izlənməsinə yönəldilmişdir. Prinsipin başlıca məqsədi fəaliyyəti şagirdlərin maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, onların istedad və qabiliyyətlərinin, potensial imkanlarının inkişafına yönəltməkdir.

İntegrativlik prinsipi. Şəxsiyyətyönlü kurikulumlar integrativ məzmunu ilə seçilir. Kurikulumların integrativ məzmununda hazırlanması onun bir neçə cəhətdən keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsir göstərir.

Birinci, fənlərin integrasiyası onların saylarının azalması ilə nəticələnir. Məzmunca yaxın fənlər sintez edilir.

İkinci, fəndaxili integrasiya müəyyən bir fənnin aşılacağı anlayış bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi – fənn daxilindəki faktların sistemə salınması prosesidir.

Milli Kurikulumda göstərilir ki, pedaqoji proses əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələri əldə etmək üçün müəllimlərin əlaqələndirici, istiqamətverici, məsləhətçi, şagirdlərin işə tədqiqatçı, təcrübəçi, yaradıcı subyektlər kimi qarşılıqlı əməkdaşlıq fəaliyyətləri əsasında aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla qurulur:

- pedaqoji prosesin tamlığı; təlimdə bərabər imkanların yaradılması; şagirdyönlülük; inkişafyönlülük; fəaliyyətin stimullaşdırılması; dəstəkləyici mühitin yaradılması.

Bu prinsiplər təhsilin bütün pillələrində tədris olunan bütün fənlər üçün təlim prosesinin təşkilinin ümumi prinsipləridir. İbtidai təhsilin kurikulumunda işə təhsilin bu pilləsində tədris olunan fənlərin hər biri üzrə təlimin təşkilinə verilən əsas tələblər, təlimin təşkilinin forma və metodları barədə tövsiyələr verilmişdir.

İbtidai sinif müəllimi təlim prosesini təşkil edərkən bu prinsip, tələb və tövsiyələrə əsaslanmalıdır. Bunların praktikada necə həyata keçirilməsində müəllimin yaradıcılığı üçün geniş meydan vardır. (Bax. Kurikulum. 2008, №2, səh. 90).

Ana dili kurikulumu bu fənn üzrə məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirən və ona doğru istiqamətlənmiş standartların reallaşması üçün zəruri fəaliyyətləri əhatə edən konseptual sənəddir. Bu sənəd hazırlanarkən cəmiyyətimizin ehtiyac və tələbləri, şagirdlərin imkanları, meyl və maraqları nəzərə alınmışdır. Burada fənn üzrə təlim nəticələri, məzmun standartları, müəllim və şagird fəaliyyətinə aid texnologiyalar və qiymətləndirmə məsələləri əhatə edilmişdir. Bu, dərslük və dərs vəsaitləri müəlliflərini, müəllimləri, qiymətləndirmə mütəxəssislərini və ana dili təlimi ilə məşğul olan digər təhsil işçilərini istiqamətləndirməyə xidmət edir.

Uşaqlar ana dilini məhz ailədən öyrənirlər. Belə ki, ailədə danışılan söhbətlər, başqalarının danışdıqları onun dilə qarşı marağının yaranmasına səbəb olur. Məktəbdə isə müəllimin rəhbərliyi altında bu iş daha sistemli forma alır.

Ana dili nəticəsində şagirdlərdə lüğət ehtiyatı zənginləşir, eyni zamanda bu fənn şagirdlərin başqa fənləri öyrənmələri üçün bünövrə rolunu oynayır.

Ana dili kurikulumu hazırlanarkən istinad olunan əsas prinsiplərdən biri nəticəyönümlülük prinsipidir. Bu prinsipin başlıca cəhəti «təlim prosesindən əldə olunacaq nəticələrin əvvəlcədən müəyyən edilməsi və onun məzmununa gətirilməsidir. Belə nəticələr həm məzmunu müəyyənləşdirmək, həm də qiymətləndirmə aparmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Məhz bu baxımdan ana dili təliminin məzmunu da nəticəyönümlü standartlar əsasında hazırlanmışdır. Nəticələrin əvvəlcədən müəyyən olunması onlara doğru yönəlmiş fəaliyyətlərin inkişafını izləmək və istiqamətləndirmək üçün ardıcıl qiymətləndirmə aparılmasına imkan yaradır. (Bax. «Kurikulum» 2008, №2, səh 50).

Ana dilinin mənimsənilməsi sayəsində düşünmə, öyrənmə və danışma bacarıqları inkişaf edir.

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Milli Kurikulumu çərçivə sənədində müəyyən edilmişdir ki, ümumtəhsil məktəblərində ana dilinin tədrisi vasitəsilə ibtidai təhsil pilləsində əlifbanın öyrənilməsi, oxu və yazı texnikasının, hüsnxət qaydalarının, düzgün, sürətli, şüurlu və ifadəli oxu üzrə ilkin bacarıqların mənimsənilməsi, lüğət ehtiyatının tədricən zənginləşdirilməsi, ən zəruri qrammatik qaydaların və ədəbi tələffüz normalarının öyrənilib, tətbiq olunması, ekspressiv nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, mədəniyyət, adət-ənənələri haqqında ilkin anlayışların yaradılması təmin olunur. (Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn kurikulumları. səh.13.)

Azərbaycan dili kurikulumunun məqsədi şagirdlərdə düzgün tələffüz və yazı qaydalarının mənimsənilməsi, eyni zamanda söz birləşməsi və cümlələrin tərtibi, kiçik mətnlərin qurulması və oxunması prosesindən ibarətdir.

Xarici dil kurikulumu şagird, müəllim, valideyn və cəmiyyətin digər üzvləri üçün maraq doğuran konseptual bir sənəd olub, xarici dil təliminin məqsədlərini, bu məqsədlərə nail olmaq üçün bütün fəaliyyətləri əhatə edir. Bu sənəd hər bir şagirdin maraq və meylləri nəzərə alınmaqla onların nitq və dil bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur. (Yenə orada, səh.78).

Xarici dili bilən şəxs dünya arenasına çıxaraq, öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərini, nailiyyətlərini başqalarına çatdırmaq, onlarla məhz həmin dildə fikir mübadiləsi apara bilmək şansı qazanır.

İbtidai təhsil pilləsində dinləyib-anlama, şifahi nitq, ilkin yazı bacarıqlarının, o cümlədən oxu qabiliyyətinin yaranması təmin olunur.

Riyaziyyat kurikulumu ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyat təliminin əsas məqsədlərini müəyyən etməklə ümumi təlim nəticələrinə nail olmaq istiqamətində bütün fəaliyyətləri əks etdirən və hər bir şagirdin imkan və ehtiyaclarına yönəlmiş sənəddir. Bu sənəd müəllimlər, məktəb rəhbərləri, dərslük müəllifləri, valideynlər və geniş ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Riyaziyyat kurikulumu dərslük və tədris vəsaitlərinin tərtib edilməsi, tədris materialının planlaşdırılması, təlim metodlarının müəyyənləşdirilməsi və müəllim hazırlığının həyata keçirilməsi üçün müvafiq təlimatlar formasında hazırlanacaq qaydaların əsasını təşkil edir. (Yenə orada, səh.89).

Riyaziyyat fənninin tədrisi şagirdlərdə düşünmə, dəqiqlik, nəticəni əvvəlcədən görə bilmək və həlli yolunu tapmaq üçün əlverişli şərait yaradır. İbtidai təhsil pilləsində riyaziyyat kurikulumunun əsas məqsədi şagirdlərin hesab əməllərini yerinə yetirmələri, yazılı və şifahi hesablama alqoritmlərinə yiyələnmələri, ədədi ifadələri hesablamağı, ilkin ölçmə vərdişlərinə, fəza və həndəsi fiqur barədə təsəvvürlərə malik olmaq kimi bacarıqların formalaşdırılmasından ibarətdir.

I-IV siniflərdə təhsil alan şagirdlər pul, çəki, uzunluq, vaxt, sahə və s. barədə də ilkin təsəvvürlərə yiyələnirlər.

İnformatika fənninin məktəblərdə tədrisi bu gün ən aktual məsələlərdən biridir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin «2005-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı proqramı haqqında» 21 avqust 2004-cü il tarixli sərəncamı əsasında ibtidai siniflərdə «İnformatika» fənninin tədris olunmasına başlandı.

Fənnin mahiyyəti kiçikyaşlı uşaqların əqli və məntiqi qabiliyyətinin inkişafı və daha da təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

İnformatika şagirdin zehni inkişafına kömək edir, düşünmə və yaradıcılıq qabiliyyətinin daha geniş inkişafına yol açır.

İbtidai təhsil pilləsində oxuyan şagirdlər eynicinsli obyektlər qrupunda artıq əşyanı seçməyi, onları əlamətlərinə görə ayırmağı və müqayisə etməyi, sadə riyazi alqoritmləri tərtib etməyi, kompyuterlə sərbəst davranmağı, qrafik redaktorda rəsmlər çəkməyi, mətn redaktorunda sadə mətnləri yığmağı bacarmalıdırlar.

İnkişaf etmiş ölkələrin təhlil təcrübəsi göstərir ki, adi ünsiyyət yaratmaqdan tutmuş, kiçik iqtisadi layihələr qurub reallaşdırmağa qədər ən müxtəlif qabiliyyətləri özündə əks etdirən bu bacarıqlar mükəmməl bir sistemin tərkib hissələri olmalıdır. Belə sistemləri isə şagirdi sinifdə təlimin obyektini kimi yox, subyektini kimi qəbul edən şagirdyönümlü təlim metodları və integrativ fənlə-

rin köməyi ilə yaratmaq mümkündür. Ona görə də Milli Kurikuluma yerli və beynəlxalq təcrübələr nəzər alınmaqla, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində mühüm rol oynayacaq yeni fənn «Həyat bilgisi» fənni daxil edilmişdir.

«Həyat bilgisi» fərdin özünü bioloji, psixoloji, sosial və mənəvi tərəfləri ilə bütöv bir varlıq kimi dərk etməsi və reallaşdırması üçün lazım olan bilik, bacarıq və dəyərlər sistemi formalaşdırmağa və onu təkmilləşdirməyə kömək edən integrativ fəndir. (Yenə orada, səh.162-163).

Fənnin təlimində şagirdlərin təhsili, tərbiyəsi və inkişafı məsələləri üzvi surətdə əlaqələndirilir. Onlar «Həyat bilgisi» nin köməyi ilə əxlaqisafliq, düzlük, dözümlülük və bu kimi bir sıra mənəvi dəyərlərə yiyələnir, insan hüquqları, mənəvi dəyərlər, təbiət, canlı və cansız əşyalar, insan-cəmiyyət münasibətləri haqqında zəruri məlumatların mənimsənilməsi kimi ilkin təsəvvürlərə malik olurlar.

«Həyat bilgisi» fənnini digər fənlərdən fərqləndirən xüsusiyyət bu fənnin məktəblərdə tədris olunan təbiət və sosial fənn sahələri ilə bağlı məsələləri özündə birləşdirməsidir.

Fiziki tərbiyə kurikulumu ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin hərəkəti bacarıq və vərdişlərinin formalaşması, hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi, sağlamlığın qorunması və reabilitasiyası üzrə fəaliyyətləri istiqamətləndirən konseptual sənəddir.

Bu sənəd öz məzmununda fiziki tərbiyə üzrə ümumi nəticələri, siniflərə aid məzmun standartlarını, müəllim və şagird fəaliyyətini əhatə edən təlim strategiyasını, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi məsələlərini əhatə edir. (Yenə orada, səh.220).

İbtidai təhsil pilləsində fiziki tərbiyə ilə məşğul olmaq sağlamlığın möhkəmləndirilməsi və qorunmasında vacibdir. Eyni zamanda bu təhsil pilləsində şagirdlərə müxtəlif tipli oyunlar, şəxsi gigiyena qaydaları barədə məlumat verilir, həm də insan orqanizminin anatomik quruluşu haqqında ilkin təsəvvürlərin formalaşması təmin olunur.

Təsviri incəsənət kurikulumu bu fənnin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirən, müvafiq təlim standartlarının reallaşması üçün zəruri fəaliyyətləri əhatə edən konseptual sənəddir. Bu sənəd cəmiyyətin ehtiyac və tələblərini, şagirdlərin təlim imkanlarını, maraqlarını və meyllərini nəzərə alaraq, fənnin tədrisinin məzmun və formalarını, strategiyasını müəyyən edir. Sənəddə fənn üzrə ümumi təlim nəticələri, məzmun standartları, müəllim və şagird fəaliyyətinə aid texnologiyalar və qiymətləndirmə prinsipləri əhatə olunmuşdur.

Təsviri incəsənət fənni vasitəsilə kiçikyaşlı məktəblilər rəng, onun çalarları, material, forma və s. barədə ilkin təsəvvürlərə yiyələnirlər.

Bu fənn eyni zamanda şagirdlərdə Azərbaycan və dünya incəsənətinin bənzərsiz nümunələri barədə məlumat yaratmaqla onların dünyagörüşünü artırır, gözəlliyi qiymətləndirmək, incəsənət əsərlərinə baxdıqda müəyyən fikir söyləyə bilmək qabiliyyəti də formalaşır.

İbtidai sinif şagirdlərinə təsviri incəsənət fənninin tədrisi vasitəsilə sadə şəkillər çəkməyi də aşılmaq lazımdır. Onların təfəkkürlərində canlandır-dıqları obrazları kağıza köçürmələri də mütləqdir, çünki bu zaman malik olduqları qabiliyyətlər də özünü biruzə verir.

Musiqi kurikulumu ümumtəhsil məktəblərində musiqi təlimi və tərbi-yəsinin, musiqi mədəniyyətinin formalaşması və inkişaf etdirilməsi məqsəd-lərinin reallaşdırılmasına xidmət etməklə musiqi fənni üzrə ümumtəlim nəti-cələrinə nail olmaq istiqamətində fəaliyyətləri əhatə edən konseptual sənəddir. Bu kurikulumda şagirdlərin cəmiyyətdə incəsənətin rolunu dərk etmələri, onların bədii zövqünün, musiqi üzrə bacarıq və vərdişlərinin inkişafı, fəal dinləyici kimi yetişmələri, mənəvi aləminin zənginləşdirilməsi nəzərdə tutulur. (Yenə orada, səh.256).

Musiqi fənninin məktəblərdə tədrisi kiçikyaşlı məktəblilərin milli musiqi və mədəniyyət tariximizin öyrənilməsi baxımından mühüm biliklərlə silah-lanması deməkdir.

İbtidai təhsil pilləsində şagirdlərə musiqi növlərinin forma, janr, üslub və ifadə vasitələri, mahnı oxumaq, rəqs etmək, musiqi alətləri barədə ən sadə ba-carıqlara yiyələnmələri təmin olunur, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərə hö-rmət də aşılanır. Həm də musiqi notlarının adının öyrənilməsi, sadə musiqi alətlərində çala bilmək qabiliyyətinin formalaşması da mühümdür.

Fənlər üzrə saatlar müəyyənləşdirilərkən həmin fənnin qarşısında duran məqsəd şagirdləri həddən artıq yükləməmək, fənnin əhatə etdiyi məzmun istiqamətləri, fəndaxili və fənlərarası əlaqə və s. amillər əsas götürülüb. «Hə-yat bilgisi» fənni beş məzmun istiqamətini əhatə etdiyi üçün yeni tədris planı layihəsində onun saati bir qədər artırılmışdır. Ana dilinə ayrılan saatlar ona görə azaldılıb ki, əvvəllər onun tərkibindəki «Həyat bilgisi» - Təbiətsünaslıq indi ayrıca fənn kimi tədris olunur. Xarici dilin tədrisinə isə ona görə I sinif-dən başlanır və sonrakı siniflərdə ona ayrılan saatlar artırılır ki, əsas kom-munikativ bacarıqlar şagirdlərdə məhz ibtidai siniflərdə formalaşsın. (5)

Beləliklə, ümumi təhsilin birinci pilləsi olan ibtidai təhsilin tərkibinə daxil olan fənlər, onların mühüm cəhətləri ilə, əsasən, tanış olduq. Şagirdlərə qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərin aşılınması müasir dövrdə vacib vəzifələrdən sayılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov Ə. Təhsil isahəti və kurikulum. İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. 2008, №4.
2. Süleymanova A. Müasir tələblər və müasir kurikulumlar. Kurikulum jurnalı, 2009, №1, səh.22-25.

Исмаилова Н.

Содержание национального курикулума в начальном образовании

Резюме

Национальный курикулум, будучи составной частью концепции образования дает возможность для рациональной организации всей деятельности в связи с процессом

обучения. Новый куррикулум служит цели формирования личности, готовой к современной активной жизни и носит развивающий характер.

The maintenance national kurikulum in an elementary education
The resume

National kurikulum, being a component of the concept of formation gives the chance for the rational organisation of all activity in connection with training process. New kurikulum serves the purpose of formation of the person ready by a modern active life and has developing character.

İBTİDAİ TƏHSİL ÜZRƏ KURİKULUM ŞÖBƏSİNDƏ

Bibixanım İBADOVA,

Təhsil Problemləri İnstitutunun ibtdai təhsilin kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər namizədi, dosent

2008-ci ildə ibtdai təhsil şöbəsində iki istiqamətdə iş aparılmışdır: elmi və təşkilati. Şöbənin fəaliyyət planına uyğun olaraq «Ana dili», «Riyaziyyat», «Həyat bilgisi», «Xarici dil», «Musiqi» fənn kurikulumlarının mahiyyət və məzmunu» mövzularında elmi-tədqiqat işi aparılmışdır. Elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri bunu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikası ümum-təhsil məktəblərinin ibtdai təhsil pilləsi üçün hazırlanmış fənn kurikulumları mahiyyət etibarilə hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşmasına imkan verən şəxsiyyətyönümlü və cəmiyyətin tələblərinə cavab verir.

Fənn kurikulumları məzmun etibarilə nəticəyönümlüdür. Şagirdlərin tədris prosesində yiyələnəməli olduqları bilik və bacarıqlar nəticələr formasında ifadə edilmişdir. Hər bir təhsil mərhələsi üçün təlim nəticələri müəyyənləşdirilərkən şəxsiyyətin formalaşmasına xidmət edən tələblər nəzərə alınmışdır.

İbtidai siniflərdə 9 fənnin tədrisi nəzərdə tutulmuş, fənnin xarakterindən asılı olaraq hər fənnə dair məzmun xətləri müəyyənləşdirilmişdir:

Ana dili: dinləyib-anlama və danışma; oxu; yazı; dil qaydaları.

Riyaziyyat: ədədlər və əməllər; cəbr və funksiyalar; həndəsə; ölçmələr; statistika və ehtimal.

Xarici dil: dinləyib-anlama; danışma; oxu; yazı.

Həyat bilgisi: təbiət və biz; fərd və cəmiyyət; mənəviyyat; sağlamlıq və təhlükəsizlik.

Musiqi: musiqi aləmi; emosional dəyərləndirmə; musiqi fəaliyyəti.

Fiziki tərbiyə: informasiya təminatı və nəzəri biliklər; hərəkəti qabiliyyətlər; hərəkəti bacarıqlar və vərdişlər; şəxsiyyətin mənəvi-iradi xüsusiyyətlərinin formalaşdırılması.

Texnologiya: texnika elementləri; məişət mədəniyyəti; qrafika; emal texnologiyaları.

İnformatika: informasiya və informasiya prosesləri; formalaşdırma, modelləşdirmə, alqoritmləşdirmə və proqramlaşdırma; kompyuter, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri; cəmiyyətin informasiyalaşdırılması.

Təsviri incəsənət: «Cəmiyyət və təsviri incəsənət»; təsviri və dekorativ yaradıcılıq; estetik reaksiya.

Məzmun xətləri təlim standartlarının dəqiqləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Məzmun standartı bacarıqlar şəklində ifadə olunub şagirdlərin spesifik məzmun sahəsində nələri bilməli, anlamalı və etməli olduğunu göstərir. Məzmun standartları alt-standartlara bölünür ki, bu da təlimin müxtəlif mərhələləri üzrə şagirdlərin inkişafını izləməyə imkan verir, təlim məqsədlərinin müəyyən olunmasına şərait yaradır.

Hər bir standart iki mühüm komponentdən ibarətdir: məzmun (bilik) və fəaliyyət (bacarıq). Məzmun nəyin öyrədiləcəyini, fəaliyyət isə öyrədilənlərin necə nümayiş etdiriləcəyini göstərir. Fənlərin məzmunu hazırlanarkən inteqrativlik əsas götürülmüş, fəndaxili (şağılı və üfüqi) və fənlərarası modellərdən istifadə olunmuşdur. İnteqrativlik gələcəkdə təhsilin digər pillələrində bu əlaqələrin inkişafını təmin edir.

Müəyyən edilmiş təlim nəticələrinə nail olmaq üçün fənn kurikulumlarında göstərilmiş təlim strategiyaları pedaqoji prosesin təşkil olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təlim strategiyalarına pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri, fənn üzrə təlimin planlaşdırılması, təlimin təşkilində istifadə olunan forma və metodlar daxildir.

Məzmun standartlarının hansı miqyasda reallaşdırılması, eləcə də şagird nailiyyətlərinin müəyyən edilməsində qiymətləndirmə xüsusi rola malikdir. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi dedikdə, qiymətləndirmənin təşkili və prinsipləri, əsas qiymətləndirmə növləri, qiymətləndirmə standartlarının və qiymətləndirmə vasitələrinin (testlərin) hazırlanması nəzərdə tutulur.

Tədqiqat zamanı hər bir fənn kurikulumunun özünəməxsus xarakterik xüsusiyyəti müəyyən edilmişdir.

* «Ana dili» fənn kurikulumu ümumi nitq inkişafına nail olmaqla, ana dilinin düşünmə, öyrənmə və danışma vasitəsi olmasına dərk etməklə, davamlı təhsil prosesində, praktik fəaliyyətdə istifadə üçün lazım olan potensial bilik və bacarıqlara yiyələnməklə şagirdlərdə nitq mədəniyyəti formalaşdırır.

* «Riyaziyyat» fənn kurikulumunun məzmunu şagirdlərin riyazi qavrama qabiliyyətlərini, bilik və bacarıqlarını təsvir etməklə hər bir şagirdin riyaziyyat sahəsində öyrənə biləcəyi və öyrənməli olduğu məsələləri əhatə etməklə məntiqi təfəkkürünü formalaşdırmağa, onları ibtidai təhsildən sonrakı mərhələyə hazırlamağa imkan verir.

* «Həyat bilgisi» fənn kurikulumu ibtidai mərhələdə özündə insan hüquqları və azadlıqları, mənəvi-əxlaqi dəyərlər, həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi, təbiət, insan-təbiət, insan-cəmiyyət münasibətləri haqqında bilik və

bacarıqları cəmləşdirməklə integrativ xarakterə malik olub, yuxarı siniflərdə təbiət və cəmiyyət hadisələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin, qanunauyğunluqlarının ümumiləşməsinə, integrativ kurikulumun yaradılmasına imkan verir.

* «Xarici dil» fənn kurikulumu kommunikasiya vasitəsi kimi cəmiyyətin sosial sifarişini təmin etməyə imkan verir, şagirdlərlə kommunikativ bacarıqların formalaşmasına zəmin yaradır.

* «Musiqi» fənn kurikulumu konkret bacarıqlar əsasında şagirdin bədii düşüncə tərzini formalaşdırır, bu bacarıqlardan qaynaqlanaraq onların bədii təfəkkürünü inkişaf etdirir.

İbtidai təhsilin kurikulumu şöbəsində mütəxəssis olmadığından fiziki tərbiyə, texnologiya, informatika, xarici dil fənn kurikulumlarının mahiyyəti və məzmunu, eləcə də ibtidai məktəbin 1 sinfi üçün məktəb kurikulumu digər bölmələrlə müştərək işlənmişdir.

Yeni kurikulumların qavranılması, mahiyyət və məzmunundan irəli gələn vəzifələrin reallaşdırılması üçün müasir yanaşma tərzini tələb olduğundan 2008-ci ildə ibtidai təhsilin kurikulumu şöbəsi təşkilatı işlərlə bağlı yeni fənn kurikulumları ilə işləyəcək müəllimlərlə müntəzəm olaraq dəyirmi masalar, seminarlar, təcrübi məşğələlər təşkil etmiş, həmçinin fənn mütəxəssisləri ilə fərdi görüşlər keçirilmiş, fikir mübadiləsi aparılmışdır.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN YENİLƏŞDIRİLMƏSİ YOLLARINDA

Laləzar CƏFƏROVA,

Təhsil Problemləri İnstitutunun məktəbəqədər təhsilin kurikulumu şöbəsinin müdiri,
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Azərbaycanın dünyəvi, demokratik və hüquqi dövlət kimi formalaşdığı və bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin bərqərar olduğu bir şəraitdə onun təhsil sisteminin inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemində inteqrasiya edilməsi mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin əsas vəzifəsi təhsilin fundamentallığını saxlamaqla yetişməkdə olan gənc nəslin dövrün mühüm tələbi olan təhsilə alana subyekt kimi yanaşmaqla yeni insanın formalaşdırılmasını təmin etməkdir.

Təhsilin modernləşdirilməsinin məqsədi təhsil sisteminin davamlı inkişaf mexanizminin yaradılmasından ibarətdir. Ona nail olmaq üçün təhsilin yuxarı pillələri kimi məktəbəqədər təhsilin də müasir tələblərə cavab verməsini təmin etmək vacibdir.

Məktəbəqədər təhsilin məzmununun yeniləşməsi bu gün aktual problem kimi qarşıda durur və artıq həmin istiqamətdə müəyyən iş görülür. Pedaqoji prosesin müasir tələblər səviyyəsində təşkili, təlim-tərbiyə prosesinə yeni

metod və priyomların, pedaqoji texnologiyaların tətbiqi və ənənəvi metodlara yeni yanaşma, demokratik idarəetmənin tətbiqi təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramının (2007-2010-cu illər) təsdiq olunması təhsil sahəsində əsaslı dəyişikliklərə, uğurlu nəticələrə təkan verən məktəbəqədər sahəyə diqqətin təzahürü kimi dəyərləndirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il dekabrın 22-də imzaladığı sərəncama əsasən ölkəmizdə uşaqlara dövlət qayğısının gücləndirilməsi, uşaq problemlərinə vətəndaş cəmiyyəti qurumlarının diqqətinin artırılması və ölkənin uşaqlarla bağlı demografik perspektivlərinin müəyyənəşdirilməsi məqsədilə 2009-cu il «Uşaq ili» elan edilib. Uşaqların həyatı bacarıqlara yiyələnməsi, sosial və mənəvi cəhətdən dəstəklənməsi, rəğbətləndirilməsi onların əhval-ruhiyyəsini yüksəltdir.

Təlimin məzmununun müəyyən edilməsi standartların müəyyən edilməsi ilə əlaqədardır. Bu baxımdan məktəbəqədər təhsil standartlarının tezliklə hazırlanması zərurəti meydana çıxır. Məktəbəqədər təhsil standartlarının yaradılması uşaqların hərtərəfli inkişafı üçün zərurət və sonrakı inkişafı üçün startdır.

Məktəbəqədər təhsilin məzmunu yeniləşdirilməli, müasir bazis məzmunu müəyyənəşdirilməlidir. Bu zaman aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmaq lazımdır.

1. Uşağın potensial imkanlarının açılmasına istiqamətləndirilmiş məzmun inkişafetdirici xarakter daşmalıdır.

2. Məktəbəqədər təhsilin məzmunu sistemli xarakter daşımaqla uşağın dərk etdiyi obyekt və hadisələr arasındakı qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Bununla uşağın idrakının məlumat dairəsi genişlənir və nəticə kimi artıq böyük məktəbəqədər yaşda uşaq qazanılmış bilik sistemində yeni əlaqələr qurmaq bacarığını mənimsəyir. Bu bacarıq dərk etmə vasitəsi kimi çıxış edir.

3. Təlim prosesinə inteqrasiyanın tətbiqi vacib yanaşmalardan biri olmaqla tərbiyəçiyə aşağıdakı imkanları yaradır:

- tək-cə dərk edilmiş gerçəkliyi zənginləşdirmək deyil, həm də hər birinin tamlığının qorunması;

- zəruri təlimedici, inkişafetdirici effektə nail olmaq;

4. Məktəbəqədər təhsilin məzmunu uşaqları tək-cə doğma xalqın mədəniyyəti ilə deyil, digər xalqların mədəniyyəti ilə də tanış etməlidir.

Tərbiyə prosesi indi uşağın daha çox sosial inkişafı, onun cəmiyyətdə davranış normalarını və qaydalarını mənimsəmələri ilə bağlıdır.

5. Məktəbəqədər təhsilin məzmununun əsasında fəaliyyətin müxtəlif növləri əsas komponentləri olan *məqsəd, vasitələrin, metodların seçilməsi, nəzarət və s.* təqdim olunmalıdır. Fəaliyyətli yanaşma uşaqlarda sosial-mədəni məzmunun mənimsənilməsinin subyektivliyini, bilik mənbələri olan böyüklər və tərəf müqabilləri arasında əlaqələri təmin edir.

6. Məktəbəqədər təhsilin məzmunu müəyyənəşdirilərkən uşağın psixikasının qorunaraq, möhkəmləndirilməsi, psixoloji və fiziki yükünün ən əlverişli, müvafiq səviyyədə nəzərdə tutulması, sağlamlığının qorunması və inkişafı üçün

xüsusi yanaşma nəzərə alınmalıdır. *Xüsusi yanaşma* anlayışına uşaqlarda sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması, gigiyenik vərdişlərin aşılanması ilə bərabər, uşaq bağçasında yaradıcı fəaliyyət üçün hərtərəfli şəraitin yaradılması daxildir ki, uşaq bağçada da özünün qayğı ilə əhatə olunduğuna əmin olsun.

7. Tərbiyə prosesində uşaqları bir subyekt kimi fəal dərk etmə prosesinə, tərbiyəçi və yoldaşları ilə canlı dialoqa qoşmaq, onlara öyrənməyi öyrətmək.

8. Məşğələlərin məlum qəlibə salınmış formasından əl çəkərək, mövzudan, məqsəddən asılı olaraq, məşğələnin integrativ metodlarla müxtəlif formalarda təşkilinə nail olmaq.

Bu prinsiplərin realizə olunması tərbiyəçidən pedaqoji ustalıq tələb edir.

Göründüyü kimi, təhsilin ilkin pilləsi olan məktəbəqədər təhsil sisteminin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində yetişməkdə olan nəsil ilk növbədə həyata hazırlanmalı, cəmiyyətin bir üzvi, dövletimizin gələcək qurucusu kimi, bir vətəndaş kimi formalaşdırılmalıdır.

Həyatının ilk illərində fiziki, əqli, mənəvi, estetik inkişafın düzgün qoyulması, uşaqların məktəbə hazırlanması sahəsində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Məhz bu dövrdə uşaqlarda ətraf aləm haqqında ilkin təsəvvürlər yaranır, ilkin təfəkkür elementləri, formalaşır, ətraf aləmin hadisələri, sadə qanunları və qanunauyğunluqları arasında qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirmək və əldə edilmiş bilikləri praktik fəaliyyətdə müstəqil tətbiq etmək bacarığı formalaşır.

Təhsil prosesi mühüm ictimai-sosial məna kəsb etdiyindən həmişə həyatın, cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşdırılmış, qarşıya mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, yeni istehsal-mülkiyyət münasibətləri şəraitində ölkənin intellektual potensialının qorunub saxlanması, formalaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatını, elmi-mədəniyyət sahələrini çevik təfəkkürə malik, beynəlxalq tələblərə uyğun kadr potensialı ilə təmin etmək təhsil islahatı proqramının əsas məqsədi, başlıca vəzifəsi sayılır. Bunun üçün uşaq bağçalarında inkişafetdirici mühitin yaradılması zəruridir.

İnkişafetdirici təlim, hər şeydən əvvəl, uşaqların əqli -idrakı inkişafına zəmin yaradır, ayrı-ayrı bölmələr üzrə anlayışların, biliklərin və zəruri məlumatların mənimsənilməsinə təmin edir. İnkişafetdirici təlimin mahiyyətini uşaqların təfəkkürünün təlim nailiyyətlərinə yönəldilmiş şəxsiyyətin ümumi integrativ qabiliyyəti kimi formalaşması təşkil edir. İnkişafetdirici təlimdə fikri prosesin bütün komponentləri qarşılıqlı əlaqədə olur və onlardan birinin dəyişməsi qalanlarının da dəyişməsi ilə nəticələnir. Tərbiyəçi və uşaqların qarşılıqlı fəaliyyəti prosesi olan təlim prosesinin gedişində inkişafetdirici təlimin xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq mümkündür.

Təlim prosesinin gedişində tərbiyəçi ilə qrup arasında yaranan normal münasibət uşaqların yaradıcı təfəkkürünün, intellektual fəallığının, müstəqil mühakimə yürütmək qabiliyyətinin yaranmasını təmin edir. Bu, müxtəlif məşğələlərin tədrisində təlimin məzmununu və metodlarını modernləşdirir. Nitq inkişafı, riyaziyyat, ətraf aləmlə tanışlıq, təsviri fəaliyyət, musiqi məş-

ğələləri, kompyuterlə iş uşaqlarda müxtəlif qabiliyyətlərin inkişafına xidmət edir, onlara elmi-texniki tərəqqi prosesi ilə əlaqədar müxtəlif mənbələrdən informasiya toplamağı, texnologiyanın yeniliklərindən gündəlik həyatda, təlim və əmək prosesində istifadə etməyi öyrədir. Bütün bunlar problemləri dərk etməyə imkan verir.

Məşğələ prosesində uşaq tərbiyəçinin dediklərini kor-koranə qəbul etmir, daxilən ona alışıq, seçmə yolu ilə ona münasibət bildirir, fəal mənimsəyir, şəxsi təcrübəsini nəzərə almaqla intellektual səviyyəsinə uyğun yenidən işləyir. Deməli, mənimsəmə mürəkkəb idrak fəallığı ilə təmin olunur. Onun əsasında mütəşəkkil intellektual fəallıq durur. Beləliklə, bilik onun şəxsi ləyaqətinə çevrilir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi inkişafı onların digər insanların xarakteri, olduğu uşaq kollektivinin xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Uşaq kollektivə daxil olduğu andan onda əsas əxlaqi keyfiyyətlər: etik qaydalar haqqında məlumat, sosial qadağa və icazələr («Bu-yaxşıdır, bu isə pisdir», «Bunu etmək olar, bunu isə olmaz» və s.) kimi mühakimələrlə əsas əxlaqi normalar formalaşmağa başlayır. Təəssüf ki, biz əxlaq tərbiyəsində, hər şeydən əvvəl, qadağalar sistemini formalaşdırırıq. Ona görə də uşaq bəzən *necə etmək olmazı bilir, necə lazımdır isə bilmir* və onun davranışı nümunələr və səhvlərin toplanması yolu ilə formalaşır. Qulluq etdikləri bitki və ev heyvanları uşaqlara canlı təbiətin qanunauyğunluqlarını müşahidə etmək imkanı verir, ona sosial vərdişlər aşılayır. Başqa sözlə, uşağın fəaliyyətinin müxtəlif növlərini (*əqli, oyun, fiziki və s.*) təmin edən inkişafetdirici mühit onun müstəqil fəaliyyəti üçün, özünü-təhsilin xüsusi forması üçün əsas şərtidir. Bu zaman uşağın hər şeyi bilmək həvəsi və yaradıcı təxəyyülü, zehni və bədii qabiliyyəti, kommunikativ vərdişləri (*ünsiyyət vərdişləri*) inkişaf edir. Bir sözlə, şəxsiyyətin inkişafı baş verir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar öz hərəkətlərinin ətrafdakılara və onun özünə necə təsir etdiyi haqqında düşünməyə başlayırlar. Bu hərəkətlərin nəticəsini qabaqcadan görə bilmək bacarığı hələ kifayət qədər inkişaf etmədiyindən emosional çılğınlıq, demək olar ki, bu yaşda bütün uşaqlar üçün xarakterikdir. Onlar yaxın adamlarının pis əhvalını, yorğunluğunu hiss edir, halına yanır, hətta nəvaziş göstərə bilirlər. Bütün bunlardan dərin hisslərin formalaşdırılmasında istifadə etmək olar. Uşağın emosional həssaslığını (məsələn, «*kömək et*», «*bölüş*», «*incitmə*» və s.) onun davranışı üçün ilkin motiv kimi istifadə etmək olar. Tədrisən hissetmə, həyəcan, bölüşmə əsasında duran humanist hisslər, qarşılıqlı yardım və s. kimi əxlaqi motivlər daha davamlı davranışa keçir.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaq kifayət qədər müstəqildir, öz tələbatlarını yerinə yetirməkdə fəaldır. O, öz qarşısına məqsəd qoya bilir, onun həyata keçirilməsi üçün vasitələr tapır. İndi hər hansı fəaliyyətlə məşğul olarkən, o artıq böyüklərdən bir başa asılılıqdan azad olur, amma bu yaşda onlarda emosional əlaqə çox güclüdür. Elə buna görə də, birbaşa göstərişdən, təlimatdan, daha çox məsləhətdən çəkinməyə çalışmaq lazımdır. Əgər sizi təmin

etməyə belə, mütləq uşağın təşəbbüskarlığını müdafiə etmək və müsbət qiymətləndirmək lazımdır.

Valideynlər uşaqlarının şəxsiyyət olması ilə heç də həmişə razılaşırlar, çünki, «şəxsiyyət» anlayışı altında onlar bütöv və güclü xarakterə malik, müstəqil, öz imkanlarına inanan adam başa düşürlər. Bir çox valideynlər uşaqlarını elə beləcə də görmək istəyirlər, amma belə «şəxsiyyət» artıq tikilib qurtarmış binaya bənzəyir. Binanın tikilməsi isə həmişə özöldən başlanır. Şəxsiyyətin də əsası uşaq anadan olandan yaşlıların təsiri altında qurulmağa başlayır. Böyüklərin kifayət qədər diqqətinin, valideyn məhəbbətinin, uşaqla səmimi ünsiyyətin, dostluq münasibətlərinin olmaması onun emosional və mənəvi inkişafına, dünyagörüşünə mənfi təsirdən xəbər verir. Kiçikyaşlı qanun pozucularının tədqiqi göstərir ki, onlar ailədə valideyn məhəbbətinin, diqqətinin çatışmazlığından əziyyət çəkirlər.

Unutmaq olmaz ki, böyük məktəbəqədər yaşlı uşaq çox vaxt emosiyalarla yaşayır və elə emosional mühit də onun daxili, ruhi aləminə təsir edir. Ailənin optimizm, sevinc, məhəbbət, incəlik, diqqət, səmimilik hökm sürdüyü müsbət emosional iqlimi uşağın psixi sağlamlığı üçün əsas şərtləndir. Böyüklərin ətrafda baş verən hadisələrə olan reaksiyası uşağın təsəvvürlərinin formalaşması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaq yamsılamağa meyllidir. O, bütün emosional reaksiyanı dəqiqliklə qəbul edir və mənimsəyir. Uşaqlar çox vaxt valideynlərin ailədən kənarında qarşılaşdıqları mühüm çətinlikləri, problemi bilirlər, amma bu o demək deyildir ki, öz böyük problemlərini uşağın çiyinə yükləməklə, evdə gərgin atmosfer yaratmalıdır. Bu və ya digər xüsusiyyətlərə malik olmaq hər bir ailənin münasibət üslubunu müəyyən edir. Ailədəki xeyirxahlıq, valideynlərin uşağa, biri-birinə diqqəti, səmimi münasibəti və digər cəhətlər uşaq tərəfindən olduğu kimi mənimsənilir. Bir çox ailələrdə qarşılıqlı hörmət, qayğıkeş münasibət yox dərəcəsindədir. Belə şəraitdə uşaqda nəvazişə, məhəbbətə, qayğıya olan daxili tələbat ödənilmir. Bu, uşaqda ciddi mənəvi və ruhi zədələr əmələ gətirir ki, bunun nəticəsində də gələcəkdə valideynlərlə münasibətdə problem yaranır.

Pedaqoji tələblərə uyğun mühitin təşkili uşağın maraq və tələbatına, onun elementləri (*avadanlıq, oyunlar, oyuncaqlar, didaktik materiallar və s.*) isə uşağın inkişafına xidmət etməlidir. Binada və sahədə əşyavi məkanın təşkili, estetika və səsli dizayn uşaqların təlim-tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Bu o deməkdir ki, oyun və oyuncaqlardan, rəsm, yapma, quraşdırma üçün lazım olan material və alətlərdən, digər əşyalardan istifadə etməyə imkan yaradılmalıdır. Modul konstruktor formalarından düzgün istifadə uşağa quraşdırma işi ilə məşğul olmaqla yanaşı, həm də oyun üçün müstəqil qurma işləri aparmağa, ətraf mühiti yenidən dəyişməyə imkan verir. Oyun materiallarına gəldikdə isə, pedaqoji nöqteyi-nəzərdən çoxfunksiyalı oyuncaqlar daha əhəmiyyətli sayılır. Süjetli oyuncaqlarla yanaşı, uşaqlara formalaşmış materiallar-təbii, yararsız, köhnə konstruktorun elementlərini təqdim etmək çox vacibdir. Bu cür materiallardan süjetli-rollu oyunlarda əşyaların əvəzediciləri

kimi istifadə oluna bilər. Qabaqcıl təcrübədə məktəbəqədər müəssisələrdəki şəraiti ev şəraitinə yaxınlaşdırmaq meylləri mövcuddur. Bu, uşaqlarda müstəqil emosional hisslərin yaradılmasına kömək göstərir, onda özünəinam hissi yaranır və bağçada məktəbəqədər müəssisənin əsl sahibi kimi müstəqil hərəkət etmək imkanı verir. Beləliklə, sosial inkişaf mühiti yaranır.

Sosial inkişaf mühiti həm də uşağa digər insanlarla, uşaq və yaşlılarla ünsiyyətə girmək imkanı yaradan şərtidir. Uşaqlar bağçada vaxtının çox hissəsini tərbiyəçi və öz yaşadları ilə keçirmələrinə, qarşılıqlı münasibətdə olmalarına baxmayaraq, vaxtaşırı daha kiçik və ya böyük uşaqlarla, həmçinin digər yaşlılarla (aşbaz, dayə, tibb bacısı, müdür və b.) qarşılıqlı təmasda olmağa can atırlar. Belə əlaqələr uşaqların ünsiyyət dairəsini genişləndirir, özündən kiçiklərə qayğı göstərmək, özündən böyük uşaqlarla və müxtəlif yaşlılarla ünsiyyətə girərkən öz sosial təcrübəsini zənginləşdirmək imkanı yaranır, şəxsiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Azərbaycanda cəmiyyətin sifarişinə uyğun tələbyönlü yeni, müasir tələblərə cavab verən məktəbəqədər təhsil sistemi qurulmalıdır. O, təkamül yolu ilə, yeni keyfiyyət dəyişiklikləri aparılmaqla tədricən dəyişdirilməli, sosial, uşaqyönlü təhsil sisteminə adaptasiya olunmalıdır.

Sırr deyil ki, məktəbəqədər müəssisələrdə pedaqoji işin səviyyəsi bir qədər aşağı düşüb, amma yüksək potensial imkanları olan, sənətini sevən bacarıqlı tərbiyəçilərimiz çoxdur. Əgər uşaq bağçalarında iş tələbyönlü, şəxsiyyət-yönlü, nəticəyönlü prinsiplə aparılırsa, uşaq həyatı məzmunlu qurularsa, inkişafetdirici mühit savadlı, pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil edilərsə, gələcək quruculuğumuzun qarantı olan bu günkü uşaqların yüksək səviyyədə inkişafı və tərbiyəsi təmin olunacaq. Bu sosial sifarişdir. Belə olan təqdirdə valideynlər uşaq bağçasına daha çox etibar edəcəklər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi ənənə və müasirlik. Bakı, «Adiloğlu», 2006.
2. Mehrabov A. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı, «Mütərcim», 2007.
3. Əhmədov A., Abbasov Ə., Talıbov T. Təhsil kurikulumlarının xarakterik cəhətləri. Kurikulum jur., 2009, №1, s.15-21.

Джафарова Л.

Обновление дошкольного образования Резюме

В последние годы в Азербайджане к детям проявляется государственная забота, к проблемам детей сформировался новый подход. Поэтому дошкольная система образования должна строиться соответственно потребности общества. В статье разработано содержание дошкольного образования, принципы ее обновления.

Preschool education updating
The resume

Last years in Azerbaijan to children the state care is shown, to problems of children the new approach was generated. Therefore the preschool education system should be under construction according to requirement of a society. In article the preschool education maintenance, principles of its updating is developed.

ƏNƏNƏVİ SİNİFDƏN MÜASİR SİNFƏ DOĞRU

Afaq ƏLİYEVA,

Gəncə Şəhər Təhsil İdarəsi Metodiki Mərkəzinin direktoru

Təhsilin məqsədi insan şəxsiyyətinin tam inkişafına, insan hüquqlarına ehtiramın güclənməsinə və fundamental azadlıqların qazanılmasına nail olmaqdan ibarətdir

Jan Piaje

Demokratiya prinsipinə möhkəm inam uşaqların inkişafı üçün nəzərdə tutulan müasir proqramların əsasını təşkil edir. Həm məktəbdə, həm də ibtidai məktəb proqramları uşaqları fəal həyat mövqeli vətəndaşlar kimi formalaşmağa sövq etməklə yanaşı, onları mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirən demokratik ənənələrə sadıq şəxsiyyət kimi formalaşmağa ruhlandırır. Bu proqramlar şagirdlərin mənəvi ehtiyaclarını müəyyənləşdirir, qarşılıqlı hörmətin əhəmiyyətini göstərməklə yeniyetmə və uşaqlar arasında məsuliyyət, vicdanlıq, qayğıkeşlik və çalışqanlıq hissinin formalaşmasına yardım edir.

Dünyanın hər yerində sinif otaqları üçün səciyyəvi olan ümumi cəhətlər var. Sınıf müəllimin danışıqı idarə edir. Əgər təsəvvür etsək ki, sinif otağında dialoq şəklində söhbət gedir, təbiidir ki, müəllim mütləq söhbət edən şagirdlərə irad tutur. Əksər hallarda müəllimin arxasında əyləşdiyi stol uşaqlardan irəliddə – sinfin ən görkəmli yerində qoyulur. Şagirdlərin diqqəti daim müəllimə yönəlmiş olur. Onların diqqəti müəllimdən yayınmasın deyə, divarların açıq rəngdə olması zəruri şərtidir. Bu, ümumi mənzərənin hər gün dünyada gedən məlumat toplama və savadöyrənmə prosesinə xas olması qənaətinə gəlməyə əsas verir.

Şagirdlərin müəyyən biliklərə və həyatı bacarıqlara yiyələnmələrini nəzərdə tutan müasir tədris prosesində uşağın fərdi qabiliyyətinin üzə çıxmasına imkan verən fərdi yanaşma yolunu himayə edir. Anlama, mürəkkəb proses olan öyrənmənin məğzini təşkil edir. Bu fikrə şərik olan müəllimlər daim uşaqların diqqətini öyrənmə üzərinə yönəldə bilirlər. Onlar məqsədə çatmaq üçün əlverişli mühit yaratmağa cəhd göstərirlər. Müəllim şagirdləri dünyadakı proseslər haqqında zəngin biliklər əldə etməyə səsləməlidir. O, həmçinin təfəkkürü hərəkətə gətirən suallar qoymaqla uşaqları həmin suallara cavab tapmağa, həyatın mürəkkəbliyini başa düşməyə həvəsləndirməlidir.

Müasir sinif otağında bütün dünyada mövcud olan hər bir uşağa məxsus potensial imkanlar öz əksini tapmalıdır. Sinif otağı bilik əldə etmək üçün hərtərəfli şərait yaradan müəyyən bir yer kimi qiymətləndirilir. Sinif otaqları tədqiqatlar, sorğu-sual, müştərək şəkildə məsələləri həll etmə və düşünərək tərtib olunan dialoqlar üçün əlverişli mühit yaradır. Burada uşaqlar müəllimlər tərəfindən bilikləri qavramağa, qoyulan suallara məsuliyyətli şəkildə cavab axtarmağa dəvət olunurlar. Bunlar uşağın inkişafına istiqamətləndirilmiş müasir sinif otaqlarıdır.

Bu halda belə bir sual ortaya çıxır: necə olur ki, məktəb və müəllimlər uşağa istiqamətləndirilir, şagirdyönümlü təlim təşkil edilir və onlar uğurla hazırlanırlar. Bu baxımdan müasir pedaqoqların mövqeyini qənaətbəxş hesab etmək mümkündür. Bu mövqeyə görə təlim yaşayış prosesidir.

Günün çox hissəsini sinif otağında keçirən şagirdlər şagird-şagird ünsiyyətinə cəlb olunurlar, burada birgə fəaliyyət, əməkdaşlıq qiymətləndirilir, tapşırıq və materiallar tamlıq təşkil edir və uşağa öz ideyalarını irəli sürmək üçün sərbəstlik verilir. Uşaqlar daha çox səy göstərir və gördükləri işə məsuliyyətlə yanaşırlar. Belə sinif otağında müəllim həmişə uşağın ciddi bir fikir daşıyıcısı kimi yetişməsi üçün zəruri olan mühiti yaratmağa borcludur.

Bu cür mühit uşağa doğru istiqamətləndirilir.

Uşağın inkişafı üçün nəzərdə tutulan müasir və ənənəvi sinifləri müqayisəli təhlil edək.

Ənənəvi sinif:

- * Məktəb gələcək həyata hazırlıqdır.
- * Bilik, müəllimlərin uşaqları təchiz etdiyi şeydir.
- * Tədris davamlı bir işdir.
- * Əsas diqqət tədrisin nəticəsinə yönəldilir.
- * Öyrənmə mənimsənilən bacarıq və vərdislərə yiyələnmək vasitəsilə xətti inkişaf üzrə baş verir.
- * Şagirdlər məlumatların qeyri-fəal qəbulediciləridir.
- * Tədris planı ayrı-ayrı fənn sahələri üzrə təqdim olunur.
- * Tədris planı meyarlar və sınaqlar vasitəsilə müəyyən olunur.
- * Qərar vermə iyerarxiya şəklində mərkəzləşmiş olur.
- * Tədris planı həm sosial davranış, həm də təhsil sahəsinə uğurla həvəsləndirməklə tərtib olunur.

* Mədəni dəyərlər və digər fərdə məxsus fərqli cəhətlərə əhəmiyyət verilir, çünki uşaqlar mövcud mədəni dəyərləri mənimsəyirlər.

* Proqramdakı fəaliyyət növləri mətn kitablarına və fəaliyyət kitablarına əsaslanır.

* Öyrənmək üçün əsas bacarıqlar müsbət əhəmiyyətə malikdir.

* Müəllim məhsuldar informasiya mənbəyidir.

* Müəllimləri onların öyrənmələri üçün tamamlayıcı kimi görürlər.

* Müəllimlər, mühazirə, dərslik və dərs vəsaitinin köməyi ilə məlumat verirlər.

* Müəllimlərin sorğu-sual texnikası düzgün şərh, yaxud düz cavablar, ya da qapalı suallar üzərində cəmləşir.

* Müəllimlər şagirdlərə məlumat çatdırarkən onlarla ümumilikdə didaktik yolla davranırlar.

* Məqsədə nail olmaq üçün müxtəlif bacarıqlar aşılır.

* Müəllimlər sinfin davranışı üçün məsuliyyət daşıyır və sinif otağında idarəedici olaraq çıxış edirlər.

*

* Müəllimlər uşaqların zehni məlumatların həkk olunduğu ağ səhifə hesab edirlər.

* Şagirdlər, əsasən, tək işləyirlər.

* Valideynlər artıq və kənar şəxs kimi görünürlər.

* Ailə və ilk ünsiyyət, əsasən, problem meydana gələrkən yaranır.

* Valideynlər məktəbə göstərişlə və ya dəvət olunarkən müəyyən edilmiş vaxtda gəlirlər.

* Valideynlər məktəb işinə səhv icra edilmiş ev tapşırıqlarına görə cəlb olunurlar.

* Kollektivə məktəbdən ayrı bir qurum kimi baxılır.

* Qiymətləndirmə, müəyyən edilmiş vaxtda illik yekun üzrə həyata keçirilir.

* Qiymətləndirmə, adətən, sabit formada olur.

* Müəyyən olunmuş dərəcə fərdi şəkildə tətbiq olunmaya əsaslanır.

* Qiymətləndirmə vasitələri ümumi normalara əsaslanır.

* Qiymətləndirmə dərəcələrlə müəyyən olunur.

* Qiymətləndirmə səriştəliliyə əsaslanır.

* Uğurlu nəticə xatırlama və yaddaş vasitəsilə qazanılır; bu, vaxt və məkana uyğun şəkildə baş verir.

* Savadlılıq linqvistika və məntiqi-riyazi qabiliyyətlərlə ölçülür.

* Şagirdə həqiqəti öyrənmək məqsədilə verilən suallara müəllimlər düzgün cavab axtarırlar.

* Qiymətləndirmə savad öyrətmədən ayrı hesab olunur.

Müasir sinif:

* Məktəb həyatın bir hissəsidir.

* Bilik uşaq tərəfindən qazanılır.

* Tədris ruhlandırma və məmnunluq vasitəsidir.

- * Əsas diqqət tədris prosesinə yönəldilir.
- * Öyrənmə həmişə genişlənməyə ehtiyacı olan daxili məzmunu və dərinliyə malik bağlılıq kimi xarakterizə olunur.
- * Şagirdlər problemin həllində və planlaşdırmada fəallıq göstərirlər.
- * Tədris planı şagirdlərin əlaqə yaratmaq imkanlarını genişləndirmək məqsədilə tərtib olunur.
- * Tədris planı şagirdlərin maraqlarına uyğun şəkildə və tədris planının tələblərinə münasib olaraq mənimsənilmək üçün müəllimlər tərəfindən sadələşdirilir.
- * Qərar vermə məlumatları seçicilər tərəfindən həyata keçirilir.
- * Tədris planını öyrənməyə istiqamətlənmiş fərdi təmkinlik və müsbət təcrübə sayəsində tərtib olunur.
- * Tədris planı uşaqları gələcək həyata daha yaxşı hazırlamaq məqsədilə fərqli və çoxsaylı mədəni dəyərləri əks etdirir.
- * Proqrama daxil olan fəaliyyətə məlumatın və materialların mənbələri daxildir.
- * Anlamanın mühüm müddəaları xüsusi əhəmiyyətə malikdir.
- * Müəllimlər öyrənmə üçün əlverişli imkan yaradan bələdçilərdir.
- * Müəllimlər uşaqlarla bərabər daim özləri də öyrənirlər.
- * Müəllimlər birbaşa təcrübəyə, sosial münasibətlərə və sorğuya əsaslanan situasiyalar yaratmaqla öyrənmə işinə yardım edirlər.
- * Müəllimlər uşaqların sual vermələrinə imkan yaradır və suallar vasitəsilə onların düşünmə qabiliyyətini möhkəmləndirirlər.
- * Bacarıqlar məzmunla bağlı vasitələr kimi təqdim olunur.
- * Müəllim və uşaqlar birlikdə şəxsi məsuliyyət hissini artırmağa xidmət edən davranış qaydaları yaradırlar.
- * Müəllimlər mühiti nəzərə almaqla şagirdlərə interaktiv tərzdə davranırlar.
- * Müəllimlər uşaqları ətraf aləm haqqında nəzəriyyələri inkişaf etdirən fikir daşıyıcısı hesab edirlər.
- * Uşaqlar iki-iki, yaxud qrup halında işləyirlər.
- * valideynlər ilk müəllim və əməkdaşdırlar.
- * Ailə ilə münasibət dərs ilinin əvvəlindən başlanır və müştərək məqsədə çatma, habelə planlaşdırma işləri üzərində cəmləşir.
- * valideynlər məktəbdə istənilən vaxt xoş üzlə qarşılanırlar.
- * valideynlər sinif tapşırıqlarının yerinə yetirilmə mənbələrindən biridirlər.
- * Kollektiv təlim üçün əhəmiyyətli mənbədir.
- * Qiymətləndirmə müntəzəm və müştərəkdir.
- * Qiymətləndirmədə aydın sonluqlu formatlardan istifadə olunur.
- * Yekun qiymət müxtəlif qiymətləndirmə əsasında qoyulur.
- * Qiymətləndirmə vasitələri meyarlara əsaslanmış şəkildə olur.
- * Uşaq qiymətləndirmə prosesinə cəlb olunur.
- * Qiymətləndirmə inkişafın təkanvericisidir.
- * Qiymətləndirmə fərdi təkmilləşmə vasitəsi hesab olunur.
- * Nailiyyət vaxtdan səmərəli istifadə və qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə qazanılır.

* Savadlılıq, incəsənət də daxil olmaqla real həyatda baş verən problemlərin həll olunması ilə ölçülür.

* Növbəti dərslərdə şagirdlərin dərslə münasibətini başa düşmək üçün onların nöqtəyi-nəzərləri araşdırılır.

* Qiymətləndirmə savadöyrətmə işi ilə çulğalaşır.

Bütün uşaqlar üçün əqli inkişafa təkan verən yardımçı və emosional mühit ərsəyə gətirmək bir müəllim olaraq bizim vəzifəmizdir. Biz bunu gün ərzində müxtəlif yollarla edirik və unutmuruq ki, istər kiçik diskussiya qrupu, istərsə də ayrıca konfrans olsun, fərqi yoxdur, hər bir an – tədris vaxtı, təlim məqamı deməkdir. Müasir təlimdəki tələblərə görə müəllimin sinifdə bir neçə rolu vardır:

- * uşaqları istiqamətləndirən;
- * işi təşkil edən;
- * öyrənmə işində yardımçı;
- * qərar verən;
- * uşaqların öyrəndiklərini qiymətləndirən;
- * şəxsi nümunə göstərən.

Bu rollar da vəzifələrdir. Sözü gedən rol və vəzifələr, müasir sinifdə müəllimin uşaqların ehtiyaclarını təmin etmək və onların inkişafına yardım göstərmək üçün görməli olduğu işin tərkib hissəsidir. Bu rollar müəllimlərə səlahiyyət verir. Müəllimlər bu rolları başa düşdükdə və məqsədəuyğun hesab etdikdə, həyata keçirdikləri təlim daha güclü, dinamik, yaradıcı və uşağa istiqamətləndirilmiş olacaq. Bir çox müəllimlər üçün bunlar yeni rollardır. Həmin rollar öyrənilməli və praktik olaraq işlənməlidir. Belə olan təqdirdə sözü gedən rollar tamamilə təbii və adi rollar kimi qavranılacaqdır. Müəllimlər, bugünkü sinifdə qərar verən şəxslərdisə, deməli, onlar hər gün uşaqların nəyi öyrənmələrinə və bir şagird kimi özlərini necə hiss etmələrinə təsir göstərəcək çoxlu qərarlar qəbul edirlər:

* Müəllimlər uşaqların öyrənmələrinə kömək etmək üçün otağın necə qurulması, burada hansı əşyaların necə yerləşdirilməsi, stol və stulların nə cür düzəlməsi, habelə divarlardan nələrin asılmasına dair qərar verir;

* Müəllim, tədris planının yerinə yetirilməsi üçün vasitə olan materialları seçir. Hansı kitabların əldə edilməsi, hansı elmi avadanlığın diqqət mərkəzində olması, hansıların başqa vaxta saxlanması haqda qərar verir;

* Müxtəlif tədris təcrübələri üçün nə qədər vaxt ayrılması və ya planda dəyişiklik edilməsi kimi məsələlərlə bağlı qərarı da müəllim verir. Müəllimlər hər gün uşaqlara yeni informasiya çatdırırlar və bununla da göstərilir ki, bilik yaradılması tədris planının tərkib hissəsidir;

* Uşaqların birlikdə öyrənilməsinə kömək işi də tədris planının tərkib hissəsidir. Müəllimlər şagirdlərlə təklikdə işləmək əvəzinə, qrupun hər hansı bir layihəsi üzərində birlikdə çalışmalarına icazə verdikdə, onlar əməkdaşlığı və problemlərin birlikdə necə həll edilməsini öyrənmiş olurlar.

Bu qərarları qəbul edərkən müəllimlər tədris planını inkişaf etdirmiş olurlar. Onlar otağı qurarkən, materialları qoyarkən, plan tutarkən və bilik yaradarkən uşaqların nəyi və necə öyrənəcəkləri haqqında qərar verirlər. Müəllimlərin həyata

keçirdikləri hər bir şey və qəbul etdikləri bütün qərarlar tədris planı ilə bağlıdır, çünki bunlar təlim prosesi ilə əlaqəlidir.

Müəllimlər həmçinin, fənləri əlaqələndirmək və tədris planını birləşdirmək haqqında qərar verirlər. Əlavə olaraq, onlar həm də əsas bacarıqların necə öyrədilməsi və yaradıcılığa necə təkan verilməsi haqqında da qərar qəbul edirlər.

Əksər məktəblərdə müəllimlər mərkəzi idarədən aldıkları konkret tədris planına əməl edirlər, lakin onlar tədris planının qarşıya qoyduğu məqsədləri daha uğurlu yerinə yetirmək üçün bu və ya digər qərarlar verə bilərlər: məsələn, əgər məqsəd məktub yazmağı öyrənməkdirsə, müəllim sinifdə «Məktub guşəsi» yarada bilər ki, beləliklə də uşaqlar bir-birinə məktub yazsınlar. Əgər uşaqlar özlərinin yaşadıkları ərazini öyrənməkdirsə, onda müəllim sinfi yaxınlıqdakı poçta, çay sahiliindəki məntəqəyə aparmaq haqqında qərar verə bilər. Müəllim qərara alır ki, sinif çay nəqliyyatını uşaqların yaşayış yerinin tərkib hissəsi kimi öyrənsin.

Əvvəllər müəllimlər öz sinifləri haqqında nadir hallarda qərar verirdilər. Siniflər müəllimin üstün olduğu siniflər olmasına baxmayaraq, müəllimlər doğrudan da az şey edə bilərlər. Ola bilsin ki, onlar hansı şagirdin hansının yanında oturması və ya uşaqlara hansı mahnının öyrədilməsi ilə bağlı qərar verirdilər, lakin bunlar uşaqların öyrədilməsinə ciddi təsiri olmayan, qeyri-hələldici qərarlar idi. Tədris planına dair vacib qərarların verilməsi dərsləşmənin, mərkəzi idarədəki təlimatçıların, rəhbər işçilərin öhdəsinə buraxılırdı.

Bütün siniflərdə müəllimlər öz şagirdlərini hamıdan yaxşı tanıyır, hər bir şagirdə fərdi şəkildə yanaşmağın ən yaxşı yolunu bilərlər. Müəllimlər şagirdləri müşahidə edərək, standart təhsil proqramı haqqında qərar verməyə hüquq və səlahiyyətləri çatır. Bu o deməkdir ki, müəllimlər özlərinə inanmalı və özlərini sinifdə bir ekspert kimi görməlidirlər. Eyni zamanda onlar tədris proqramının mütərəqqi məqsədlərini də müdafiə etməlidirlər. Müasir sinifdə müəllimlərə əvvəllər malik olmadıkları peşəkar səlahiyyəti verilir. Bir müəllim müasir yanaşmaya keçdikdən sonra, öz rolunun necə fərqləndiyini, bununla əlaqədar nə hiss etdiyini izah edir.

Bəzi müəllimlər etinasız olmaqla, öz fikirlərindənə, ekspert və təlimatçıların rəylərinə əsaslanmağa köklənərək deyirlər: «Mən şagirdlər üçün nəyin lap yaxşı olduğu haqqında mühakimə yürütmək bacarığına, öz instinkt və intuisiyasına inanmağı öyrənməli oldum».

Necə qərarlar vermək və özünün yaxşı qərar verdiyinə inanmağı öyrənmək bir prosesdir. Bu, bir günə baş verəcək iş deyil. Müəllimlərin əksəriyyəti bu işə bir sahə üzrə, yəni fiziki mühit, material, plan, ictimai əlaqələr və ya tədris planının məzmununa dair sahələrdən biri ilə bağlı qərarlar verməyə başlamağı münasib hesab edirlər, lakin müəllimlər nə vaxtsa, bir addım irəliləyərkən görürlər ki, ilk müvəffəqiyyət, onları öz siniflərinin öyrənmə işinə xeyri olan daha yaxşı qərarlar qəbul etməyə hazırlayırlar.

Müasir sinifdə müəllim öyrənmə işinə yardımçı olur. Onlar kömək edir və öyrənmənin məsuliyyətini şagirdlərlə bölüşürlər. Müəllimin yardımçı kimi rolu məsələsi yeni ideya deyil. Bu, kömək və yaxın inkişaf sahəsindən bəhs edən

Vıqotski tərəfindən təsis olunub. Müəllim sual vermək və ya izah etməklə yardım göstərdikdə, uşaqlar daha ətraflı düşünməyə istiqamətləndirilirlər.

Müəllimin yardımı nə şəkildə olur? Bir müəllim yardım prosesini belə təsvir edir: «Müəllimlər öyrənmə ilə bağlı ilk nəzarəti öz üzərlərinə götürürlər. Şagirdlər həmin məsuliyyəti bölüşürlər. Bu, müəllimlərin xilasetmə qayığına minib öz şagirdləri ilə birlikdə üzmələrinə bənzəyir: onlar xilasetmə avadanlığı və ərzaq aparır, həmişə sayıq olur, dərhal yardım təklif edirlər. Üzərkən və ya batarkən heç bir şagird tənha qalmır, çünki müəllim yaxınlıqdadır və hər an yardım göstərməyə hazırdır». Məsələn:

* Nigar hesab edir ki, o riyaziyyata dair misalı düz həll edib, əslində isə tapşırıq səhv yerinə yetirilib. Şagirdə səhv etdiyini demək və ya doğru cavabı söyləmək əvəzinə, müəllim soruşur: «Sən bu cavabı necə aldın? Necə həll etdiyini göstər». O istəyir ki, şagird öz səhvini tapsın.

* Bir neçə şagird təmizlik işi haqqında mübahisə edir. Müəllim sual verir: «Məsələni ədalətli şəkildə necə həll edə bilərsiniz?» O, uşaqlara kömək edir ki, problemləri özləri həll etməyi öyrənsinlər.

* Yazdır. Uşaqlar ağaclarla cücərən tumurcuqlarla maraqlanırlar. Müəllim sinfə üstü tumurcuqlu bir neçə budaq qoyur və bu tapşırığı verir: «Bu budaqları müşahidə edin. Müşahidələrinizi yazın. Budaqların şəkillərini çəkin. O, uşaqların marağını nəzərə alır, material verir, uşaqların öyrənməyə olan fəallığını artırır».

* Əli sinif üçün öz hekayəsini oxuyur. O, bir sözü səhv oxuyur, lakin özü öz səhvini düzəldir. Müəllim ona deyir: «Görürəm öz səhvini özün düzəldirsən, çünki birinci oxuduğun söz heç bir məna vermirdi. Bu, yaxşı fikirdir».

* Sinif işi və kölgələri elmi mövzu kimi müzakirə edir. Uşaq soruşur: «Mənim kölgəm bəzən böyük, bəzən isə balaca olur. Niyə? Onun sualına cavab vermək əvəzinə müəllim bütün sinfə bu barədə düşünməyi tapşırmaq qırarına gəlir. Müəllim deyir: «Daha kim kölgənin dəyişdiyini müşahidə edib?» Çox uşaq əlini qaldırır və bu barədə danışmaq istəyir. Beləliklə, canlı bir sinif diskussiyası yaranır.

Müasir sinifdə müəllim bütün şagirdlərin öyrənmələri üçün yolların tapılmasına məsuliyyət daşıyır. O, bir böyük kimi sinfin uşaqlar üçün maraqlı, yönəldici, yardımçı və təhlükəsiz bir yer olmasına əmin olmağa borcludur. Müəllimin hakim olduğu ənənəvi siniflərin əksinə olaraq müasir siniflərdə fərqli cəhət odur ki, müəllim qərar çıxararkən sinifdəki uşaqların inkişaf səviyyəsi, maraq və ehtiyacları haqqında biliklərinə əsaslanır. Müəllimlər nəzarət etmir, öyrənməyə yardımçı olurlar. Bəzi müəllimlər üçün yardımçı rolunda çıxış etmək tam təbii şəkildə meydana çıxır; digərlərinin yardımçı olmaları isə onlardan zəngin təcrübə qazanmağı, söylədikləri və etdikləri ilə bağlı dərindən düşünməyi tələb edir. Müəllim uşaqların öyrənməsinə yardımçı olmaq üçün:

* Suallar verir.

* Şagirdlərin suallarına cavab verir.

* Uşaqlara bilik və düşüncələrini ifadə etməkdə kömək göstərir.

* Vəsaitlər təqdim edir.

Müəllim, tədris planını zənginləşdirmək və uşaqların öyrənmə işinə təkan verməkdən ötrü daim axtarışda olmalı və sinfi zəruri məlumatlarla təmin etməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayev Ə. Müasir təlim prosesi: nəzəriyyə və təcrübə məsələləri. məqaləsi, «Azərbaycan məktəbi», № 6, -2006, səh.46.
2. Eminov A. Dərs: onun işığı və rəngi görünür. «Azərbaycan müəllimi», 15-21 fevral, 2002.
3. Ə. Paşayev, F.Rüstəmov. Pedaqoji innovasiyalar. «Azərbaycan müəllimi», 25-31 oktyabr, 2002.
4. Cahangirov A., Qədimov F. Müasir dərs. «Azərbaycan müəllimi», 21-27 sentyabr, 2000.

Алиева А.

От традиционного класса к современному классу

Резюме

Современное преподавание берет за основу привитие учащимся жизненных знаний. Учителя, сосредотачивая внимание детей на обучение стараются привить им богатые знания. В статье на основе сравнения традиционных и современных классов характеризуются положительные стороны современных уроков.

Aliyeva A..

From a traditional class to a modern class

The resume

Modern teaching takes inculcation by the pupil of vital knowledge for a basis. Teachers, focusing attention of children to training try to impart it rich knowledge. In article on the basis of comparison of traditional and modern classes positive sides of modern lessons are characterised.

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ MÜƏLLİM - ŞAĞIRD ƏMƏKDAŞLIĞI

Tahirə MƏMMƏDBƏYOVA,
pedaqoji elmlər namizədi,

Bakıdakı 18 nömrəli məktəbin ibtidai siniflər üzrə direktor müavini

I sinifə qədər qoyan uşaq yeni bir aləmə düşür. Məktəbdə o, alışmadığı, öyrəşmədiyi şəraitdə yeni bir rejim üzrə hərəkət edir. Burada onu sinif otağı, yoldaşları, müəllim, dərs prosesi və s. əhatə edir. Tədrisən bu prosesin fəal iştirakçısı olan I sinif şagirdləri müxtəlif münasibətlərlə qarşılaşırlar. Bu münasibətlər içərisində şagird-şagird, müəllim-şagird, məktəbin rəhbəri işçisi – şagird münasibətləri aparıcı mövqeyə malik olur.

mürəkkəb və çoxtərəfli struktura malik olub, özünün müxtəlif sosial-psixoloji çarları ilə seçilir. Bu münasibət həm dərstdə, həm də dərstdən sonrakı dövrdə nizamlanır və inkişaf edir, çünki dərs müəllimlə şagird arasında qarşılıqlı münasibət meydanında və bu münasibətin müxtəlif istiqamətlərdə qurulmasına xidmət edir. Müşahidələr göstərir ki, bu münasibətlər sistemində müəllimin pedaqoji məharəti, hər bir şagirdə öz fərdi xüsusiyyətinə uyğun yanaşması, onların şəxsiyyətinə, ləyaqətinə hörmət etməsi, onlara qayğıkeş münasibəti, onların təlim fəaliyyətini ədalətli şəkildə qiymətləndirməsi, hətta zəif şagirdlərə onların daha yaxşı oxumağa qabil olduqlarını nəzərə çatdırmağın mühüm əhəmiyyəti vardır.

Təlim müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticələrinin göstəricisidir. Bu nəticələr isə həm müsbət, həm də mənfi çaralara malikdir. Belə ki, müəllimin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyi və optimallığı həm şagirdlərin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin, həm də onların psixi inkişafının, intellektual və mənəvi cəhətdən yetkinləşməsinin əsas göstəricisidir. Başqa sözlə, şagirdlərin təlim fəaliyyəti nəticələrinin yüksəkliyi və onların intellektual və əxlaqi cəhətdən təkmilləşməsi müəllimin təlim-tərbiyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin göstəricisidir, lakin bu məsələ asanlıqla başa gəlmir. Burada müəllim-şagird münasibətlərinin xarakteri, onların aralarındakı qarşılıqlı etimad və inamın xarakteri mühüm rol oynayır, lakin həmin qarşılıqlı münasibət sistemində müəllim aparıcı və əsas sima olaraq qalır. Burada müəllimin həm təlim fəaliyyəti, həm də şəxsiyyətinin kamilliyi, professionallığı, eləcə də əxlaqi keyfiyyəti, məsuliyyət hissi, ən başlıcası şagirdlərə münasibəti həlledici rol oynayır.

Müəllimin təlim və tərbiyə fəaliyyəti bir-biri ilə üzvi surətdə əlaqədardır. Onları bir-birindən ayırmaq, eləcə də digərinə nisbətən birinə üstünlük vermək olmaz. Müəllim şəxsiyyətinin tərbiyəvi təsiri o zaman daha dərin olur ki, o öz şagirdləri ilə ünsiyyətini, münasibətlərini yalnız dərslə məhdudlaşdırməsın.

Müşahidələr göstərir ki, müəllim-şagird münasibətlərinin normal şəraitdə qurulmasına bir sıra mənfi cəhətlər təsir göstərir: müəllimin şagirdləri ədalətsiz qiymətləndirməsi, şagirdlərlə kobud rəftarı, onları öz yoldaşları qarşısında təhqir etməsi, şagirdlər arasında ayrışdırıcılıq salması, şagirdlərə sual verməyə, öz fikrini söyləməyə, münasibətini bildirməyə imkan verməməsi, yerli-yersiz valideynlərə övladından şikayət etməsi və s. Bu cəhətlər müəllim-şagird münasibətinə mənfi təsir göstərən amillərdir. Bu cür şərait hər iki tərəfin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün istiqamətlənməsi üçün müəllimin sözü ilə hərəkəti uyğun gəlməlidir. Şagirdlər arasında ayrışdırıcılıq, kobudluq, ikiüzlülük, yalan və s. kiçikyaşlı məktəblilərə daha pis təsir edir, onlarda başqalarına qarşı mənfi münasibət yaranmasına səbəb olur.

Müəllim-şagird münasibətlərinin normal qurulmasında hazırda məktəblərdə tətbiq olunan fəal təlim metodlarının da müəyyən rolu var. Bu metodların tətbiqi tədris prosesini xeyli intensivləşdirir, təlimə marağın artmasına,

sərbəst işləməyə və rəy söyləməyə, yoldaşlarının fikrini təsdiq və ya inkar etməyə imkan verir.

Müasir dövrdə təlim-tərbiyənin məqsədinə, məzmununa, metodlarına və təşkili formalarına, müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkilinə yeniliklər (innovasiya) gətirmək tələb olunur. Təcrübə göstərir ki, yeni pedaqoji təfəkkür təlim prosesinin «öyrənməyi öyrətmək» texnologiyası əsasında qurulmasına, şagirdin təfəkkür imkanlarının nəzərə alınmasına, şagirdlərdə tədqiqatçılıq qabiliyyətinin yaranmasına, müstəqil fikir söyləmək bacarığının formalaşmasına, ümumiləşdirmələr aparmaq keyfiyyətinin inkişafına şərait yaradır.

Pedaqoji prosesin başlıca məqsədlərindən biri təkcə nəyi öyrətmək deyil, həm də onun öyrədilməsini düzgün təşkil etməkdir. Belə bir həqiqət var ki, insan təcrübədən əldə etdiyi biliyi daha yaxşı yadda saxlamaq qabiliyyətinə malikdir.

Pedaqoji ədəbiyyatda və məktəb təcrübəsində müəllim-şagird münasibətlərinin iki forması qeyd olunur: avtokratik əməkdaşlıq; demokratik əməkdaşlıq. Avtokratik əməkdaşlıq şagirdə əmrlə, hökmlə yanaşmaq deməkdir. Yanaşmanın bu növündə müəllim şagirdlə razılaşmır, bəzən onlarla kobud rəftar da edir. Demokratik əməkdaşlıq dedikdə isə müəllimin şagirdlərlə işgüzar münasibətdə olması, onların arzu və maraqlarını, pedaqoji – psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alması nəzərdə tutulur. Demokratik əsaslarla qurulmuş müəllim-şagird əməkdaşlığı hər cür inzibatçılıq, amirliyi, bürokratiya, idarəçiliyi rədd edir, xoşməramlı münasibət və ünsiyyət yaradır.

Dərsdə müəllim-şagird ünsiyyətində bəzi şagirdlər fəal iştirak edir, digərləri isə o qədər də fəal olmurlar. Qeyri-fəal şagirdlər düşünə bilirlər ki, müəllim nə üçün elə həmişə eyni şagirdlərlə ünsiyyətdə olur, digərlərinə o qədər də diqqət yetirmir. Dərs prosesində dialoji ünsiyyət yalnız şagirdlərin intellektual fəallığını artırmaq üçün deyil, həm də emosional durumunu, əhval-ruhiyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün də çox vacibdir, lakin, müəllimlərin dərsdənkənar vaxtlarda şagirdlərlə ünsiyyət saxlamaları, onları düşündürən, narahat edən məsələlərlə bağlı fikir mübadiləsi aparması, onlara lazımı məsləhətlər verməsi, xüsusən də həmin şagirdlərə optimist yanaşdığını, yəni onların bacarıq və qabiliyyətlərinə, intellektual imkanlarına yaxşı ümid bəslədiyini onların nəzərlərinə çatdırması çox böyük psixoloji təsir gücünə malik olur. Bu zaman şagirdlərin müəllimə münasibətinin müsbət istiqamətdə yaxşılaşması ilə yanaşı, şagirdlərin özlərinə inamı da artır, ən başlıcası, onların emosional rahatlığı, psixi sağlamlığı yüksək səviyyəyə qalxır.

Dərs o vaxt effektiv sayılır ki, o demokratik prinsipə əsaslınsın müəllim-şagird münasibətləri sağlam əsaslar üzərində qurulsun, şagird aparıcı qüvvə kimi nəzərə alınsın, şagirdlərin fəallığı təmin edilsin.

Yeni pedaqoji təfəkkür təlim prosesinin «öyrənməyi öyrətmək» texnologiyası əsasında qurulmasına, şagirdin təfəkkür imkanlarının nəzərə alınmasına, şagirdlərdə tədqiqatçılıq qabiliyyətinin yaradılmasına, müstəqil fikir

söyləmək bacarığının aşılmasına, ümumiləşdirmələr aparmaq keyfiyyətinin inkişafına şərait yaradır.

Müəllim-şagird münasibətlərinin yeni pedaqoji təfəkkürə müvafiq qurulması üçün müəllim: şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməli; müsbət xüsusiyyətlərinə əsaslanmalı; onların xarakterində baş verən dəyişiklikləri duymalı; onlarda özünə möhkəm inam yaratmalı; şagird şəxsiyyətinə hörmət bəslənməlidir və s.

Müəllim şagirdlərlə yaradıcı münasibətdə olmazsa, yalnız təzyiq göstərmək yolu ilə süni hörmət və nüfuz qazanmaq istəyərsə, müsbət nəticə alınmaz. Şagirdlər belə müəllimlərə yaxşı münasibət bəsləmirlər. Şagirdin hörmət və nüfuzunu qazana bilməyən müəllimlər: «Uşaqlar məktəbi bitirdikdən sonra adama salam da vermirlər» deyə şikayətlənirlər. Həmin müəllimlər belə halların səbəbini uşaqların «etibarsızlığında» görürlər. Əslində isə səbəb müəllimlərin özlərinin vaxtla uşaqlara qeyri-səmimi və süni münasibətlərində axtarılmalıdır. Çox vaxt məktəbdə şagirdlər bir müəllimə yaxşı, digərinə isə pis münasibət bəsləyirlər. Sual olunur, bunun səbəbi nədədir? Səbəb ondan ibarətdir ki, bəzi müəllimlər öz hərəkətlərində yol verdikləri nöqsanları dərk edə bilmir, davranışlarına başqasının gözü ilə baxmır, özlərinə tənqidi münasibət bəsləməyi bacarmırlar. Ən başlıcası isə belə müəllimlər öz şagirdlərinə hörmət bəsləmir, onların taleyinə biganə yanaşır, şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılmasında valideyn nüfuzundan istifadə etmirlər. Müəllimə inanan valideynlər onun obyektivliyini qiymətləndirir, ədalətli və hamıya qayğıkeş münasibət bəsləyən, şagirdlərə keyfiyyətli biliklər verən müəllim kimi tanıdığına əmin olurlar.

Müəllimlə şagirdlər arasında münasibətin pozulmasına təsir göstərən amillərdən biri də müəllimin biliyi haqqında onlarda şübhə əmələ gəlməsidir. Bu şübhə nədən yaranır? Əgər müəllim dərstdə təlim-tərbiyə ilə əlaqəsi olmayan yersiz söhbətlər edirsə, dərsin sonunda kitabdan səhifələri göstərüb, «özünüz oxuyub öyrənərsiniz» deyirsə, məlum olur ki, müəllim təlimə laqeyd münasibət bəsləyir, dərse hazırlıqsız gəlir. Özünə tələbkar yanaşmadığı halda, şagirdlərdən çox tələb edən müəllim sevilmir. Ən pisi odur ki, saxta münasibətlər yaranır. Həqiqi və təbii münasibət müəllimin humanistliyinə, məsuliyyətinə əsaslanmalıdır, təlim-tərbiyə prosesində heç bir kiçik səhvə, anlaşılmazlığa yol verilməməli, bütün məsələlərə son dərəcə diqqətli münasibət bəslənməli, düşünülmüş və ağıllı məsləhətləri ilə müəllim bütün şagirdlərin hörmətini qazanmalıdır. Belə olduqda müəllim-şagird qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafına və formalaşmasına nail olmaq mümkündür.

Dərstdə, ümumiyyətlə, məktəbdə intizamın zəifləməsi hüquq normalarının pozulması və müəllimin şagirdə laqeyd münasibəti nəticəsində baş verir. Həmin hərəkətləri şagird məktəbi bitirdikdən sonra da davam etdirir. Şagird asudə vaxtını boş keçirir, xoşagəlməz işlərlə məşğul olur, çox zaman mənfi təsir altına düşür. Odur ki, uşaqların asudə vaxtının yaxşı keçməsi üçün onların psixoloji xüsusiyyətlərini hərtərəfli öyrənmək və nəzərə almaq lazımdır.

Müəllim-şagird münasibətlərinin yaxşılaşmasına şagirdin biliklərinin qiymətləndirilməsi də təsir göstərir. Valideyn bilməlidir ki, məktəbli kitabçasının ardıcıl və səliqəli aparılması müəllim-şagird münasibətlərinin normal inkişafına, yaxşı ünsiyyətə müsbət təsir edən əlaqə vasitəsidir. Təlim prosesində şagirdin biliyinə verilən qiymət obyektiv olarsa, vaxtında şagirdin gündəliyinə yazılırsa, valideynin də bu işə nəzarəti təşkil olunarsa, müəllimlə valideyn arasında işgüzar əlaqə yaranar.

Beləliklə, demək olar ki, təlimin keyfiyyətinə, onun daha səmərəli və uğurlu qurulmasına müəllim-şagird münasibətlərinin təsiri böyükdür. Belə ki, müəllim-şagird münasibətləri demokratik əsaslarla qurulduqda, şagirdə təlim prosesinin subyekti kimi baxıldıqda onlarda təlimə maraq artır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyeva A. Müəllim-şagird münasibətləri və yeni pedaqoji təfəkkür. «Azərbaycan müəllimi», 20-26 aprel, 2000.
2. Bağırova S. Müəllim-şagird münasibətlərinin təlimin keyfiyyətinə təsiri. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə», 2002, №1, s. 31-37.
3. **Həyatı bacarıqlara əsaslanan təhsil. Müəllimlər üçün tədris vəsaiti. (I-IV siniflər).** Bakı, 2006.

Мамедбекова Т.

Сотрудничество учитель-ученик в начальных классах

В школе отношения учитель-ученик стабилизируются и развиваются на уроке, а также в последующий период. В системе этих отношений большое значение имеет педагогическое мастерство учителя, отношение его к каждому ученику соответственно индивидуальным особенностям, проявление уважения к их личности, достоинству, заботливое отношение к ним.

Mamedbeyova T.

Cooperation the teacher - the pupil in initial classes

At school of the relation the teacher - the pupil is stabilised and develop at a lesson, and also in the subsequent period. In system of these relations the great value has pedagogical skill of the teacher, its relation to each pupil according to specific features, display of respect for their person, advantage, a careful altitude to them.

ERKƏN YAŞLI UŞAQLARIN FİZİKİ İNKİŞAFININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mehriban ŞİRZADOVA,
pedaqoji elmlər namizədi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 12 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı»nda (2007-2010-cu illər) qeyd olunur ki, məktəbəqədər təhsil vahid təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların intellektual, fiziki və psixoloji inkişafında, onların şəxsiyyətinin formalaşmasında və məktəbə hazırlanmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin təşkilindəki çatışmazlıqlar nəticə etibarilə uşaqların ibtidai məktəbə hazırlıq səviyyəsinin aşağı düşməsində özünü göstərir.

Zənnimizcə, bu çatışmazlıqların bəziləri erkən yaşlı uşaqların inkişafına lazımınca diqqətin yetirilməməsi ilə əlaqədardır. Buna görə də məqalədə erkən yaşlı uşaqların fiziki inkişafının xüsusiyyətlərindən bəhs etmək məqsədəməvafiq hesab olunur.

Erkən yaşlı uşaqlarda fiziki inkişaf intensiv gedir, orqanizmin funksional sistemi formalaşır. Uşağın boyu və çəkisi artır, daxili orqanlarının mütənəsibliyi dəyişir: döş qəfəsi böyüyür, ürək genişlənir, ağ ciyərlər inkişaf edir, diafraqma möhkəmlənir, tənəffüs sisteminin həcmi genişlənir, həzm orqanlarının fəaliyyəti *təkmilləşir*. Orqanizmin müxtəlif xəstəliklərə qarşı həssas olmasına baxmayaraq, onun sistemi möhkəmlənir, infeksiyalara qarşı müqaviməti artır.

Həyatın ikinci və üçüncü ilində fəal hərəkətlərin intensiv inkişafı ilə əlaqədar kiçikyaşlı uşaqların skelet və əzələləri inkişaf edir. Uşağın həyatının ikinci ilində onun bədəninin mütənəsibliyi gözəçarpacaq dərəcədə dəyişir: əl və ayaqlar uzanır, döş qəfəsinin həcmi böyüyür.

Üç yaşınadək onurğa sütununun xarakterik konfigurasiyası yaranır, lakin boyun və bel nahiyəsindəki əyintilər daha gec müəyyən olunur. Onurğa sütunu yüksək çevikliyi ilə fərqlənir ki, bu da xoşagəlməz təsirlərin nəticəsində qamətin düzgün formalaşmamasına səbəb ola bilər. Sümük sistemi ilə bərabər əzələ

sistemi də inkişaf edir: əzələlərin həcmi böyüyür və piy toxumalarının miqdarı azalır, onların innervasiyası və qanla təminatı yaxşılaşır.

İki yaşınadək 20 süd dişinin çıxması başa çatır. Bu yaşda uşaqlar defekasiya aktına və sidik ifrazatına nəzarət etməyə başlayırlar.

Erkən yaşlı uşaqların orqanizmində nevroloji proseslər özünün zəifliyi və azhərəkətliliyi ilə fərqlənir. Baş beyin qabığının sinir toxumalarının son dərəcə zəif fəaliyyət göstərməsi uşağın tez yorulmasına səbəb olur. Yaş yarımaya yaxın uşaqlar kifayət qədər dözümlü olurlar. Onlar 4 - 4,5 saat ayıq qala bilirlər. Əksəriyyəti gün ərzində bir dəfə yatır. İki yaşına qədər sinir sisteminin fəaliyyəti artır, uşaqlar 5 saata qədər ayıq qala bilirlər.

Həyatın üçüncü ilində uşaqların sinir sistemi nisbətən möhkəmlənir, lakin qabıqaltı strukturların yüksək dərəcədə qıcıqlanması nəticəsində, baş beyin qabığının tənzimləyici funksiyasının zəifliyi nəticəsində erkən yaşlı uşağın davranışında emosionallıq çox aydın müşahidə olunur. Erkən yaş dövrünün sonunadək mərkəzi sinir sisteminin fəaliyyəti mükəmməl olur, onun tənzimləyici funksiyası güclənir: uşaq ağrıya dözərək özünü ağlamaqdan saxlayır, diqqətini cəmləşdirərək məqsədyönlü şəkildə onun üçün maraqlı olan işlə məşğul olur, öz davranışını bəzi qaydalara tabe edir.

Həyatın üçüncü ilində uzunmüddətli yaddaş fəaliyyət göstərməyə başlayır, fəal surətdə ikinci siqnal sisteminin formalaşması prosesi gedir: uşağın söz ehtiyatı genişlənir, o, böyüklərin nitqini başa düşür. İki yaşında danışmağa başlayan uşaqların sərbəst nitqi mənimsəməsi erkən yaş dövrünün sonuna qədər davam edir. Xüsusi tədqiqatlar göstərir ki, nitq inkişafı hərəkətədirici analizatorların inkişafı ilə əlaqədardır: nitqi formalaşmış uşaqlar daha fəallaşır, yaşlıları ilə ünsiyyətdə olur, söz ilə hərəkəti daha səlis əlaqələndirirlər. Nitq mərkəzinin və artikulyasiya aparatının təkmilləşdirilməsi üçün kiçik motorikanın (hərəkətədirici analizatora bilavasitə stimullaşdırıcı təsir edən biləklərin və barmaqların) inkişafının böyük əhəmiyyəti vardır.

Erkən yaş dövründə hərəkətlərin inkişafı. Həyatın birinci ilinin sonu – ikinci ilinin əvvəlində uşaq sərbəst gəzməyi öyrənir. İkinci ilin birinci aylarında kiçikyaşlı uşağın daim hərəkət etməyə səy göstərməsi hərəkətlərin koordinasiyasının kifayət qədər formalaşmaması ilə müşayiət olunur: o, inamsız yeriyir, tez-tez yığılır, balaca bir maneədən çətinliklə keçir. Yeriməyi öyrənəndən sonra o, sürətlə hərəkət edir, çünki bu halda tarazlığı saxlamaq daha asandır. Uşağın birinci addımları kiçik və eyni ölçüdə deyil. O, hələ sərbəst dayanmağı, hərəkətlərinin istiqamətini dəyişməyi, maneələri dəf etməyi bacarmır. Ona görə də bir yerdən başqa yerə kiçik addımlarla qaçır. Bu yaşda uşaqlar üçün ayaq və əllərini eyni zamanda hərəkət etdirmək çətinidir. Böyüklər rəqs etməyi xahiş edəndə o, əvvəlcə əllərini qaldırır, sonra ayaqlarını hərəkət etdirir.

Yeriş vərdisləri mükəmməlləşir. Bir yaş yarımaya qədər uşaq nəinki yeriyir, hətta çömbəlir, yan tərəfə dönür, çox da hündür olmayan maneələrin

üstündən addımlayıb keçə bilir. Bu yaşda olan uşaqlar böyüklərin xahişi ilə ayının yerişini, dovşanın hoppanmasını da yamsılaya bilirlər.

İki-üç yaşında uşağın əsas hərəkətləri mükəmməlləşir. O artıq öz hərəkətlərini daha yaxşı koordinasiya edir.

İkinci ilin sonuna qədər uşağın əsas hərəkətləri formalaşır:

- O, döşəmə üzərində çəkilmiş cığırla və ya 20-25 sm uzunluğunda taxta üzərində yeriyir.

- Döşəmə üzərində olan maneənin (ipin, taxtanın) üzərindən addımlayıb keçə bilir.

- Döşəmədən 10-15 sm hündürlüyə qaldırılmış maili taxta üzərinə çıxıb düşməyi bacarır.

- Çox hündür olmayan təciklərə qalxıb enir.

- Oturacağı və ya ipin altından keçə bilir.

- Pilləkanla çıxıb düşə bilir.

Həyatın üçüncü ilində uşağın yerışı daha da mükəmməl olur. Onlar sərbəst hərəkət edir, yerişinin ritmini və istiqamətini dəyişə bilirlər. Üç yaşına qədər uşaqlar aşağıdakı hərəkətlərə yiyələnirlər:

- Surəti dəyişərək bir istiqamətdə və ya dairə üzrə qaça bilir.

- Yerində dayanaraq fırlanır.

- Yerdə əlləri və ayaqları üzərində bir istiqamətdə gəzir.

- Pilləkanla çıxıb düşür.

- Oturacağa qalxıb düşür.

- Yaxın məsafədən atılmış topu tutub yenidən ata bilir.

- İki ayağı üzərində yerində və qabağa hoppana bilir.

- 10-15 sm hündürlükdə olan əşyaların üzərindən hoppana bilir.

- Kiçik arxın və ya su yolunun üzərindən hoppana bilir.

Uşağın yerışı mükəmməlləşdikcə əşyalarla müxtəlif hərəkətləri birgə yerinə yetirmək kimi mürəkkəb fəaliyyət üçün şərait yaranır.

Uşaq tarazlığı itirməkdən qorxmayaaraq yıxılır, pəncələri üzərində dayana bilir, əlində və ya taxta üzərində oyuncaqlarını daşıyır, oyuncaq arabanı sürə bilir, topla oynayır, oyuncağını və ya başqa bir əşyanı divanın altından çıxarmağa cəhd göstərir.

Uşağın hərəkətdirici fəallığının düzgün savadlı təşkili onun sağlamlığının möhkəmlənməsinə təsir göstərir. Bu, maddələr mübadiləsinin düzgün getməsinə şərait yaradır, əsəb və ürək-damar sistemini, sümük-əzələ aparatını, tənəffüs və həzm orqanlarını stimullaşdırır. Hərəkətli fəaliyyət uşağın psixi inkişafının tam təmin edilməsində mühüm rol oynayır, çünki o, uşağın müsbət emosiyalarını stimullaşdırır, onun ümumi həyat tonusunu qaldırır, müxtəlif təəssüratlar və fəal idrak fəaliyyətinə qida verir.

Tədqiqat göstərir ki, erkən yaşlı uşaqların hərəkətli fəaliyyətinin səviyyəsi bir sıra amillərdən – ilin fəslindən, sutkadan, uşağın cinsindən, onun fərdi xüsusiyyətlərindən asılıdır. Yay aylarında maddələr mübadiləsində dəyişiklik-

lər getdiyi üçün hərəkət etməyə tələbat artır. Sutka ərzində də hərəkətlərə tələbat dəyişir: günün birinci yarısında saat 9-dan 12-yə qədər, ikinci yarısında isə 17-dən 19-a qədər daha fəal olurlar. Oğlanlar qızlara nisbətən daha çox hərəkət edirlər. Uşaqların bəziləri yüksək hərəkət fəallığı ilə fərqlənir, başqalarında isə bu proses özünü orta zəif büruzə verir. Bütün bunlar uşağın temperamentinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olduğu kimi, onun həyat şəraiti ilə də əlaqədar ola bilər.

Fiziki inkişafa lazımı qədər diqqət yetirilən, ailələrdə uşaqlar daha hərəkətli, çevik və dözümlü olurlar. Əgər valideyn uşağı həmişə maneədə saxlamağı üstün tutur, gəzinti zamanı təmizliyi qorumaq, yıxılmaqdan çəkəndirmək üçün uşağın hərəkətini məhdudlaşdırırsa, onlar zəif olur, tez-tez xəstələnirlər.

Bütün erkən yaş dövrü ərzində uşağın məişət fəaliyyəti, özünəxidmət vərdişləri və oyun fəaliyyəti ilə əlaqədar hərəkətləri inkişaf edir, mükəmməlləşir.

Bir yaşında uşaq bəzi məişət hərəkətlərini təkrar etməyə cəhd göstərir. Böyüklərin köməyi ilə qaşığı yeyir, fındandan çay içir, daraqdan istifadə edir. İkinci ilin birinci yarısında bu yaşda uşaqlar sərbəst yeyir, dəsmaldan istifadə edir, yeyəndən sonra oturacağı kənara çəkir, yuyunur, əl-üzünü silirlər, böyüklərin köməyi ilə kalqotkalarını və ayaqqabılarını çıxarır. Bu hərəkətlər hələ mükəmməl olmur: uşaq qaşığı ağızından kənara da apara bilər, yeməyi, şirəni yerə tökə bilər, başını darağın əks tərəfi ilə daraya bilər, şalvarını tərsinə geyinə bilər və s. Bu çatışmazlıqlar uşaqların hələ hərəkətlərinin mahiyyətini kifayət qədər dərk etməmələri ilə əlaqədardır.

Həyatın üçüncü ilində uşaqların özünəxidmət üzrə hərəkətləri daha şüurlu və cəld olur. Uşaqlar sərbəst və səliqəli yeməyi bacarır, düymələrini bağlayır, qabları stolun üstünə düzməkdə böyüklərə kömək edirlər, dəsmalla stolun üstünü silirlər, yatağı yığırdırırlar.

Məişət işləri uşağın yalnız sosiallaşmasına deyil, həmçinin cəmiyyətdə mövcud olan norma və qaydaların onun tərəfindən mənimsənilməsinə, əl və barmaq hərəkətlərinin koordinasiyası kimi fiziki xüsusiyyətlərin inkişafına təsir edir.

Hərəkətlərin inkişafına eyni zamanda məşğələ prosesində istifadə olunan əşyalar və oyuncaqlar da təsir göstərir. Uşaqlar kitabları vərəqləməyi, şkafların yeşiyini çəkib bağlamağı, qazanın ağzını örtməyi, böyüklərin işlətdikləri əşyalara (qələm, kitab, eynək və s.) toxunmağı xoşlayırlar. Didaktik oyuncaqlarla keçirilən oyunlar, sujetli-rollu oyunlar, əşyalarla hərəkətlər (taxta, bel), rəsm məşğələləri prosesində də kiçik motorikanın inkişafına təsir edən müxtəlif hərəkətlər icra olunur.

Fiziki sağlamlıq uşaqların hərtərəfli inkişafı üçün əsas mənbədir. Fiziki cəhətdən normal inkişaf etmiş uşaq, bir qayda olaraq, həm hərəkətli, həm şən əhval-ruhiyyəli olur, həm də hər şeyi bilməklə maraqlanır: oyunlarda fəal olur, böyüklərin gördükləri işlərdə iştirak etmək istəyir. Uşağın fiziki cəhətdən özünü necə hiss etməsi, əhvalı daim pedaqoqların diqqətinin əsas predmeti olmalıdır.

Beləliklə, erkən yaş dövründə uşaqda intensiv fiziki inkişaf prosesi gedir, orqanizmin funksional sistemləri formalaşır. Bu dövrdə uşağın çəkisi və boyu artır, daxili orqanların mütənəsibliyi dəyişir, tənəffüs sisteminin, həzm orqanlarının işi mükəmməlləşir, skelet və əzələləri inkişaf edir.

Erkən yaş dövrünün sonuna qədər mərkəzi sinir sisteminin fəaliyyəti daha mükəmməl olur, tənzimləyici funksiyası güclənir.

İki-üç yaşında uşağın əsas hərəkətləri formalaşır, o öz hərəkətlərini daha yaxşı koordinasiya edir, əşyalarla müxtəlif hərəkətləri və məişət vərdişlərini mənimsəyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, «Adiloğlu», 2003.
2. Əzimov Q.E. Psixi inkişaf və tərbiyənin müasir problemləri. Bakı, ADPU, 2004.
3. Əliyev P.B., Əhmədov H.H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı, «Təhsil», 2004.

Ширзадова М. .

Особенности физического развития детей раннего возраста

В статье раскрываются особенности физического развития детей раннего возраста. Указываются факторы, влияющие на физическое развитие малышей, а также пути организации необходимых условий для дальнейшего развития.

SHirzadova M.

Features of physical development of children of early age

Rezume

It opened in article the features of physical development of early –age children. It showed factors bearing to physical development of children, as well as the ways to organize necessary conditions for further development

MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSISƏLƏRDƏ UŞAQLARIN FİZİKİ HAZIRLIĞI ÜZRƏ İŞİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Şəhla ƏLİYEVƏ,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

Bəşəriyyətin bir çox işıqlı zəka sahibləri gənc nəslin fiziki tərbiyəsinə, fiziki və mənəvi sağlamlığın ahəngdar inkişaf etdirilməsinə böyük əhəmiyyət vermişlər. Dahi çex pedaqoqu Y.A.Komenski gənc nəslin əqli və mənəvi inkişafında fiziki tərbiyənin rolunu yüksək qiymətləndirərək göstərmişdir ki, məktəbin həqiqi məktəb, humanistlik emalatxanası olması və cansıxıntısından xilas olması üçün orada elmi biliklərin yaxşı öyrədilməsi ilə yanaşı, şagirdlərin fiziki tərbiyəsinin yüksək səviyyədə, maraqlı və məzmunlu təşkili də zəruridir.

O, yazırdı: «Bədən ruhun məskəni olduğundan bizim şagirdlərin bədənlərini hərəkət vasitəsilə mütəhərriklik üçün inkişaf etdirmək və onu iş vasitəsilə iş üçün möhkəmləndirmək lazımdır».

Ruhun (ağlın, şüurun) normal və sağlam inkişafı üçün bədənin sağlam olması vacibdir. Buna görə də Y.A.Komenski göstərirdi ki, uşaqların zehni işdən, təlim fəaliyyətindən eləcə də nahardan, yeməkdən sonra hərəkətli həyat tərzini keçirmələri, fəal istirahət etmələri, gəzintiye çıxmaları və hərtərəfli oyunlarla məşğul olmaları, əylənmələri lazım və çox vacibdir.

C.Lokk «Tərbiyə haqqında fikirlər» əsərində qədim yunan filosoflarının birindən misal gətirərək deyirdi: «Sağlam bədəndə sağlam ruh olar».

Azərbaycan xalqının böyük maarifpərvər oğlu, görkəmli alim Həsən bəy Zərdabi insanın həyatda xoşbəxt və şən yaşaması üçün var-dövlətə deyil, möhkəm bədən sağlığına malik olmasını zəruri şərt hesab etmiş, «Dünyada bədən sağlığından artıq dövlət yoxdur»-demişdir.

XIX əsrin rus mütəfəkkirləri V.Q.Belinski, N.A.Dobrolyubov, N.Q.Çernişevski, A.İ.Gertsenin fikirlərinə görə sağlam adam dedikdə, yalnız fiziki cəhətdən düzgün inkişaf etmiş sağlam, qüvvətli, çevik adam deyil, həm də sağlam şüurlu, düşüncəli və fikirli, saf qəlbli, xeyirxah, xalqının, vətəninə azadlığı, inkişafı, xoşbəxtliyi namınə cəsarətlə, namusla çalışan, belə işlərdən zövq alan, nəcib əxlaqi sifətlərə malik, sağlam zövqlü və ehtirash insan nəzərdə tutulur.

İnsanın ahəngdar sağlam tərbiyə edilməsi – onun hərtərəfli inkişaf etdirilməsi və hazırlanması deməkdir. Onların fikircə, sağlamlığı yalnız cismani sağlamlıqdan ibarət hesab etmək, sağlamlıq anlayışını birtərəfli, dar mənada başa düşməkdir. Rus mütəfəkkirlərinə görə, əgər insan yalnız zehni və mənəvi cəhətdən yüksək inkişaf etmiş olsa da, fiziki cəhətdən zəifdirsə (xəstədirsə), yaxud, əksinə yalnız cismani sağlamlığa malik olub, mənəvi və zehni cəhətdən yoxsuldursa, deməli, birtərəfli inkişaf etmişdir və o, sözün əsl mənasında sağlam adam hesab edilə bilməz. Belə adam cəmiyyət üçün uzun müddət tam faydalı ola bilməz, məhsuldar işləməyi bacarmaz.

XIX əsrin məşhur mütəfəkkirlərindən biri, Azərbaycan xalqının böyük maarifpərvər oğlu M.F.Axundov ömrü boyu Şərqdə insanın hərtərəfli inkişaf etməsinə mane olan fikirlərə qarşı barışmaz mübarizə apararaq zəhmətkeş kütlələrin cismani azadlığını müdafiə etmiş, uşaqların bədən əzələlərinin inkişafını pozan və insanı fiziki-mənəvi cəhətdən eybəcərləşdirən fiziki cəzanın ləğv olunmasını zəruri saymışdır. O, insanın zehni, fiziki, əxlaqi və estetik imkan və qabiliyyətlərini ahəngdar təşəkkülü üçün məktəbdə fiziki əmək, oyun və əyləncə, rəqs, musiqi, saz çalmaq, rəsm çəkmək kimi tərbiyəvi vasitələrdən müntəzəm istifadə olunmasını son dərəcə əhəmiyyətli hesab etmişdir.

Uşaqların fiziki cəhətdən sağlam olmalarında fiziki mədəniyyətə yiyələnmələrinə oyunların rolu əvəzsizdir. Təcrübə göstərir ki, kollektiv oyunlar uşaq mənəviyyatına güclü təsir etməklə onlarda birgəyaşayış qaydalarına riayət etmək, bir-birlərinə qayğılı münasibət kimi müsbət keyfiyyətlər aşılayır. Tərbiyəçi uşaqlara oyunda yoldaşları ilə birgə fəaliyyət göstərməyi, kollektivin

fəaliyyətini qiymətləndirməyi və sevməyi, mübahisəli məsələləri səbrlə, ədalətlə həll etməyi, yoldaşları ilə hesablaşmağı öyrədir.

Uşaqların oyunda davranışı, oynayanlar arasındakı münasibətlər, hər şeydən əvvəl, oyunun məzmunundan asılıdır: məsələn, orta yaşlı qrup uşaqlarının oyununu müşahidə göstərdi ki, «kanal tikintisi» oyununda uşaqlar tərbiyəçinin nağılından tikintidə işçilərin necə mehriban çalışdıqlarını başa düşmüş, özləri də bu oyunda eyni məqsəd uğrunda birləşmişlər.

Tərbiyəçi oyun zamanı uşaqları doğrucul, sədaqətli, cəsarətli olmağa alışdırmaq üçün münasib fürsətdən istifadə etməlidirlər. Oyunda bu keyfiyyətlərin təzahürünü tələb edən çoxlu hallar olur. Bu zaman uşaqların fərdi xüsusiyyətləri özünü göstərir. Eyni şəraitdə olan uşaqlar özlərini müxtəlif cür aparırlar. Vətənpərvərlik kimi mənəvi hislərin aşılınması ilə bağlı olan idman və hərbi vətənpərvərlik oyunlarına uşaqlar, xüsusilə oğlanlar daha çox maraq göstərirlər: məsələn, «Sərhədçi və cəsus», «Ana və igid əsgər», «Baba və keşikçi» kimi hərbi, «Kim güclüdür?», «Bənövşə» və s. kimi idman xarakterli oyunlara uşaqlar böyük maraq göstərirlər. Belə tədbirlər bağça ilə ailənin əlbir işi sayəsində həyata keçiriləndə daha çox fayda verir.

Bakı şəhərindəki 22 nömrəli bağçada bizim təşəbbüsümüz və yaxından köməyimizlə keçirilən belə bir oyun nümunəsini nəzərdən keçirək.

«Sərhədçi və cəsus» oyununda keşikdə duran sərhədçi şübhələnir, cəsusu izləyir, işarə ilə yoldaşlarını köməyə çağırır, cəsusu tutub sərhəd məntəqəsinə aparırlar. Məlum olur ki, cəsus tək deyildir. Dərhal həyəcan signalı verilir. Sərhədçilər axtarışa çıxırlar. Çox çəkmir ki, ikinci cəsusu da yaxalayıb məntəqəyə gətirirlər və s.

Validənlərin yaxından köməyi ilə keçirilən bu tədbir uşaqlarda ayıq-sayıq olmaq, dözümlülük, fədakarlıq, dostluq, yoldaşlıq və s. kimi keyfiyyətlərin inkişafına kömək etdiyi kimi, onlarda kollektivçilik, vətənpərvərlik hislərinin qüvvətlənməsinə də şərait yaradır.

Tədbirdə bağça işçiləri ilə yanaşı, uşaqlar üçün Azərbaycan əsgərlərinin geyiminin, taxta tüfənglərin, digər süni silahların hazırlanmasında və s. valideynlərin də əməyi xüsusi qeyd edildi.

110 nömrəli uşaq bağçasında idman xarakterli «Kim güclüdür?» oyununun təşkili və keçirilməsi çox maraqlı oldu. Dəstələyə bölünüb ip dartmaq, müxtəlif çəkilərdə ağırlıqları qaldırmaq və s. kimi hərəkətlər uşaqlarda iradə tərbiyə etmək və s. kimi keyfiyyətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Beləliklə, uşaqlarla aparılan oyunlar onların düşüncə və təsəvvürlərini genişləndirir, doğma Vətənə məhəbbətlərini artırır, həmçinin yüksək mənəvi keyfiyyətlərin və mədəni davranışların formalaşmasına şərait yaradır.

Uşaqların fiziki cəhətdən sağlam, gümrah böyümələrində əməyə və Vətənin müdafiəsinə hazır olmalarında cəmiyyətin, hər bir valideynin marağı vardır. Yüksək fiziki hazırlığa malik olan şəxs maneələr qarşısında aciz qalmır, iradə, dözümlülük, əzmkarlıq, mətanət, şücaət nümunəsi göstərir, çətinlikləri aradan qaldırır.

Yüksək fiziki hazırlığa malik olmaq müasir mərhələdə xüsusilə vacibdir. Elmi-texniki tərəqqinin insanların həyatına və onların əməyinin xarakterinə gətirdiyi dəyişikliklər şəraitində əhalinin, o cümlədən məktəbəqədər yaşlı uşaqların fiziki vəziyyətinə xeyli təsir göstərir. Maşınlı texnika və avtomatika əsrində yaxşı fiziki hazırlığa və fiziki dözümə malik olmağın əhəmiyyəti daha da güclənir. Ona görə də fiziki hazırlıq məşğələlərinə diqqət artırılmalıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi tərbiyəsində fiziki hazırlığı təmin etmək üçün müəllim, tərbiyəçi və valideynlərin aşağıdakılara əməl etmələri vacibdir:

- Vətənə, doğma torpağa, mənsub olduğu xalqa, dövlətin atributlarına hörmət hissi aşılamaq;
- xalqımızın tarixi və mədəni irsi ilə hərtərəfli tanış olmaq;
- milli mənlilik şüuru və milli iftixar hissələrini aşılamaq;
- milli Orduya, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanlarına, Vətənin keşiyinə duran əsgər və zabıtlərə hörmət və rəğbət hissələrini qüvvətləndirmək;
- düşmənə nifrət və qəzəb hissi aşılamaq və s.

Uşaqların fiziki hazırlıq səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, Vətənin təhlükəsizliyinə bir o qədər təminat yaranar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məmmədova A. Uşaq bağçasında fiziki mədəniyyət. Bakı, 2008.
2. Abbasova G.V. Kiçikyaşlı məktəblilərdə mənəvi inamın formalaşdırılması. Pedoqoji elmlər üzrə namizədlik dissertasiyası Bakı, 2008.
3. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı: Mütərcim, 2008, 298 s.

Əliyeva Ş.

Роль физической подготовки детей дошкольного возраста в нравственном воспитании

Данная статья посвящена нравственному воспитанию детей дошкольного возраста, а также воспитанию физического здоровья и физического воспитания. Главным условием в развитии личности является гармония нравственного воспитания и физического развития. В статье были использованы цитаты ученых, просветителей и педагогов мирового значения.

Aliyeva Sh.

Pre-school adult role of the physical training in the spiritual upbringing of the children

Pre-school adult educationist in the article from upbringing of the children and physical health playing a great role in the spiritual upbringing of the children and quotations have been brought from thoughts of the pedagogues.

DÜZLÜK VƏ DOĞRUÇULUQ XOŞBƏXTLİYİN AÇARIDIR

Zenfira VƏLİYEVA,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti,

Səriyyə BAĞIROVA,

Nəsimi rayonu Texniki-Humanitar Liseyin uşaq birliyi rəhbəri

Uşaq bağçalarının qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də uşaqların əxlaq tərbiyəsini gücləndirməkdən ibarətdir. Uşaq nə kobud, nə də mehriban doğulur. Sonralar tərbiyə nəticəsində həyat şəraitinin təsiri ilə onda bir sıra əxlaqi keyfiyyətlər yaranır. Uşağı düzgün tərbiyə etmək üçün yaş və fərdi xüsusiyyətlərini, əsəb sistemindəki oyanma və ləngimənin nə vəziyyətdə olmasını bilmək üçün uşaq psixikasını bilmək lazımdır.

Doğruçuluq və düzlük əxlaqın yüksək keyfiyyətlərindəndir. Cəmiyyətimizdə düzlük həmişə xalqın, dövlətin mənafeyi xəttindən çıxış etməklə müəyyənləşdirilir.

Doğruçuluq həqiqəti təhrif etməmək, həmişə və hər yerdə düzgün danışmaq, düzlük isə hər zaman, hər yerdə ictimai əmlaka, başqasının əmlakına sədaqətlə münasibət bəsləməkdə ifadə olunur. Doğruçuluğun əksi yalançılıq, düzlüyün əksi isə əyriilikdir. Beləliklə, doğruçuluq, sözdə, düzlük isə əməldə ifadə olunur.

Atalar sözü və zərb-məsələlərində doğruçuluq və düzlüyə geniş yer verilmişdir: «Düzlük uzanar qırılmaz», «Düz söz acıdır», «Ən böyük biclik düzlükdür», «Doğruçuluq və düzlük insana səadət və xoşbəxtlik gətirir», «Düzlük xoşbəxtliyin açarıdır».

Nizami Gəncəvi düzlüyün mahiyyətini belə vermişdir

*Əyri dolaşmaqla yoxdur işimiz,
Düzlükdən başqa şey tanumuruq biz.
Yalan gətirmərik biz dilimizə,
Əyri yuxular da görünməz bizə.*

«İsgəndərnamə»

XIX əsrdə yazıb yaratmış M.T.Sidqi əsərlərində doğruçuluq və düzlük məsələsinə dönə-dönə toxunmuşdur. O, «Nəsihətnamə» əsərində yazırdı: «Tərbiyənin qayəti insanın fikrini və qəlbini doğruçuluq və düzlüyə alışdırmaq, bəd xasiyyətlərdən, qəbuh adətlərdən və pis təbiətlərdən mən etməkdir».

M.Sidqi mənzum nəsihətlərinin birində yazmışdı: «Səadətin dəlili dörd şeydir: doğru söz, sirri gizli saxlamaq, hər zaman təvazökar olmaq, halallıqla səy əldə etmək».

A.Bakıxanov qeyd edirdi ki, yalan danışmağa adət edən tez rüsvay olar və çox mümkündür ki, onun doğru sözünə də inanmazlar...Bakıxanova görə, doğruçuluq xoşbəxtliyin vasitələrindən biridir, çünki doğruluğa adət etmiş adam

təşviş və qorxudan həmişə azad olur, həqiqətin gec-tez məlum olacağı ümidi ilə təsəlli tapır.

A.S.Makarenko düzlük və doğruluq keyfiyyətini «Özümü və başqalarına qarşı fəal tələb kimi» qiymətləndirmişdir. Doğruluq və düzlük şəxsiyyətin tamlığının, onun qüvvətliliyinin əlamətidir.

Düzlük və doğruluq keyfiyyətini özümü və başqalarına qarşı fəal tələb kimi qiymətləndirmək lazımdır. Düzlük və doğruluq şəxsiyyətin tamlığının, qüvvətliliyinin əlamətidir. Əxlaqlı adam ictimai və şəxsi həyatda heç bir yalana, saxtakarlığa yol verməməli, ikiüzlülüyə nifrətlə yanaşmalı, onu ifşa etməli, özünü hər yerdə, hər zaman sadə aparmalıdır.

Bu mühüm keyfiyyətin məktəbəqədər yaşlı uşaqlara aşılması, kiçik yaşlarından onların hərəkət və davranışında adət şəklinə salınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar bəzən bu və ya digər mənfi hərəkətə qeyri-iradi, bəzən də nəfslərini saxlaya bilmədiklərindən yol verirlər. Uşaqların belə hərəkətlərini oğurluq adlandırmaq, onların fantaziyasını yalan kimi qiymətləndirmək düzgün olmaz.

Uşaqlarda düzlük tərbiyə etmək üçün əliyərilik hallarının yaranması səbəblərini müəyyənləşdirmək lazımdır. Budur, uşaq bağçasında kukla teatrına getmək üçün hər uşağa 20 qəpik pul götürmək tapşırılıb. Anası Aygünə xırda olmadığından 1 manat verir. Bağçadan gələn Aygün pulu itirdiyini söyləyir, artıq anasından deyil, atasından pul istəyir. Ana qızının yalan danışdığını hiss edib deyir:

- Qızım, pulumuz yoxdur. Sən kukla teatrına baxa bilməyəcəksən. Eybi yoxdur, gələn dəfə baxarsan. Pulu bir də itirmə.

Dərhal Aygün:

- Mən kukla teatrına baxmaq istəyirəm.

Ana təmkinlə:

- Axı başqa uşaqlar anasının verdiyi pulu itirmir. Gəl birlikdə pulu axtaraq.

- Ana, pulu tapsam mənə dondurma alarsan?

- Əlbəttə, alaram.

Aygün cibində gizlətdiyi pulu anasına göstərüb deyir:

- Ana, budur, pulu tapdım.

- Çox yaxşı, qızım, bir də sənə verilən pulu gizlətmə, əgər dondurma və ya başqa şey istəyirsən mənə, ya da atana de.

Ailədə və bağçada əşyaların qaydasız saxlanması, uşağın nəzarətsiz buraxılması, əşyanın icazəsiz götürülməsi, onlarda pula və əşyalara düzgün münasibət yaradılması həddən artıq əzizlənməsi, fərdi və yaş xüsusiyyətləri, qüvvə və bacarığının nəzərə alınmaması, əliyərilik və ya yalan danışmağa səbəb ola bilər.

Çox hallarda bağça yaşlı uşaqlarda yalan danışma, əliyərilik müəyyən tələbatdan irəli gəlir. Onlar pis hərəkətin mahiyyətini bir o qədər yaxşı dərk etmirlər. Bunu qorxudan edirlər.

Budur, ata mağazadan konfet alıb gətirir. Emin konfet yemək istəyəndə ata:

- Gözlə, yeməyini ye, sonra konfetlə çay içərik.

Ata qəzet oxuyarkən Emin bir ovuc konfet götürüb, gizli yeyir, lakin konfet kağızlarını gizlətməyi unudur. Nahar vaxtı Emin yeməkdən imtina edir. Konfet kağızlarını görəndə ana soruşur:

- Konfetə kim əl vurub?

Emin deyir:

- Ana, mən yeməmişəm, görünür kimsə yeyib.

Uşaqların belə hərəkətlərini oğurluq kimi qiymətləndirib, onları ciddi cəzalandırmaq olmaz. Cəza uşağa hərəkətlərindəki qüsurları aradan qaldırmaq və onun fəaliyyətini düzgün istiqamətə yönəltmək üçün verilir. Düzgün tətbiq edilmiş cəza nəticəsində uşaq öz səhv hərəkətlərini başa düşür, gələcəkdə bir daha ona yol verməməyə say göstərir.

Uşağın mənfi hərəkətini görəndə kimi valideyn və tərbiyəçilərin özündən çıxıb fiziki cəzaya əl atmaları, uşağı döymələri, onun inkişafına, psixi proseslərinə və məhəbbətinə ciddi ziyan vurur.

Fiziki cəza hər vaxt uşaq qəlbinə müsbət təsir edə bilmir. Əksinə, bunlar onu qorxaq və kobud edir. Fiziki cəzadan yaxa qurtarmaq üçün uşaq yalan danışar, kədər və sevincini yaşılardan gizlətməyə çalışar.

Bu o demək deyil ki, mənfi hərəkətlərinə görə uşaq cəza almamalıdır. Uşağın pis hərəkəti onun nəzərinə çatdırıla bilər. Yaşlılar onu töhmətləndirə, vəd edilmiş kukla teatrına, sirkə getməkdən və ya gəzintidən məhrum edə, ona qarşı müvəqqəti soyuqluq göstərə bilər və s.

Əlbəttə, uşağı kiçik yaşdan düzgün hərəkət etməyə alışdırmaq lazımdır. Xüsusilə əmr, sərəncam vermək, çıxarmaqdansa, etdiyi hərəkətin pisliliyini başa salmaq, onu inandırır, düzgün danışımağa təhrik edir.

Uşağın mənfi hərəkətləri diqqətsiz qalarsa, sonralar adət şəklini alar və daha pis xasiyyətə çevrilə bilər.

Uşaqların düzlük və doğruluq tərbiyəsində nümunə də güclü təsir qüvvəsinə malikdir. İzahatdan çox hərəkəti dönə-dönə təkrar etdirmək faydalıdır. Nəsihət, danlaq uşaq aləminə uzaq, nümunə isə çox yaxındır. Uşaqlara ailə üzvlərindən, tərbiyəçilərdən nümunə götürmək, get-gedə bunun dairəsini genişləndirmək lazımdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar özlərini gördükləri şəxslərə oxşatmağa çalışırlar.

Ailədə valideynlər və digər yaşlılar arasında qarşılıqlı etibar, düzlük, doğruluq, verilən vədə əməl etmək uşaq tərbiyəsi üçün çox zəruridir. İstər valideynlər, istərsə də bağça tərbiyəçisi yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmalı, davranışı ilə nümunə göstərməli, öz yoldaşlarının davranışlarına ədalətli qiymət verməlidirlər.

İnam doğruluq və düzlük tərbiyəsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Uşağı qorxutmaqdan, onu müəyyən çətinliyi aradan qaldırmağa alışdırmaq lazımdır. Bunun üçün də tələblərdə vahidlik gözlənməlidir.

Uşaq bağçasının tərbiyə və təlim programında düzlük və doğruluq hissi aşılaman materialları çoxdur. L.Tolstoyun «Çərdək», «Sınmış fəncan», A.Şaiqin «Tıq-tıq xanım», N.Gəncəvinin «İsgəndər və çoban», Ə.Səmədovun «Dostluq», C.Cabbarlının «Dostlarımız», H.Həsənovun «Bunu eləmək olmaz» və s. Həmin bədii parçaları uşaq bağçasında tərbiyəçilər uşaqlara öyrədir və onlarda düzlük və doğruluq hissini inkişaf etdirirlər. Bu əsərlərdə düzlük və doğruluq hissi uşaqların başa düşəcəkləri bir dildə izah olunur.

Düzlük və doğruluq üzrə tərbiyəvi işdə kollektiv və fərdi söhbətlər, uşaq kitablarının müzakirəsi, müxtəlif növ məşğələlər, diafilm və multfilmlərin güclü təsir qüvvəsi vardır.

Tərbiyəçi onlardan istifadə etməli, lakin uşaqlarla fərdi işə üstünlük verməlidir. Bu işdə məktəbəqədər müəssisənin ailələrlə əlbir işi əlverişli nəticələr verir.

Велиева З.,

Правдивость и честность –ключ к счастью

Резюме

Правдивость и честность являются высокими нравственными качествами. Воспитание этих качеств должно начинаться с младшего возраста. При этом положительный результат можно получить посредством обсуждения детских книг и разных видов занятий.

Valiyeva Z. Baqirova S.

Truthfulness and honesty a-key fortunately

Truthfulness and honesty are high moral qualities. Education of these qualities should begin with younger age. Thus the positive result can be received by means of discussion of children's books and different kinds of employment.

UŞAQ NƏ ÜÇÜN ŞİKAYƏT EDİR ?

Gülnarə ƏLIXANOVA,

Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma
İnstitutunun kabinet müdiri

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin tərbiyəçiləri yaxşı bilirlər ki, uşaqlar tez-tez şikayət edirlər. Bu hal bağça yaşlı bütün uşaqlar üçün xarakterik olmasa da, əksər uşaqlarda müşahidə olunur. Uşaqların suallarına tərbiyəçilərin münasibəti də müxtəlif olur. Bəziləri bunu uşağın fiziki cəhətdən və xarakercə zəifliyi, bəziləri şıltaqlığı kimi, bəziləri eqoizmi kimi qəbul edir, lakin qarşısını almağın, qadağanın uşaqların sərbəst və müstəqil inkişafına xələl gətirəcəyindən ehtiyatlanırlar.

Bir çox klassik pedaqoq və psixoloqlar isə (Makarenko, Korçak, Bol-diun) hesab edirlər ki, şikayətlər uşaqların xarakterini büruzə verir. Şikayətlənməyən uşaqlar mənəvi–etik hissələrin inkişafında geri qaldıqları üçün xasiyyətlərində özlərinə məxsus qayda və qanunlara malik olurlar.

Tərbiyəçinin uşağın şikayətinə düzgün münasibət bəsləməsi üçün verilmiş sualın psixoloji mahiyyətini düzgün başa düşməsi və sualın düzgün cavabını tapmağı bacarmasıdır: uşaq niyə şikayət edir və o bununla nə demək istəyir ?

Məncə, burada məqsəd aydındır: şikayət uşağın özündən böyüyə edilən təşəbbüslü müraciətidir. O, müraciət etməklə özü və iztirabları haq qında məlumat verməyə cəhd göstərir. Bu vəziyyətin özü uşağın yaşca böyük adamla ünsiyyətdə olmaq tələbatından irəli gəlir. Şikayət eyni zamanda uşaqla böyüyün ünsiyyətində adi hal deyil. Bu, uşağın müəyyən dərəcədə müvəffəqiyyətsizliklərindən və uğursuzluqlarından xəbər verən səda deyil, uşağın düşdüyü emosional vəziyyətdir. Deməli, uşağın böyüklərlə fikirlərini bölüşmək istəməsi onun hiss və həyəcanından irəli gəlir.

Buradan ikinci belə fikir alınır ki, şikayət, uşağın emosional vəziyyətə düşdükdə böyüklərlə ünsiyyətdə olmaq ehtiyacıdır. Deməli, şikayət mürəkkəb psixoloji vəziyyətdir və onda həyəcanın xarakterinə görə müxtəlif formaları (inciklik,qəzəb,hiddət); narahatçılığın xarakterinə görə (fiziki cəhətdən zəiflik, əşyaya sahib olmaq, yaşının pis hərəkəti, böyük yaxın qohumlarla qarşılıqlı münasibətlərin çətinliyi və s.); böyüyə müraciətin məqsədli olması (böyük adamın onu əzizləməsinə, fəaliyyətinin müsbət qiymətləndirilməsinə nail olması və s.) ifadə edilir. Bu, işin bir tərəfidir. O biri tərəfdən isə bu onun öz hiss, həyəcan və narahatlıqlarını böyüklərlə bölüşmək üçün birgə vaxt keçirmək təşəbbüsüdür.

Bütün bunları nəzərə alaraq şikayətləri, əsasən, 4 növə ayırmaq olar:

- tam emosional hisslə bağlı şikayətlər;
- əməli təsirlə bağlı şikayətlər;
- etik dərk etmə ilə bağlı şikayətlər;
- şəxsi mənafe ilə bağlı şikayətlər.

Emosional hisslə bağlı şikayətlər kədər , inciklik, fiziki cəhətdən zəiflik, yaşlılarının hərəkətlərinə qarşı narahatçılıq və s. əsasında yaranır.Zahiri inciklik hirsə (qışqırıq və ağlamaqla) müşayiət olunur və bu hal konkret vəziyyətlərdə öz həllini tapır. Bu zaman uşaq tərbiyəçidən əzizlənmək və diqqət, başqalarından isə şərikin olmağı gözləyir, məsələn: ikinci kiçik qrupda Rüstəm rəsm çəkir, Musa isə onu itələyir. Rüstəm stuldan yıxılır, bərkədən qışqıraraq ağlaya-ağlaya tərbiyəçiyə baxır. Yaşlıları tərəfindən təklif olunan köməyə fikir vermir. Tərbiyəçinin Musa ilə söhbət etdiyini gören Rüstəm sakitləşərək ayağa durur və sakitcə rəsm işini davam etdirir.

Başqa bir misal. Uşaqlar qrupda topla oynayırlar. Bu zaman tikinti materialları ilə oynayan Araz detallardan birini yerə atanda təsadüfən Anara dəyir. Anar zədələnmiş yerini əli ilə tutaraq ağlamağa başlayır və göz yaşlarını silə-silə tərbiyəçiyə tərəf gedir. Ayaz çox pərt olur. Baş vermiş hadisə onun üçün xoşagəlməzdir. O, əvəzində Anara onu vurmağı təklif edir. Anar əli ilə Ayazı vurur, lakin yenə ağlaya-ağlaya tərbiyəçiyə şikayətlənir. Anarın istəyi məlumdur: o, istəyir ki, tərbiyəçi Ayazla bu barədə söhbət etsin. Aya-

zın niyə belə etdiyini xəbər alsın. Anarın simvolik cəzadan razı qalıb sakitləşməsinə təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirmək olar. Bu zaman uşağa elə gəlir ki, tərbiyəçi Anarın özünə qarşı ağrı və qəzabını bölüşür.

Başqa bir misal: Səma stolun arxasında oturub, gildən alma yapır. Bu zaman gil təsadüfən yerə düşür. Səma gili götürmək üçün aşağı əyilmək istədikdə alını stolun kənarına dəyir. Qız ağlayaraq tərbiyəçiyə tərəf qaçır. Tərbiyəçi isə onu əzizləyərək başını tumarlayır. Səma tərbiyəçiyə qıslıraq sakitləşir. Tərbiyəçinin «İndi biz stola nə edək?» sualına Səma tələsik «Onu məzəmmət edək» deyə cavab verir.

Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olar: məktəbəqədər yaşlı uşaqlar o vaxt sakitləşirlər ki, tərbiyəçi təqsirkarla söhbət edir və bununla o, şikayət edən uşağın tərəfini saxladığını sübut edir. Bəzi uşaqlara isə həmin uşağın həqiqətən də məzəmmət edilməsi əsas deyildir. Əsas odur ki, tərbiyəçi onlardan diqqətini əsirgəməsin. Belə şikayətlər uşağın qəlb narahatlığından yaranan şikayətlərdir ki, bu da fiziki ağrı ilə əlaqədar olur. Uşaq addımbaaddım tərbiyəçinin arxasıya gələrək gah başının, gah da barmağının və s. ağrıdığı barədə şikayətlənir. Bu zaman uşaq sağlam da ola bilər. Sadəcə olaraq bu vaxt əgər tərbiyəçi ona nəvaziş göstərərək başını tumarlayırsa, sanki ağrı azalır və uşaq sakitləşərək, yaxın adamları haqqında danışmağa başlayır.

Bəzən uşaq hansısa cırmaq və ya cızılmış yerini bəhanə edərək tərbiyəçiyə ailə üzvlərindən şikayət etmək üçün əlaqə yaratmağa vasitə axtarır (Anam mənə təzə oyuncaq almağa söz vermişdi, almadı. Atam mənə gəzməyə aparacağına söz vermişdi, lakin aparmadı və s.) Əgər tərbiyəçi ona diqqət yetirirsə, uşaq ardıcılıqla onu narahat edən həmin hadisə barədə danışır və cızılmış yerin yod və spirtlə işlənməsinə maneəsiz razılaşıq. Bu zaman söhbət yenə də onun darıxdığı ailə üzvləri haqqında davam etdirilir. Göründüyü kimi, uşaq zədədən yalnız tərbiyəçinin diqqətini özünə cəlb etmək və onunla ünsiyyətə girmək üçün bir vasitə kimi istifadə edir. Çox vaxt bu hal ilk dəfə uşaq bağçasına qədəm qoyan uşaqlar arasında təsadüf edilir.

Əməli təsirlə bağlı olan şikayətlər isə yaşadıq olan uşaqların maraqlarının üst – üstə düşməməsindən, yəni toqquşmasından baş verir. Burada ən geniş yayılmış forma narazılıq və iddiadır.

Ağlamaq və qışqırıq vasitəsilə tərbiyəçiyə, şəraitin başvermə səbəblərini aydınlaşdırmaq və kömək göstərmək məqsədilə təsir edilir. Belə şikayətlərlə uşaqlar tərbiyəçiyə, adətən, hər hansı bir oyuncağa qarşı marağı olduqda, yoldaşları ilə yarıxdıqda, özlərinə və ya çətinliyə düşənə kömək göstərmək, yaxud kimə isə təsir göstərmək lazım olduqda müraciət edirlər. «Qoy Əli mənim topumu qaytarsın», «Ayna mənə mane olur», «Aidə mənim kuklamı götürüb vermir», «Əli Anarı itələdi» və s.)

Akif oyuncaq atla oynayır. Nanə də həmin oyuncaqla oynamaq istəyir. Nanənin nə ağlamağı, nə də qışqırığı Akifə təsir edir. O, oyuncağı Nanəyə vermək istəmir. Bunu görən Nanə tərbiyəçiyə şikayət edir. Tərbiyəçi oyuncağı müvəqqəti olaraq Nanəyə verməyi Akifə təklif etdikdə Nanə ağlamırdı, lakin Akif bu təkliflə razılaşıq. Nanə isə incik halda bir küncə çəkilərək, kukla ilə oynamağa başlayır.

Başqa bir misal: Uşaqlar müstəqil oynayırlar: kimi oyun guşəsində, kimi stolüstü mozaika ilə, kimi isə rəsm çəkməklə məşğuldur. Lalənin rəsm çəkdiyi

album vərəqi dolduğundan o, yenə rəsm çəkmək istədiyi üçün tərbiyəçiyə yaxınlaşaraq yeni album vərəqi istəyir. Yerinə qayıdarkən Sənanın onun yerində oturduğunu gördükdə inadkarlıqla tərbiyəçiyə şikayətlənir: «Sənan mənə öz yerimdə oturmağa qoymur». Tərbiyəçi təklif edir ki, bir az gözləmək lazımdır: «Qoy bir az da Sənan rəsm çəksin». Lalə sanki tərbiyəçi ilə razılaşıır, lakin hər dəqiqə Sənanı tələdirərək incik halda tərbiyəçiyə şikayətlənir: «Qoy o, rəsmini bir az tez çəksin».

Bu nümunələrdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, uşaqlar tərbiyəçini öz yaşidlərinə qarşı konkret və real hərəkətlər etməyə sövq edirlər («Qoy getsin», «Qoy qaytarsın» və s. Başqa sözlə, onu məcbur et, həmin əşya mənim olsun və s.).

Etik dərkətmə ilə bağlı şikayətlər uşaqların yaşidləri arasında müxtəlif qayda və qanunların sakit tərzdə pozulması zamanı baş verir. Bu zaman uşaq tərbiyəçidən heç nə tələb etmir. Sadəcə özünü təsdiq etmək üçün ona tərbiyəçinin müəyyən qanunların pozulması barədə rəyi lazımdır. Mübahisə, adətən, qaydanı pozanı ümumi qayda – qanunlara cəlb etməklə həll olunur. Həmin şikayətlərə yoldaşları haqda məlumat da aiddir. Uşaqlar tərbiyəçiyə yaşidlərinin hərəkət və əməlləri barədə, əslində onların burada heç bir marağı olmasa belə şikayət edirlər. («Oqtay yeməyini yemir», «Ruslan və Rasim əl-üz yuyulan yerdə suyu bir – birilərinə fışkırdırlar», «Amil yatmır», «Səma su kranını açıq qoydu» və s.).

Uşaqlar tərbiyəçini məlumatlandırdıqdan sonra sualedici nəzərlərlə ona baxaraq gedirlər. Tərbiyəçinin söylədiyi «Yaxşı, mən indi gəlirəm» sözləri uşaqların üzündə razılıq əlamətinin yaranmasına səbəb olur. Belə şikayətlər özündə heç bir şəxsi mənafeyi əks etdirmir. Tərbiyəçinin «Nə edək?» sualına uşaqlar birmənalı cavab verirlər: «Cəzalandıraaq!». Onlar üçün əsas odur ki, yoldaşları həmin hərəkəti bir də etməsinlər. Çox maraqlıdır ki, əgər tərbiyəçi qaydalara əməl etməyənləri cəzalandırmaq istəsə, yenə də həmin uşaqlar öz narazılıqlarını bildirirlər. Onların şikayətində kollektivdə qarşılaşdıqları qaydaların yerinə yetirilməsinin vacibliyi durur.

Müəyyən olunmuş qaydaların pozulması onu tərbiyəçinin izahı və tərəfdarlığına cəlb edir. Adətən, uşaqlar yalnız onların qəlbinə yaxın olan tərbiyəçiyə şikayət edirlər.

Şəxsi mənafe ilə bağlı olan şikayətlər uşaqların öz yaşidləri və böyüklərlə olan münasibətləri zamanı yaranan hiss və həyəcədən irəli gəlir. Bu fikri aydınlaşdırmağa çalışaq. Uşaq yaşından şikayətləndiyi zaman tərbiyəçinin hörmət və rəğbətini qazanmaq üçün özünü mühüm şəxs kimi göstərməyə çalışır. Belə şikayətlərin əsasını inciklik, narazılıqla bağlı olan qəzəblənmə və eləcə də yoldaşlarının müxtəlif hərəkətləri haqqında məlumatlar təşkil edir, lakin vəziyyəti aydınlaşdırdıqda məlum olur ki, o biri şikayətlərə nisbətən, bu tip şikayətlərdə artıq şəxsi maraqlar üstünlük təşkil edir.

Bəziləri yaşidlərinin hərəkətləri barədə şikayət edərkən özlərini baş vermiş əhvalatda təqsirli bilməyərək, məzəmmətdən qaçmaq, bəziləri isə bunu açıq – aydın tərifiylənmək niyyəti ilə edirlər: məsələn, axşam yeməyi zamanı Sona hamıdan axırda stol arxasına əyləşmək istəyəndə təsadüfən Murada toxundu. Çay stolun üstünə dağılaraq həmin stolun arxasında əyləşmiş Vəlinin tərəfinə axmağa başladı. Vəli gah xadiməyə, gah da Murada baxaraq onu təqsirkar bildi. Murad isə onu Sənanın itələdiyini bildirdi. Sona bunu

qəbul etmədi. Ona elə gəlirdi ki, o doğrudan da təqsirkar deyil, çünki Sona Murada toxunduğunu hiss etməmişdi. Axırda Vəli həm Sonanın, həm də Muradın təqsirkar olduğunu elan etdi.

Şikayətin o biri üzünü də uşağın öz yaşadlarının hərəkətləri haqqında tərbiyəçiyə xəbər verməsidir: məsələn, Ayaz öz davranışı ilə tez – tez tərbiyəçinin narazılığına səbəb olurdu. Ona görə də bir gün Ayazın növbəti oyunda iştirakına icazə verilmədi. Həmin dəqiqədən axşamacan Ayaz özünü yaxşı aparmasına baxmayaraq, tərbiyəçi qəsdən ona fikir vermirdi. Bundan həyəcanlanan Ayaz yaşadlarının hərəkətləri haqqında müxtəlif məlumatları tərbiyəçiyə deməyə başladı. Halbuki həmin hərəkətlərin icrası zamanı o da iştirak etmişdi. Ayazın məqsədi isə tərifi olmaq, tərbiyəçinin rəğbətini qazanmaq idi.

Bu cür şikayətlərlə bağlı belə bir hal baş verir: bəzən tərbiyəçi qrupdakı uşaqları sevimli və nadinc uşaqlara bölür. Sevimli uşaqlar həmişə tərifi olurlar, nadinc uşaqlar isə tərifi kənar qaldıqları üçün onlarda tərbiyəçi tərəfindən tərifi olmaq istəyi daha güclü şəkildə görünür. Bu isə öz həllini belə tapır: vaxtında tərbiyəçinin diqqətini yoldaşlarının mənfi davranışlı hərəkətinə yönəltməyi bacarmaq. Çox vaxt bu hərəkət «xəbərcilik» adlandırılır: məsələn, Ayaz bir tərəfdən nadinciyinə görə tərbiyəçidən həddən artıq məzəmmət almış, o biri tərəfdən isə yoldaşları ilə dalaşmışdır. Özünü qorumaq üçün Lalənin onun kitabını cırdığını söylədi və tərbiyəçidən tələb etdi ki, qızı məzəmmət etsin. Ayaz üçün ən əsası odur ki, tərbiyəçi sakit qız kimi tanıdığı Lalənin pis iş gördüyünü bilməmişdir.

Bəzən belə də olur. Təqsirkar xətinə dəydiyini uşağı qabaqlayaraq tərbiyəçiyə özü şikayət edir: məsələn, Sona gəzinti zamanı yelləncəkdə yellənirdi. Ayaz Sonanın etirazlarına baxmayaraq, onu bərkədən yelləməyə başladı. Sona müvazinətini saxlaya bilməyərək yelləncəkdən yerə yıxıldı və əzilmiş dizini tutub, tərbiyəçi tərəfə baxaraq ağlamağa başladı. Bu zaman Ayaz cəld tərbiyəçiyə yaxınlaşaraq Sonanın yelləncəkdən tullanıb yerə düşmək istədiyini üçün yıxıldığını söylədi.

Şikayətlərin belə təfəssilatı tərbiyəçinin xarakterindən də asılıdır. Təbii olaraq əsaslanan, liderliyi xoşlayan və öz nüfuzunu təsdiq edən tərbiyəçilərin işlədiyi qruplarda belə şikayətlər daha çox edilir.

Beləliklə, biz bir – birindən məqsəd, əlamət və həyəcanına görə fərqlənən bir neçə cür şikayəti nəzərdən keçirdik. Onlarda ümumi cəhətlər də çoxdur. Bu da uşaqların onları həyəcanlandıran hadisə və hərəkətlərinin böyüklər tərəfindən dəstəklənmək istəməsidir.

Uşaqların həyəcanı onlara verilən qiymətdən çox asılıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşağa tələbatına görə tərbiyəçinin iştirakı vacibdir. Şikayətlərin müxtəlifliyi isə tələbatdan asılı olaraq müxtəlif cür rəftar tələb edir. Bəzən uşağı sığallamaq, bəzən nümunəvi davranış, bəzən isə uşağa yaşadları ilə qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasına ehtiyac duyulur.

Bu dövrdə uşaqlarda onun rəftar və davranışına yaşlı tərəfdən verilən qiymətə, onun şəxsiyyətinə hörmətə ciddi tələbat oyanır. Verilən qiymətə həssaslıq uşağın həddən artıq incikliyə, tutulmuş irad və məzəmmətdən sonra fəaliyyətinin pozulmasında və ya tamam dayandırılmasında, həmçinin tərifi dən sonra uşağın həvəslənməsi və sevinc hissi keçirməsində təzahür edir.

Təcrübə göstərir ki, uşaqlara az da olsa laqəydlik göstərsən, onların qəlbinin sevincini və ya kədərini duymasan, şəxsiyyət kimi formalaşmasına nail olmaq mümkün deyil. Bunları aşkara çıxarmaq, istiqamətləndirmək, formalaşdırmaq, tərbiyəçidən, düzgün və düşünülmüş münasibətdən asılıdır.

Tərbiyəçi kiçikyaşlı uşaqların fərdi və psixi xüsusiyyətlərini, xarakterini, dünyagörüşünü, ümumi inkişafını düzgün istiqamətləndirmək üçün geniş imkana malikdir. Məlumdur ki, tərbiyəçi dünyagörüşü, anlama dərəcəsi, psixikası ilə bir-birindən fərqlənən uşaqlarla işləyir. Tərbiyəçinin hər bir uşağın özünəməxsus xüsusiyyətlərini bilməsi vacibdir.

O, uşaqların müsbət cəhətini kəşf etməklə onlara heç kimin görə bilmədiyi gözəlliyi, zənginliyi və kamilliyi görməyi öyrədir. Uşaqları hərtərəfli öyrənmədən, onların qəlbinə yol tapmadan müvəffəqiyyət qazanmaq olmaz, çünki uşağın təlimə münasibəti tərbiyəçiyə münasibəti ilə birbaşa bağlıdır. Bu çox şərəfli, nəcib, müqəddəs iş isə yorulmadan düşünüb – daşınmaq, uşaqlara məhəbbət və öz işinə məsuliyyət tələb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1.Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı. Bakı, 1998.
- 2.Qədirov Ə.Ə.Yaş psixologiyası. Ali pedaqoji məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı, "Maarif", 2002.
- 3.Bağırılı L.Ş. Uşaqların məktəbə hazırlanmasının psixoloji məsələləri. Bakı, Nərgiz,2003.
- 4.Мушина В.С. Детская психология. Москва, "Просвещение", 1985.

Алиханова Г.

Почему ребенок жалуется?

Резюме

Цель статьи рассматривается личностном общении старших дошкольников со взрослыми, которое удовлетворяет их нужду в познание себя и других посредством согласования точек зрения с окружающими людьми, взаимопонимания и сопереживания. Для таких детей характерен интерес к миру людей, к их взаимоотношениям, к правилам и нормам поведения.

Why the child complains?

The resume

Article purpose is considered personal dialogue of the senior preschool children with adults which satisfies their need in knowledge of and others by means of the coordination of the points of view with surrounding people, mutual understanding and empathy. For such children interest to the world of people, to their mutual relations, to rules and norms of behaviour is characteristic.

İSTEDADLI UŞAQLARLA MİLLİ RƏQSLƏR ÜZRƏ İŞ

Dilarə DADAŞZADƏ

Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi müxbiri,

Sabunçu rayonu 247 nömrəli «Ağ çiçək» uşaq bağçasında uşaqların milli ruhda tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bağçada Azərbaycan Respublikasının bütün milli bayramlarına həsr edilmiş səhərciklər yüksək səviyyədə təşkil olunur. 31 dekabr - «Dünya Azərbaycanlıların həmrəylik günü»nə həsr edilmiş bayramda 247 nömrəli «Ağ çiçək» uşaq bağçasının rəqs ansamblının məharətli çıxışları hamını valeh etmişdir.

Bağçada Azərbaycan milli rəqslərinin təliminə xüsusi diqqət yetirilir, çünki Azərbaycan milli rəqsləri - bizim milli mədəniyyətimiz, milli mənəvi-yatımız, milli mənəvi dəyərlərimizdir! S.Quliyeva 2003-cü ildə uşaq bağçasında istedad və rəqs qabiliyyəti olan uşaqlardan ibarət Azərbaycan milli rəqsləri üzrə «İstedad mərkəzi» yaratmışdır. O, rəqslərin təliminə yaradıcılıqla yanaşır və Azərbaycan rəqs tarixinə istinadən gələcək üçün görkəmli incəsənət xadimləri yetişdirir, Əminə Dilbazinin nümunəsində onunkimiləri xalqımıza bəxş edir.

Dilbazilər, bu cür istedadlı uşaqlarımızın timsalında yaşayırlar. Bu gün istedadlı uşaqlara qayğı - sabahın elm və mədəniyyətinin, sosial həyatının inkişafına qayğı deməkdir.

İstedadlı uşaqlar milli mənəvi sərvətimizdir!- deyən ulu öndərimiz Heydər Əliyev Azərbaycanda gənc istedadların yaradıcılıq potensialına yüksək qiymət vermiş və onlara daim qayğı göstərmişdir.

Onun davamçısı olan Prezidentimiz İlham Əliyevin 2006-cı il aprelin 17-də imzaladığı «Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı»nın (2006-2010-cu illər) böyük əhəmiyyəti var. Proqramda istedadlı uşaqlar barədə məlumat bankının yaradılmasından, bu sahədə qabaqcıl dünya təcrübəsinin öyrənilib tətbiqindən tutmuş, lisey və gimnaziyaların maddi-tədris-bazasının möhkəmləndirilməsi və istedadın stimullaşdırılmasınadək bütün zəruri məsələlər öz əksini tapmışdır.

Sevindirici haldır ki, bu gün məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri Heydər Əliyev Fondunun göstərdiyi qayğıdan çox bəhrələnirlər. Uşaqlar Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın hər zaman diqqətini hiss edirlər.

Təbii ki, belə bir şəraitdə istedadlı uşaqların aşkar edilməsi, onların inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması təhsil sisteminin prioritet vəzifələrindən biri olmuşdur. İstedadlı uşaqlara kömək etmək borcumuzdur, çünki bugünkü istedad Azərbaycanın gələciyidir. Bu baxımdan Sabunçu rayonunun uşaq bağçalarında istedadların aşkar edilməsi və inkişafı yollarını belə bir sxemlə əyaniləşdirmək mümkündür.

247 nömrəli «Ağ çiçək» uşaq bağçasında istedadlı uşaqlarla iş sistemi yaradılmış və burada müəyyən iş təcrübəsi toplanmışdır. Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatının məzmununda standartlar, zəruri minimum, texnologiya və qiymətləndirmə məsələləri əhatə edilir. Yeni yaradılacaq «Məktəbəqədər təhsil kurikulumları» özünün şəxsiyyətyönümlülük səviyyəsi ilə dəyərləndiriləcəkdir. Şəxsiyyətyö-

nümlülü kurikulumlar bilavasitə həyatı bacarıq və vərdislərə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir.

Tələb olunan bacarıq və vərdislərin formalaşmasına imkan yaradan minimum biliklərin həcmi müəyyənləşdirilir. Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar integrativ məzmunu ilə seçilir. Oradakı məzmunun müəyyənləşdirilməsində şəxsiyyətin formalaşması üçün lazım olan tələblər əsas götürüləcək. Onun integrativ məzmununda hazırlanması keyfiyyətin yüksəlməsinə təsir göstərəcəkdir. Bütün bunlar, bütövlükdə, təhsilin humanist prinsip əsasında qurulmasına təminat verir.

Bildiyimiz kimi, incəsənət və onun istənilən qolu bu cür qeyri-adilliklər, gözəlliklərlə zəngindir. Hər bir rəqqas, bu peşəni özünə həyat amalı seçən incəsənət adamı öz dünyasında həm şair, həm bəstəkar, həm rəssam, həm də heykəltəraşdır. Məlumdur ki, rəqs sözsüz nəğmə, səssiz oxumaqdır. Yalnız hərəkətlər, jestlər, bədən dili vasitəsilə hansısa bir gözəlliyi, hadisəni, hekayəni, söyləmək istədiyini fikirlərini çox incə və mənalı hərəkətlərlə nəql etmək, göstərməkdir. Hər bir rəqs mahiyyətə müəyyən məna daşıyır. «Ağ çiçək» rəqs ansambli tərəfindən «Azərbaycan milli rəqsləri»nin ifa edilməsindən danışmaq və onu qiymətləndirmək məqsədmüvafiq olardı. 247 nömrəli «Ağ çiçək» uşaq bağçasında Azərbaycan milli rəqslərin təliminə meyl, maraq göstərən istedadlı, rəqs qabiliyyətli uşaqların sayı ildən-ilə artır. Onların sayı 2003-cü ildə 11 nəfər idisə, indi 29 nəfərdir.

Burada istedadlı və qabiliyyətli uşaqların hesabı «İstedad bankı»nda aparılır. «İstedad mərkəzi»ndə uşaqlar rəqslərdə fəal iştirak edirlər. Azərbaycan milli rəqsləri üzrə «İstedad mərkəzi»nə peşəkarlıq səviyyəsi ilə fərqlənən tərbiyəçi Quliyeva Zümrüd, «Ağ çiçək» uşaq bağçasının yetirməsi, Bakı Xoreoqrafiya Məktəbinin rəqqası Ramin Eldarov rəhbərlik edirlər. Onlar uşaqlara rəqsi yaşamağı, onun məzmununu, mahiyyətini hiss etməyi öyrədir, çox maraqlı rəqs kompozisiyasını yaradırlar.

Belə ki, «İstedad mərkəzi»ndə uşaqlara «Ağ çiçək», «Lalələr», «Yalılı», «Tərəkəmə», «Uzundərə», «Qavalla rəqs», «Nəlbəki», «Nazilə», «Naxçıvani», «Qoçəli», «Naz eləmə», «Çobanlar» rəqslərini öyrədirlər. Oğlanlar cəldlik, çeviklik, qızlar isə incəlik, zərifliklə fərqlənirlər.

«Ağ çiçək» rəqs ansambli dəfələrlə rayon, şəhər və respublika miqyasında keçirilmiş tədbirlərdə çıxış etmiş və gözəl rəqsetmə qabiliyyəti ilə fərqləndiyinə görə «Fəxri fərman» və «Diplom»larla mükafatlandırılmışdır. Uşaq bağçasında istedadlı uşaqların gələcək inkişafını da izləyirlər. «İstedad mərkəzi»nin məzunları: Babayev Sahib, Bağırov İbrahim, Mirzəyev Fərid, Əliyeva Aytac, Hüseynova Qönçə «Şəhrizad» rəqs qrupunda iştirak edirlər. Digər uşaqlar isə 155 nömrəli məktəbdəki dərncədə rəqs təlimini davam etdirirlər. Bağçanın 155 nömrəli məktəbdə birgə fəaliyyət təqdirəlayiqdir. Bunun nəticəsidir ki, uşaqların məktəb təliminə hazırlığı sahəsində də müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Uşaq bağçasının valideynlərlə işi də sıx əlaqəlidir. Burada valideynlərin «İstedad mərkəzi»nin işində fəal iştirak edir, «İstedad mərkəzi»nin işindən razı qalırlar. Bu təcrübə əks-sədaya səbəb olmuşdur. Valideynlər və 155 nömrəli məktəbin sinif müəllimləri «Əlvida bağça – salam, məktəb!» səhərciyində rəqqas Eldarov Raminə öz təşəkkürlərini bildirdilər.

Beləliklə, 247 nömrəli «Ağ çiçək» uşaq bağçasında uşaqların vətənpərvərlik tərbiyəsi düzgün təşkil edilir. İncəsənətin bir qolu olan Azərbaycan milli rəqslərimiz orada inkişaf edir və bu cür milli mədəniyyətimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz daim yüksək qiymətə layiq görülür. Burada istedadlı uşaqlarla yaradılmış iş sistemi onların ümumi inkişafını təmin edir. Uşaq bağçası – məktəb – valideynlər arasında sıx əməkdaşlıq öz bəhrəsini verir.

BİR YAŞIN MÜBARƏK!

Adilə MƏMMƏDOVA,
ARTPI-nin elmi işçisi

*Tərbiyə çətin işdir və onun şəraitinin yaxşılaşdırılması
hər insanın müqəddəs borcudur, ona görə ki, özünü və
yaxınlarını tərbiyə etməkdən vacib peşə yoxdur.*

Sokrat

Uzun illər məktəbəqədər təhsil sistemində nəzərə çarpan irəliləyiş olmamış, bu sahənin bir çox problemləri həll olunmamış qalmışdı. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra siyasi, iqtisadi, mədəni həyatda uğurlu dəyişikliklər baş verdiyi kimi, təhsil sahəsində də əsaslı islahatlar aparılır. Son illər respublikanın təhsil sistemində davamlı inkişafa yönəlmiş əsaslı infrastruktur dəyişikliklərin baş verməsi, inkişafyönümlü proqram və layihələrin həyata keçirilməsi dövlətimizin başçısının təhsilə göstərdiyi müntəzəm diqqət və qayğı nəticəsində mümkün olmuşdur.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2007-ci il aprel ayının 12-də «Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı»nın (2007-2010-cu illər)» təsdiq edilməsi haqqında sərəncam vermişdir. Sərəncamdan məqsəd «Azərbaycan məktəbəqədər təhsil sisteminin yeni tələblər səviyyəsində qurulması, məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual, fiziki və psixoloji inkişafı üçün lazımi şəraitin yaradılması, onların şəxsiyyətinin formalaşması və məktəbə hazırlanması işinin qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğun təmin edilməsi»dir.

Proqramın başlıca məqsədi məktəbəqədər təhsil sisteminin yüksək sosial-iqtisadi səmərəliliyinə nail olmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün mühüm vəzifələr nəzərdə tutulur: məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin genişləndirilməsi bütün sosial təbəqələr üçün məktəbəqədər xidmətin əlçatan olmasının gerçəkləşdirilməsi və maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi, məktəbəqədər təlim-tərbiyə prosesinin məzmunca yeniləşdirilməsi, uşaqların fiziki, əqli və psixoloji cəhətdən məktəbə hazırlanması, məktəbəqədər müəssisələrin peşəkar, səriştəli kadrlarla təmin olunması, məktəbəqədər təhsilə dövlət qayğısının daha da artırılması.

Son illər məktəbəqədər təhsilin inkişafı sahəsində bir sıra müsbət addımlar atılmış, beynəlxalq tədqiqatçılarla birlikdə yeni təhsil texnologiyalarının tətbiqi, əlverişli tərbiyə, təlim və inkişaf mühitinin yaradılması istiqamətində müəyyən uğurlar əldə edilmişdir. Belə ki, son bir ildə Bakı şəhərində 11 uşaq bağçası inşa edilmiş, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən isə bir sıra məktəbəqədər müəssisələrdə müasir tələblər səviyyəsində yenidənqurma işləri aparılmış, müasir avadanlıq və vəsaitlərlə təchiz edilmişdir.

Məlumdur ki, məktəbəqədər təhsil uşaqların erkən yaş dövründən etibarən onların fiziki və psixoloji inkişafında, potensial inkişafının üzə çıxmasında, məktəb həyatına hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Elmi axtarışlar göstərir ki, uşaq uzun müddət bağça mühitində sistemli təhsilə cəlb olunarsa, bu onun inkişafına müsbət təsir göstərir. Körpə balaların gələcəyi üçün

əlverişli şəraitin yaradılması ilk növbədə məktəbəqədər təhsil müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsini tələb edir.

Haqqında söhbət açmaq istədiyimiz 335 nömrəli körpələr evi - uşaq bağçası da təhsil sahəsində əsasla islahatların aparıldığı dövrdə istifadəyə verilmiş müəssisələrdəndir. Bakının Xətai rayonu ərazisində geniş və yaraşlıq bir ərazidə inşa edilmiş bu bağça cəmi bir ildir ki, fəaliyyət göstərir.

Uşaq bağçası üçün nəzərdə tutulmuş bu bina müasir tələblərə cavab verən yeni layihə üzrə inşa edilmişdir. Müəssisə 6 qruplu, 120 yerlikdir. Məktəbəqədər müəssisənin 2008-ci il aprel ayının 1-də təntənəli açılışı olub. Açılışda valideynlər, Bakı şəhəri üzrə təhsil idarəsinin əməkdaşları, Xətai Rayon İcra hakimiyyətinin nümayəndələri, Təhsil Naziri Misir Mərdanov cənabları iştirak etmişdir.

İkimərtəbəli binanın geniş, işıqlı dəhlizləri, qrup otaqları, yataq otaqları, musiqi zalı, idman zalı, tərbiyəçilərin fərdi çalışma otaqları, tibb otaqları, valideynlər üçün gözləmə otaqları göz oxşayır. Onlar estetik baxımdan yüksək zövqlə tərtib olunmuşdur.

Otaqlar təzə, keyfiyyətli mebellə, xalçalarla, əlvan oyuncaqlarla, televizor və video ilə, metodik və bədii ədəbiyyatlarla, tədris ləvazimatı ilə təchiz edilmişdir. Müəssisələrdə «Uşaq bağçasında tərbiyə və təlim proqramı»nın bölmələrinə müvafiq guşələr təşkil olunmuşdur. Burada uşaqların hərtərəfli inkişafı və məktəbə hazırlanmaları üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Musiqi zalında ilin bütün fəsilləri və bayramlarını əks etdirən yağlı boyalarla işlənmiş illüstrasiyalar, uşaqların tanış olmaları üçün bəstəkarların (Üzeyir Hacıbəyov, Asəf Zeynallı, Ağabacı Rzayeva, Fikrət Əmirov, Tofiq Quliyev, Qənbər Hüseynli, Oqtay Zülfüqarov) şəkilləri, nağılların səhnələşdirilməsi üçün geyimlər, kukla teatrı üçün personajlar, papyemaşədən hazırlanmış xalq çalğı alətləri, milli rəqs geyimləri vardır. Musiqi məşğələlərində oyun forması vasitəsilə uşaqların

musiqi savadı artırılır, musiqi notu, onların müxtəlif musiqi alətlərində səsləndirilməsi öyrədilir, musiqili-ritmik hərəkətlərə, milli rəqslərə mühüm yer verilir.

Bağcanın dəhlizinə daxil olarkən elə bilirsən ki, sanki ecazkar təbiətin bir guşəsi buraya köçürülüb. Uşaqlar maraqlı təbiət guşəsində güllərə, bitkilərə, quşlara, balıq, dovşan, kirpi və tısbağaya böyük həvəslə qulluq etməklə təbiətin möcüzəli sirlərini öyrənməyə çalışırlar. Canlı və cansız aləmlə tanışlıq uşaqlarda təbiəti sevmək, onu qorumaq hissləri oyatmaqla yanaşı, başladığı işi sona çatdırmaq, çətinliyi dəf etmək üçün dözümlü, cəsarət, və s. kimi iradi keyfiyyətləri də formalaşdırır.

İkinci mərtəbənin dəhlizində tarixi keçmişimizi əks etdirən muzey yaradılmışdır. Bu muzeyin təmsalında Azərbaycan kəndinin tipik bir mənzərəsini görmək olar. Kənd həyatının yaşam tərzini, keçmiş məişət və əmək növlərini əyani şəkildə görmək uşaqlarda kənd həyatı haqqında təsəvvürlər formalaşdırmaq baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Milli muzey uşaqlarda mənəvi keyfiyyətlərin inkişafına, adət və ənənələrimizin öyrədilməsinə, milli iftixar hissinin aşılanmasına xidmət edir.

«Uşaqların gələcəyi etibarlı əllərdədir» stendində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev cənablarının uşaqların xoşbəxtliyi uğrunda göstərdiyi xidmətləri öz əksini tapmışdır.

Uşaqların sevimlisi Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevaya həsr olunmuş stenddə onun uşaqlar haqqında dediyi fikirlər: «Uşaqlar bizim sevincimizdir,

həyatımızın mənasıdır, uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Uşaqlarımız belə gözəl bağçalarda tərbiyə almalıdırlar» kimi sözlər öz əksini tapmışdır.

«Valideynlər, sizin üçün» stendindəki məlumatlar vasitəsilə valideynlər müəssisənin gün rejimi, yemək menyüsü, gündəlik məşğələlər və onların məzmunu, uşaqların məişəti və fəaliyyəti ilə tanış olurlar. Onlar övladlarının bağçadakı gündəlik həyatına böyük maraq göstərir və bu işdə yaxından iştirak edirlər. Beş nəfərdən ibarət valideyn komitəsinin sədri Həcər Məmmədovanın əməyi xüsusilə qeyd edilməlidir. Müəssisənin kollektivi valideynlərlə, ictimaiyyətlə birlikdə təhsil sisteminin ilk pilləsi olan məktəbəqədər ictimai tərbiyəni daha da təkmilləşdirmək üçün bütün imkanlardan səmərəli istifadə etməyə çalışırlar.

335 nömrəli körpələr evi - uşaq bağçasının pedaqoji kollektivi, əsasən, gənclərdən ibarətdir. Onların iş stajı 1 ildən 15 ilə qədərdir. Tərbiyəçilər tərbiyə prosesini müasir dövrün tələblərinə müvafiq quraraq «duymaq, dərk etmək, yaratmaq» amillərinə əsaslanırlar. Tərbiyəçilər qrup otağında elə əlverişli şərait yaradırlar ki, uşaqlar müstəqil yaradıcı fəaliyyətə cəlb olunsun, hər bir uşağın fantaziyası inkişaf etsin, dünyagörüşü zənginləşsin. Onlar çalışırlar ki, uşaqlar bağçaya həvəslə gəlsin, orda bir-biri ilə mehriban və qarşılıqlı ünsiyyətdə, sevimli işlə məşğul olsunlar. Onlar çalışırlar ki, uşaqların gündəlik həyatları maraqlı və məzmunlu fəaliyyətlə zənginləşsin, arzu və istəkləri reallaşsın.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsinə öz peşəsini sevən məsuliyyətli, əməksevər, həssas qəlbli pedaqoq, 22 illik pedaqoji təcrübəyə malik, ali ixtisas təhsilli Sevda Almuradova rəhbərlik edir. O, təyinatı üzrə Saatlı rayonunda, Bakı Xəzər Dəniz Gəmiçilik İdarəsinin «Yelkən» körpələr evi-uşaq bağçasında, Xətai rayonundakı 250 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasında tərbiyəçi vəzifəsində çalışaraq peşəsinin ustası olmuş, 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası Təhsil Mərkəzi tərəfindən Abdulla Şaiq adına diplomla mükafatlandırılmışdır. 2008-ci ildə bağça müdiri vəzifəsinə irəli çəkilən Sevda Almuradova rəhbərlik etdiyi pedaqoji kollektivi daha yaxşı işləməyə, yeni *yaradıcılıq axtarışları aparmağa, tapşırılan işə məsuliyyətlə yanaşmağa* yönəlmişdir. Kollektiv (S.Əliyeva, N.Hacıyeva, E.Səlimova, K.Mahmudova, T.Hacıyeva və b.) Bakı şəhəri üzrə keçirilən tədbirlərdə fəal iştirak edirlər.

S.Almuradova Bakı şəhər məktəbəqədər pedaqoji məktəbin musiqi fakültəsini də bitirdiyindən uşaqların estetik tərbiyəsinin və musiqi duyumunun inkişafına xüsusi diqqət yetirir. Onun bu sahədə elmi yaradıcılığı və axtarışları maraq doğurur. O elm sahəsində gücünü sınamaq, elmi tədqiqat aparmaq arzusundadır.

Bağcanın kollektivini 1 yaşı munasibətilə ürəkdən təbrik edir, ona yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

**HƏNDƏSİ ELEMENTLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ
SADƏ QURMA MƏSƏLƏLƏRDƏN İSTİFADƏ**

Tamilla MƏMMƏDOVA,
Gəncə Dövlət Universitetinin dosenti

Ibtidai siniflərin riyaziyyat təlimində hesab və cəbr elementləri ilə yanaşı, həndəsə elementləri də tədris olunur. Şagirdlər I sinifdə bir sıra həndəsi fiqurlarla (ücbucaq, kvadrat, düzbucaqlı, dairə və s.) tanış olurlar. Bu tanışlıq sonrakı siniflərdə dərinləşdirilir, nəhayət, sadə qurma məsələlərin həlli ilə əlaqələndirilir. Bu baxımdan proqramın tələbinə uyğun olaraq kiçikyaşlı məktəblilərin praktik fəaliyyətində, sadə qurmalara mühüm yer verilir. Qurma məsələlərin həllində istifadə ediləcək alətlər seçilir və onların xassələri müəyyən edilir, sonra o, alətlərlə yerinə yetirilən, həndəsi qurmalar üçün əsas olan bir neçə sadə qurmanın mümkünüyü qəbul edilir. Həmin qurmalarda çöplərin və damalı kağızın imkanlarından da istifadə edilməlidir. İlk qurma işləri damalı kağızda fiqurların təsviri ilə başlanmalı və sonra xətsiz kağızda xətkəşin, pərgarın, üçküncün köməyi ilə sadə qurma işlərinin davam etdirilməsi məqsədəuyğun sayılır.

Ümumiyyətlə, qurma məsələsi nə deməkdir? Qurma məsələsində həndəsi fiqurun verilmiş çertyoj alətləri vasitəsilə qurulmasından danışılır. Çox vaxt bu alətlər xətkəş və pərgardan ibarət olur. Məsələnin həlli fiqurun qurulmasından daha çox qurmanı necə aparmaq sualından ibarətdir.

Xətkəşdən həndəsi qurma aləti kimi istifadə etməklə ixtiyari düz xətt, verilmiş nöqtədən keçən və verilmiş iki nöqtədən keçən ixtiyari düz xətt çəkmək olar. Xətkəş vasitəsilə heç bir başqa əməliyyat aparmaq olmaz. Xüsusi halda, xətkəş vasitəsilə, onda bölgülər olsa da, parça ayırmaq olmaz. Xətkəşlə əsas həndəsi qurmaların yerinə yetirilməsi aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

1) Düz xətt və düz xətt parçası uyğun olaraq, ancaq o vaxt qurulmuş hesab olunur ki, düz xəttin iki nöqtəsi, parçanın ucları verilmiş və ya qurulmuş olsun.

2) Nöqtə, verilmiş və ya qurulmuş iki düz xəttin kəsişmə nöqtəsi olduqda, qurulmuş hesab olunur.

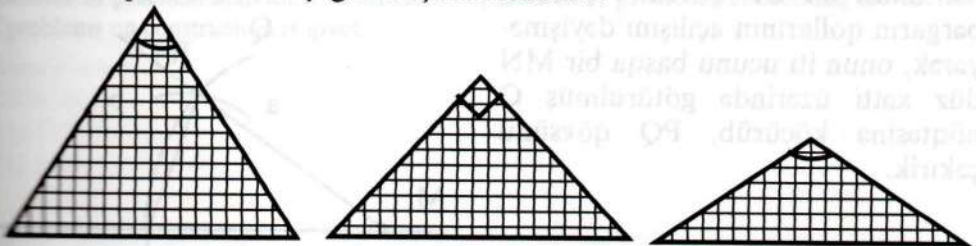
Bir həndəsi qurma aləti kimi pərgar müəyyən edilmiş mərkəzdən hər hansı radiuslu çevrə çəkməyə imkan verir. Xüsusi halda, pərgarla verilmiş düz xətt üzərində, verilmiş nöqtədən başlayaraq verilmiş uzunluqda parça ayırmaq olar. Bu cür qurmalara sadə qurmalar deyilir. Elementar həndəsədə yalnız xətkəş və pərgar ilə yerinə yetirilən qurmalar öyrənilir. Vaxta qənaət etmək üçün çertyoj ücbucağı və bəzi başqa alətlərin işlədilməsinə yol verilərsə də, əslində bunlar zəruri deyildir.

Həndəsi material içərisində parçalar üzərində iş xüsusi yer tutur. Bu işdə uşaqların parçaları düzgün qurmağı öyrənmələri çox vacibdir. Müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsinin gedişi prosesində parçaları düzgün qurmaq vərdişləri yaradılır: məsələn, dəftərdə 2 nöqtə götürüb, xətkəşlə onları birləşdirmək kimi tapşırıqlar şagirdlərə təklif olunur. Götürülmüş nöqtələr parçanın uclarıdır. Başqa hallarda verilmiş uzunluqlu və ya verilmiş nöqtədən keçən və s. parçalar qurmaq tapşırılır. İbtidai siniflərdə bu cür məsələlər tək xətkəşlə həll edilir və bu məsələlərin sahəsi kiçik olur, lakin daha sonralar pərgarın işlədilməsi ilə qurma məsələlərinin sayı artmış olur: məsələn, verilmiş düz xətt parçasına bərabər olan düz xətt parçasının pərgar vasitəsilə qurulması aşağıdakı kimi yerinə yetirilir: pərgarın bir qolu verilmiş düz xətt parçasının bir uc nöqtəsinə, o biri qolu isə ikinci uc nöqtəsinə qoyulur. Sonra pərgarın açılışını dəyişmədən olduğu kimi başqa bir düz xətt üzərinə köçürülür, belə ki, pərgarın birinci qolu həmin düz xətt üzərində hər hansı bir nöqtəni, ikinci qolu isə başqa bir nöqtəni işarə edir. Alınan yeni düz xətt parçası verilmiş düz xətt parçasına bərabər olacaqdır.

Düz xətt parçasının toplanması və çıxılması elə verilmiş düz xətt parçasına bərabər olan düz xətt parçasının pərgar vasitəsilə qurulmasına əsaslanır. Eyni zamanda sınıq xəttin uzunluğunun, çoxbucaqlının perimetrinin tapılması nəzərdə tutulan ilk dərslərdə şagirdlər parçaların toplanması ilə tanış edilməlidir.

İbtidai siniflərdə tez-tez bəzi elementlərinə görə (məüyyən bucaqları və müəyyən tərəfləri) verilmiş üçbucaqların və s. qurulmasına aid məsələlər həll edilir. Belə məsələlərə «Düzbucaq əmələ gətirən tərəfləri 3 sm və 4 sm olan düzbucaqlı üçbucaq qurmalı» məsələsi aid ola bilər. Bu üçbucaq düzgün qurulduqda onun üçüncü tərəfi 5 sm-ə bərabər olacaqdır.

Şagirdlərə əvvəlcə damalı dəftər vərəqində bərabəryanlı üçbucağı qurmağı öyrətmək lazımdır. Bərabəryanlı üçbucağın qurulması üçün damalı vərəqin hər hansı iki kəsişən düz xəttini götürüb, kəsişmə nöqtəsini işarə etmək lazımdır. Sonra kəsişmə nöqtəsindən eyni məsafədə yerləşən (məsələn, II dama sağda və II dama solda) iki nöqtə qeyd olunur. Əgər bu iki nöqtəni götürdüyümüz kəsişən düz xətlərdən digərinin ixtiyari nöqtəsi ilə birləşdirsək, bərabəryanlı üçbucaq alarıq. İkinci düz xətt üzərində götürülmüş nöqtənin vəziyyətindən asılı olaraq alınmış bərabəryanlı üçbucaq itibucaqlı, düzbucaqlı və korbucaqlı ola bilər. Aşağıdakı şəkildəki kimi:

Deməli, qurma məsələləri həndəsə məsələlərində verilən bəzi elementlərinə görə müəyyən fiqurun qurulmasını tələb edən məsələlərdir. Belə məsələlərdə, əsasən, damalı vərəq və xətkəşdən istifadə olunur.

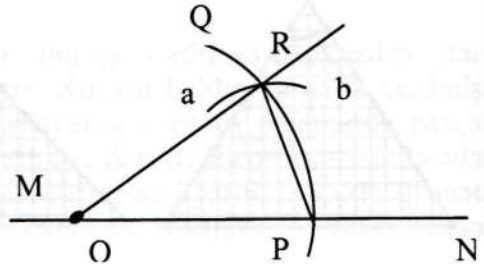
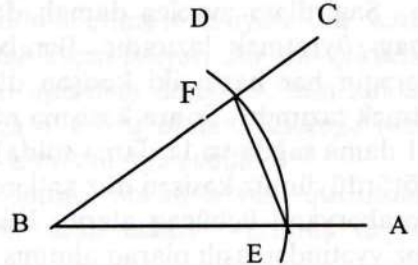
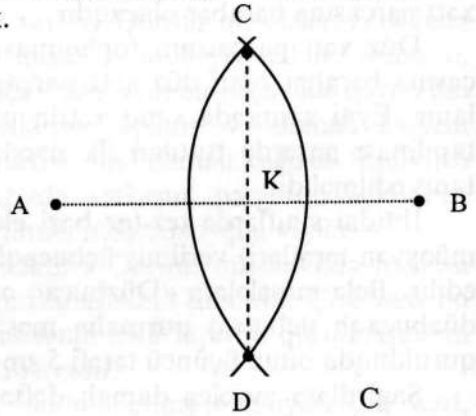
IV sinifdə həndəsi elementlərin öyrənilməsi, sadə qurma məsələlərinin həlli məqsədini daşıyır. Sadə qurma məsələləri vasitəsilə yuxarı siniflərdə belə məsələlərin öyrənilməsi üçün zəmin yaradılmış olur. Bu məqsədlə, IV sinif riyaziyyat dərslində kifayət qədər məsələlər verilmişdir. Parçanın müqayisəsi, parçanın 2, 4, 8 bərabər hissəyə bölünməsi, düz bucağın, düzbucaqlılığın, kvadratin qurulması, yer üzərində ölçmə işlərinin aparılması, planın çəkilməsi və s. məsələlər qurma ilə bağlı məsələlərdir. Parçanın iki bərabər hissəyə bölünməsində pərgar və xətkəşdən, düz bucağın qurulmasında üçküncdən istifadə edilir. Düz xətt parçasının pərgar və xətkəşlə iki bərabər hissəyə bölünməsinə aid qurmanın şagirdlərə öyrədilməsi gələcəkdə damasız vərəqdə bərabəryanlı üçbucağın qurulması üçün əsas verir.

İndi isə bir neçə sadə qurma məsələlərinin yalnız pərgar və xətkəşlə yerinə yetirilməsi mərhələlərini nəzərdən keçirək.

Məsələ 1: Verilən düz xətt parçasını yarıya bölün. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı kimi izahat verilərək qurma yerinə yetirilir:

A və B nöqtələrini mərkəz qəbul edərək AB parçasının yarısından böyük bir radiusla bu parçanın hər iki tərəfində kəsişən qövslər çəkək. Həmin qövslərin kəsişmə nöqtələrini birləşdirərək, alınan CD düz xətti AB parçasını bir K nöqtəsində kəsəcək və həmin nöqtədə onu yarıya böləcəkdir: $AK=KB$

Məsələ 2. Verilmiş ABC bucağına bərabər olan bucaq qurun. Bu qurmanı yerinə yetirmək üçün verilmiş ABC bucağının tərəfləri arasında, mərkəzi B təpəsində olmaqla hər hansı bir EF qövsünü çəkirik; pərgarın qollarının açılışını dəyişməyərək, onun iti ucunu başqa bir MN düz xətti üzərində götürülmüş O nöqtəsinə köçürüb, PQ qövsünü çəkirik.

FƏNLƏRARASI ƏLAQƏNİN YARADILMASI

Sevinc AXUNDOVA,

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

İbtidai siniflərdə həyat bilgisi fənninin tədrisində fənlərarası əlaqənin yaradılması çox zəruri problemlərdəndir. Problemin həlli müxtəlif yollarla həyata keçirilməlidir:

- digər fənlərin tədrisində keçilmiş materiallardan istifadə;
 - şagirdlərə müstəqil tapşırıq və çalışmaları verilməsi;
 - digər fənlər üzrə müvafiq mövzuları əks etdirən əyaniliklərin hazırlanması;
 - kompleks ekskursiyaların təşkili;
- məktəbin canlı guşəsində fənlərarası əlaqə imkanlarından istifadə;
 - fəal təlim metodlarının tətbiqi;
 - audiovizual vasitələrdən istifadə edilməsi;
 - didaktik oyunların təşkili və s.

Göstərilən yollardan istifadə edərkən müəllim mövzunun xüsusiyyətlərini, şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsini, məktəbin, onun yerləşdiyi ərazinin xarakterini, şagirdlərin maraq və meylini nəzərə almalıdır.

Həyat bilgisinin tədrisində fənlərarası əlaqənin baş tutmasına əlverişli şərait yaradan, şagirdləri maraqlandıran yollardan biri didaktik oyunların təşkilidir. Didaktik oyunlara təlim xarakterli yarış - oyunlar, əyləncəli oyunlar daxildir. Belə oyunların təşkili şagirdlərin fəallığını artırır, məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına şərait yaradır. Didaktik oyunların həyatla bağlılığı, müxtəlif sahələri əks etdirməsi, digər fənlərlə əlaqə xüsusiyyətləri onlardan istifadə edilməsini asanlaşdırır. Müəllim imkanlara müvafiq oyunun növünü seçməli və dərslərin müxtəlif mərhələlərində ondan istifadə etməlidir.

I sinifdən müvafiq mövzuların tədrisində didaktik oyunlardan istifadə etməklə müəllim şagirdləri belə oyunlara, onların qaydalarının gözlənilməsinə alışdırmalıdır. II–III siniflərdə şagirdlər belə oyunları daha tez qavrayır və onların qaydalarını gözləyirlər. IV sinifdə isə şagirdlər hətta belə oyunların hazırlanmasında iştirak edirlər. Bu da tədrisin keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı, şagirdlərin intellekt səviyyələrini artırır, bilik və bacarıqlarını möhkəmləndirir. Dərslərdə didaktik oyunların təşkili ilə fənlərarası əlaqənin yaradılması mövzunun dərinədən mənimsənilməsi ilə onun uzun müddət yaddaşda qalmasını təmin edir.

İbtidai siniflərdə istifadə olunan didaktik oyunları 3 qrupa bölmək olar.

1. Əyləncəli oyunlar: krossvord, rebus, çaynord, məntiqi çalışmalar;
2. Rollu oyunlar: hekayə və nağılların səhnələşdirilməsi, səhnəciklər;

3. Yarış-oyunlar: debatlar, sual-cavab, viktorinalar, intellekt yarışmaları.

İbtidai siniflərdə I sınıfdən başlayaraq, mövzular tədricən dərinləşdiyi, genişləndiyi kimi, istifadə olunan didaktik oyunlar da asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə prinsipi üzrə inkişaf etdirilməlidir. Eyni didaktik oyunun müxtəlif sinif və mövzularda təkrarına yol verilməməlidir.

Dərslərdə daha çox əyləncəli və rollu oyunlardan istifadə edilir. Dördüncülər yuxarı siniflərə və ayrı-ayrı fənlərin tədrisinə hazırlaşdırıldığından onlara təqdim edilən didaktik oyunlar daha mənalı, düşündürücü və məntiqi olmalı, fənlərarası əlaqəni təmin etdirməlidir.

Daha az vaxt tələb edən əyləncəli oyunlara «Bitki adları», «Heyvan adları», «İnsan adları», «Ölkə adları», «Şəhər adları» və s. misal göstərmək olar. Bu oyunların hamısında qaydalar, demək olar ki, eynidir. Belə ki, «Bitki adları» oyununda hər şagird bir bitki adı deməli, adlar təkrar olunmamalı, bitkinin adını demək üçün vaxt itirilməməlidir. Növbə ilə bitki adları əlifba sırası ilə deyilməli, digər formada yalnız mədəni bitkilərin, daha sonra yabani bitkilərin, yalnız Azərbaycan florasına xas olan bitkilərin, soyuqadavamlı bitkilərin, çəmənlilik bitkilərinin adlarının deyilməsi təşkil oluna bilər. Belə çoxvariantlı formalar adlarını çəkdiyimiz digər oyunlara da şamil edilə bilər.

Oyunların təşkilində fənlərarası əlaqəni daha da genişləndirmək məqsədilə «Hansı heyvandır?», «Hansı bitkidir?», «Hansı ölkədir?», «Hansı peşə sahibidir?» kimi oyunlardan istifadə olunmalıdır. Burada şagirdlər cütlərlə işləməlidirlər. Cütlərin biri heyvanın, bitkinin, peşənin, şəhərin əsas əlamətlərindən bir neçəsini söyləyə və ya hərəkəti ilə göstərə bilər. Digər şagird həmin əşyanın adını tapmalıdır. Belə oyunlar çox vaxt aparmadığından onlar dərslərin müxtəlif mərhələsində təşkil edilməli, şagirdlərin yorğunluğunu aradan qaldırmaq və fəallığını artırmaq məqsədi daşmalıdır. Onlar şagirdlərin əhval-ruhiyyəsini, intellekt səviyyəsini yüksəltməli, məntiqi düşünməsini, müxtəlif fənlərdən öyrəndiklərini yada salmasını təmin etməlidir. Az vaxt tələb edən və şagirdlərin təlim fəallığını artıran məntiqi suallardan, çalışma və tapşırıqların həllindən istifadə olunmalıdır. Bunun üçün suallar verilməlidir.

Tapı bilərsinizmi?

1. Bu başdan sizi xəbərdar edirəm ki, adıma deməyəcəyəm. Turşa-şirin bir meyvəyəm, lakin adıma bir hərf əlavə etsəniz, dönüb olaram bərli-bəzəkli toxuculuq məmulatı. Deyin nəyəm?

2. Düzənlikdə bitən bitkiyəm. Adımın ilk hərfini dəyişməklə məni ən çox yayılmış meşə heyvanına da çevirmək olar.

3. Mənim adımda cəmi beş hərf var. Özüm də vitaminlərlə zəngin tərəvəzəm. İstəsəniz məni şəkil çəkməyə də məcbur edə bilərsiniz. Bunun üçün adımdakı hərflərdən birini dəyişməlisiniz.

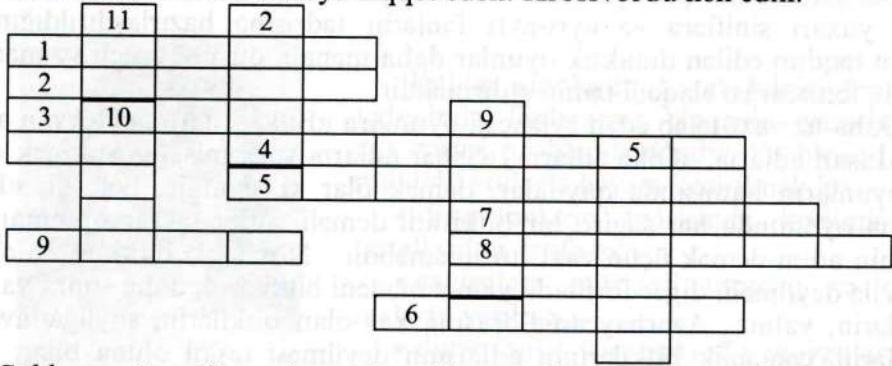
4. Səma cismiyəm, məskənim fəzadır. Məni çox müşahidə edib öyrənirlər. Deyirlər ki, məni döndərüb nitq hissəsi də etmək olur. Bunun üçün adımdakı hərflərə bir hərf də əlavə etmək lazımdır.

5. Mənimlə də tanış olun, quşam. Məni böyük şairlər vəsf edirlər. Adımın bir hərfini dəyişməklə məni nəfəsli musiqi alətinə çevirə bilərsiniz?

Verilmiş sual və cavablarda fənlərarası əlaqə özünü aydın göstərir. On-

ların həllini fikirləşməklə şagirdlər məntiqi düşünür, digər fənlərdən keçdiklərini yada salmalı olurlar.

Dərslərdə, xüsusilə təkrar və ümumiləşdirici dərslərdə əyləncəli oyunlardan istifadə edilməsi daha maraqlı olur. Bu məqsədlə müxtəlif tipdə hazırlanmış krossvord, çaynvord, rebuslardan istifadə edilməsi məsləhətdir. Belə krossvordlardan bir nümunəyə diqqət edək. Krossvordun həll edin.

Soldan sağa: 1) canlı varlıq; 2) yatarkən uşağa söylənilən mahnı; 3) rəqəm; 4) yol üstə qazan qaynar; 5) kişi adı; 6) quş adı; 7) iybilmə orqanı; 8) çeyirdəkli meyvə; 9) oğlan adı.

Yuxarıdan aşağıya: 1) Zəhərli heyvan; 2) Qanadı var, uça bilməz, Quruda da qaça bilməz; 5) Suyu girər millənər, sudan çıxar dillənər. 6) Bal verən heyvan; 9) O yanı taxta, bu yanı taxta, Şahqulu bəy otaqda. 10) sitrus meyvə; 11) Valideyn.

Krossvordun suallarında hər bir fənnin mövzularına dair suallar qoyulmuşdur. Təkcə bir fənnin materiallarını bilməklə sualları cavablandırmaq mümkün deyil.

Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsində rollu oyunların da əhəmiyyəti böyükdür. Bunlardan birinin məzmunu ilə tanış olaq.

Duyğu orqanlarının mübahisəsi.

İnsan sakit uzanmışdı. Birdən **ağız** açıldı, nə açıldı.

Dil dəyirman kimi üyüdüb tökdü:

– Eh, mən olmasam, gözəl-gözəl xörəklərin, şirniyyatın, mer-meyvənin dadını necə bilərdiniz?

Burun buna dözmədi, özünü qabağa verdi:

– Sən də söz danışdın da?! Öz kiçik işini üfürüb filə döndərməkdə mahir-sən, ancaq mənim əməyimdən bir kəlmə də olsa danışmırsan. Çiçəklərin, güllərin, mer-meyvənin, yer-yemişin ətrini, rəyihəsini bilmədən yaşamağın nə mənası var?

Qulaqlar şəkləndi:

– Aman allah, görün nələr eşidirik? Biz olmasaq, çayların şırıltısından, bulaqların nəğməsindən, küləyin vıyılısından, yarpaqların zümzüməsindən xəbəriniz olarmı?

Gözlər hədəqəsindən çıxdı:

– Əsas görməkdir. «Yüz dəfə eşitməkdənsə, bir dəfə görmək yaxşıdır.»

deyiblər. Biz olmasaq, dünyanın gözəlliyini duya bilərsinizmi?

Əllər yumruq kimi düyünləndi. Elə təzəcə qalxıb naşükür dostlarının dərslərini vermək istəyirdi ki, **sahibi** onu dayandırdı:

– Yaxşı, yaxşı, özündən çıxma. İndi, yəqin ki, sən də toxunma duyğusundan söz salacaqsan. Əzizlərim, siz hamınız doğru deyirsiniz. Mən ayrı-ayrılıqda hamınıza borcluyam. Ağzım olmasa dad, burnum olmasa qoxu, ətir bilmərəm. Qulaqlarsız kar, gözlərsiz kor, əllərsiz şikəst olaram. Sizin hamınıza, bədənimin bütün üzvlərinə borcluyam. Məni insan edən elə sizlərsiniz. Sizsiz bu gözəl dünyadan layiqincə kam ala bilmərəm. Sizin hamınızın birlikdə fəaliyyət göstərməyiniz, bir-birinizin köməkçisi olmağınız mənim sağlamlığım və xoşbəxtliyimdir.

Bu sözləri eşidən bədən üzvləri sakitləşdi. İnciklik aradan götürüldü. Ağız dadlı bir almanı dişinə çəkdi. Gözlər zümrüd donlu meşələrə, uca dağlara dikildi. Burun dağ havasını, çiçəklərin ətrini acgözlüklə qoxulamağa başladı. Qulaqlar isə şalələlərin, quşların səsinə dinləməyi davam etdirdi. Əllər bir dəstə bənövşə dərib saçlara taxdı. Elə bil ki, gülügülə calaq elədi. Dodaqlar məhəbbət mahnısı pıçıldadı. İnsan özünü sehirləyən, möcüzəli bir aləmdə hiss etdi.

Həyat bilgisinin məzmununu ilə bağlı fənlərarası əlaqənin yaradılmasına xidmət edən didaktik oyunlar çoxdur. Onlardan müəllimlər yerində və düzgün istifadə etməlidirlər. Bu zaman dərslər əyləncəyə çevrilməməli, əksinə əyləncəli, rollu oyunlar təlim tərbiyəyə xidmət etməlidir. Didaktik oyunda elmilik, müasirlik prinsipləri gözlənməlidir. Oyunun qaydaları əvvəlcədən şagirdlərə elan edilməli və onlara əməl olunmalıdır. Qaydaları pozanlar «cərimə» edilməlidirlər.

Dərslərdə didaktik oyunlardan yerində istifadə olunması təlimin keyfiyyətini yüksəltməklə bərabər şagirdlərin məntiqi və yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Zeynalov F.İ. İbtidai siniflərdə təsviri sənətin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi. Bakı. ADPU-nun nəşriyyatı, 2005.

2. Kazimov N.M. Təlim keyfiyyətini yüksəltməyin bəzi yolları. Bakı, Maarif, 1996.

3. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Maarif, 1997.

4. Qaralov Z. və b. Həyat bilgisi. Ümumtəhsil məktəblərinin IV sinfi üçün dərslik. Bakı, Osmanlı Yayınları, 2006.

5. Максимов Г.К. К дискуссии об интеграции школьных предметов. М., Педагогика. 1996.

Summary

Article have been devoted IV class by other disciplines to connected teaching of discipline of life knowledge. Importance of the didactic plays explained by other disciplines in the connected teaching of the discipline, examples about them have been developed. Author has grounded corresponding offers connected with solution of the problem in the article.

MÜƏLLİM - ŞAĞIRD MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏLİMİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Qabil CANƏLİYEV,

Yardımlı rayonu, N.Abiyev adına Göryədi kənd orta
məktəbinin müəllimi

Dünya təhsil sisteminə inteqrasiya edilməklə dünyəvi standartlara müvafiq qurulacaq milli təhsilin qarşısında böyük vəzifələr durur. Milli zəminə, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan Azərbaycan təhsili vətəndaş, sözün əsl mənasında insan yetişdirməklə məşğul olur.

Bu gün müəllim avtoritar rejimdə olduğu kimi, uşaqlara qara-qorxu gəlməklə nailiyyət əldə etmək istəyirsə, böyük səhv etmiş olur. O, sadəcə olaraq öz şagirdlərinin nifrətini qazanır. Şagirdlər belə müəllimi sevmək, ona hörmət etmək, bütün gününü onunla keçirmək istəmirlər. Adətən, hər gün ailələrdə şagirdin bu günkü məktəb həyatı, dərsi barədə müzakirə keçirilir. Müəllimin sinifdə danışdığı hər bir söz, hər bir hərəkət, şagirdə münasibəti təhlil olunur, valideynlərdə müəllim haqqında fikir formalaşır. Müəllim-şagird münasibətləri əsasında valideyn-müəllim münasibətləri yaranır.

Şagirdə doğma övladı kimi yanaşmaq, onun etibarını qazanmaq lazımdır ki, qarşılıqlı münasibətlər düzgün formalaşsın. Müəllim – çalışdığı məktəbdə müxtəlif xasiyyətli uşaqlarla işləməli olur. Onlar öz inkişafına, maraq və meyllərinə, temperament və xarakterlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Onların arasında fəal və qeyri-fəal, cəsarətli və utancaq uşaqlara rast gəlmək mümkündür. Bəziləri ətraf aləmi daha yaxşı dərk edir, hər şeyə qızğın həvəs göstərir, bəziləri isə əksinə, sakit, deyilən hər sözə cavab vermək istəməyən, qaraqabaq olurlar. Müəllim elə pedaqoji ustahğa malik olmalıdır ki, belə şagirdlərin hamısı ilə dil tapa bilsin. Elimizin çox gözəl bir məsəli var: «Lalın dilini anası bilər». Yaxşı müəllim də lalın dilini bilən anaya bənzər. Şagirdi nəvazişlə, qayğı ilə əhatə edəndə, ona yaxşı bilik də vermək olur. Öz şəxsi təcrübəmdən bir nümunə gətirmək istərdim.

«Bir gün tanışlarımdan biri dedi ki, mənim uşağım (uşaq II sinif şagirdi, atası ali-təhsilli mühəndis, anası tibb bacısı idi) sözə qulaq asmır, anasının dediklərinin əleyhinə çıxır. Yaxşı hafizəsi var, amma dərslərini oxumur, evdə bütün şəraitimizin olmasına baxmayaraq, bizə və evə az qala nifrət edir. İstəyirəm onu həkim-psixiatra göstərim. Mənə elə gəlir ki, oğlumda güclü psixi çatışmamazlıq vardır.

Mən həmin uşağı bir-iki dəfə görmüşdüm və müşahidələrim ona diqqət yetirməyə məcbur etmişdi. Bir dəfə böyük bacısı onun əlindən tutub evə aparırdı. Yolun kənarında uşaqlar futbol oynayırdılar və həmin uşağı bacısı az qala sürüdüdü. Mən həmsöhbətimdən xahiş etdim ki, imkanı olsa, həmin uşağı işlədiyim məktəbə gətirsin. O, mənimlə razılaşdı və deyilən vaxtda uşağı gətirdi. Mən fiziki tərbiyə müəllimindən xahiş etdim ki, II-III siniflər arasında futbol «yarış» keçirsin. Həmin uşağı da öz ikincilərimlə birlikdə oynamağa dəvət etdim. Bildirdim ki, sən hökmən qol vurmalsan. İnanıram ki, sən oynasan ko-

mandamız üçüncülərə qalib qələcəkdir. Oyun müddəti mən özümü onun azarkeşi kimi göstərib hər vurduğu zərbəyə sevindiyimi bildirirdim. O, qol vurdu. Xoşbəxtlikdən onun səyi nəticəsində ikincilər qalib gəldi. Fiziki tərbiyə müəllimi ikinciləri təbrik edib, «N»nin futbolçu qabiliyyətini xüsusi vurğuladı. «N» mənə xüsusi məhəbbətlə baxırdı, elə bil dünyanın ən xoşbəxti idi.

Oyundan sonra onunla bir yerdə əyləşib, əvvəlcə futboldan, onun sevdiyi heyvanlardan, sonra yavaş-yavaş ailələrindən söhbət açdım. Hiss edirdim ki, o, atasının dediyi kimi, adama yovuşmaz, qaraqabaq yox, əksinə, ünsiyyətə girməyi bacaran, söhbətçil, səmimi uşaq təsiri bağışlayır. Söhbət əsnasında məlum oldu ki, o, oynamağı, futbolu, ümumiyyətlə, idmanı çox sevir. Evdə isə onu bir dəqiqə belə kənara çıxmağa qoymurlar, məktəbdən evə, evdən məktəbə getməklə kifayətlənir. Qarşısına kitabları tökərək oxumağa məcbur edir, istədiyi hərəkəti etməyə, danışmağa belə qoymurlar. Ona görə uşaq həmişə anasının dediklərinin tam əksinə gedir, kitabların üstünə su dağdır, evdəki kitab rəfini aşırır, üst-başını çirkləndirir, özündən böyükləri əsəbiləşdirir. Bu da təlimə öz mənfəi təsirini göstərir. O, billə-bilə oxumaq istəmir, müəllim də ondan narazılıq edir. Səmimi söhbətimiz uşağın atasının gəlişi ilə sona çatdı. Atası bizim mehriban danışığımıza maraqla qulaq asırmış. Mən uşağda psixi pozğunluq deyil, böyük enerji gördüm. Uşaq kiçikyaşlı olsa da, öz marağına, qabiliyyətinə uyğun hərəkət etməlidir.

Biz yenidən görüşməyi qərara aldım. Mən onun müəllimi ilə də görüşdüm. Bizim birgə işimiz öz müsbət nəticəsini verdi. Həmin uşaq ilin sonunda ən nümunəvi şagirdlərdən biri oldu. Beləliklə, mən şəxsi təcrübəmdə bir daha şahidi oldum ki, valideyn-uşaq, müəllim-şagird arasında olan isti münasibət təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Təcrübəm əsasında digər bir misalı da nümunə gətirmək istərdim. V sinif şagirdi «K» utancaq şagird idi. O, çox vaxt bilmədiklərini müəllimdən soruşmağa cəsarət etmirdi. Bu da onun təlimdə geri qalmasına səbəb olurdu. Mən onunla dafələrlə fərdi söhbət apardım. İctimai tədbirlərdə onun tez-tez iştirak etməsini, şeir söyləməsini təşkil etdim. Bir sözlə, onun istər müəllimlərlə, istərsə də şagirdlərlə münasibətlərinin tənzimlənməsinə kömək etdim. Nəticəsi çox uğurlu oldu. Hətta müəllimlərdən bəziləri onun dərstdə tez-tez suallar verməsini irad tutdular.

Müəllim-şagird münasibətlərinin tənzimlənməsində, humanistləşdirilməsində etimad-inam ölçülərinin də rolu böyükdür. Bu ölçülərin iki qütübü var. Bir tərəfdən müəllim hər bir şagirdin imkanlarına və qabiliyyətlərinə inanmalı, onların üzə çıxması üçün psixoloji cəhətdən əlverişli şərait yaratmalı, digər tərəfdən şagird müəllimə inanmalıdır. Şagird inamının göstəriciləri çoxdur. Onlardan biri və ən başlıcası ondan ibarətdir ki, şagird hər hansı çətinliklə rastlaşdıqda məsləhət üçün müəllimə müraciət edir. Səmimilik uşaq mühiti üçün ən səciyyəvi məziyyətlərdən biridir. Müəllim səmimi olanda, şagirdlərlə daha da doğmalaşır. Onların qarşılıqlı münasibətində, sözün əsl mənasında «ana-bala», «ata-bala» hərarəti əmələ gəlməyə başlayır.

Müəllim səmimi olanda şagirdlərlə səmimi ünsiyyətə girir, öz fikir və hisslərini açıq vurğulayır, digər tərəfdən onlardan şagirdlərlə şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdə istifadə edir. Müəllim səmimi olmayanda şagirdlər də ürəklərindən keçənləri onlara demir, səmimilik göstərmirlər. Oxu, ədəbiyyat, tarix dərsləri

lərində atalar demişkən, «boğazdan yuxarı» danışdıqda, sevmədikləri ədəbi qəhrəmanları kitab sözlərilə yalandan tərifləyir, müəllimlə bir qayda olaraq rəsmi dildə danışirlar. Bu məqamda onlar nə müəllimə, nə sinif yoldaşlarına, nə də özlərinə inanırlar. Onlar sinifdə öz-özünə yadlaşırlar.

«S»nin günü-gündən təlimdə geriləməsi həddən artıq narahatlıq doğururdu. Məni ən çox narahat edən o idi ki, onun yazısı getdikcə pisləşirdi. Axı, mən ona və onun yoldaşlarına eyni vaxtda dərs deyir, onlarla eyni cür iş aparırdım. Müşahidə nəticəsində öyrəndim ki, tez-tez «S»-nin yanında oturan şagirdi tərifləməyim, diqqətimi daha çox «D»-ya yönəltməyim, «S»-ni uşaq həsədinə aparıb çıxarmış, onun oxumağa, yazmağa həvəsini azaltmışdı. Mən «S» ilə mehriban rəftar edərək «Çox ağıllı balasan», «Hamıdan yaxşı oxuya bilərsən», «Sən necə də səliqəlisən», «Böyüyəndə səndən yaxşı müəllim ola bilər» və s. kimi sözlərlə ona təsir göstərməyə çalışdım. Təcrübəm özünü doğrultdu və «S» yenə də 4-5 qiymətlərlə oxumağa başladı.

Azadlığın və demokratiyanın bərqərar olduğu indiki dövrdə təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi prinsipi əsasında fəaliyyətimizi davam etdirməkdə çətinlik çəkməməliyik. Əgər müəllim hər bir şagirdi gələcəyin yaradıcısı, qurucusu kimi tanımazsa, onun gələcəyinə ümidlə yanaşmazsa, hansı humanistlikdən danışa bilər?

Mən başa düşürəm ki, cəmiyyət üçün, dəyərli, bilikli, zəkali, tərbiyəli, vətənpərvər vətəndaşlar hazırlamalıyam. Yuxarıda qeyd elədiyim keyfiyyətlərə malik gənclər hazırlamaq üçün özüm həmin keyfiyyətlərə malik olmalı, insana, ziyalıya xas olan bütün müsbət göstəriciləri özümdə daşmalıyam. 20 ildən artıq pedaqoji fəaliyyətimdə xatırlaya bilmirəm ki, hər hansı şagirdin şəxsi ləyaqətinə toxunam, şagirdlər, müəllimlər, yaxud valideyni qarşısında onu alçaldam. Eyni zamanda xatırlamıram ki, hər hansı bir şagird mənim qarşımda xırda bir nalayiq hərəkət edə, müəllim şəxsiyyətinə, insanların heysiyyətinə toxunan bir kobudluğa yol verə. Mən başa düşmüşəm ki, qarşımda uşaq yox, gələcəyin dahisi durur. Bu gün ona göstərdiyim hər hansı düzgün yol, düzgün cavab bir neçə on ildən sonra yüksək tribunallardan səslənə bilər. Başa düşmüşəm ki, təlimdə qazandığım uğurlar da müəllim-şagird münasibətlərindən asılıdır. Mənim şagirdə və şagirdin mənə bəslədiyi yaxşı münasibət onun yaxşı oxumasına, həyatı, insanları, vətəni, ananı sevməyə gətirib çıxarmışdır.

Mən sinfə girərkən şagirdlərlə müntəzəm dialoq qurur, dərstdə keçdiyim mövzu ətrafında fikir mübadilələri aparıram. Şagirdlərlə səmimi dialoqa girəndə, onu diqqətlə dinləyəndə, onun müsbət fikirlərini ürəkdən tərifləyəndə, bəzi hərəkətlərini qərəzsiz, az qala ata-ana qayğıkeşliyi ilə tənqid edəndə, o, sənə ürəkdən bağlanır, ürəyini açır, cəsarətlənir, fikirlərini sərbəst ifadə etməyə, bilmədiyini soruşmağa, hətta sənənlə işgüzar, mənalı dialoqa girməyə çalışır. Belə şəraitdə öyrəndiyini də şüurlu öyrənir. Bəli, hər şey müəllimdən, onun dərsi yüksək səviyyədə qurmasından asılıdır. Hazırki ictimai quruluşumuz biz müəllimlərdən həm yeni məzmun, həm də yeni keyfiyyət tələb edir.

Üç il əvvəl I sinifdə dərs deyirdim. İlk günlərdən uşaqları ələ ala bilmişdim. Sınıfimdən, demək olar ki, həm rəhbərlik, həm də özüm razı idim. Onu da qeyd edirəm ki, təsadüfən III sinifdə dərs deyən müəllim uzun müddət xəstə oldu. Həmin sinfi də mənə tapşırdılar. Tədris ilinin ikinci yarısı gətirdi. Mən dərstdə uşaqlara rəhbərlik verməyi xoşlayırdım. Həmin sinifdə də bu

metoddan istifadə edərəkən tamamilə başqa bir mənzərənin şahidi oldum. Uşaqlar göstərdikləri sərbəstliyi onlara verdiyimdən sinif az qala səs-küydən dağlırdı. Hətta təsadüfən oradan keçən direktor da sinfi belə görüb təəccübləndi. Burada da pedaqoji səriştəm köməyimə çatdı. Həmin sinifdə dərs deyən müəllimi yaxından tanıdığımıza görə başa düşdüm ki, ancaq sinfi qorxu altında saxlamışlar. Mən onun metodu ilə sinfi idarə edə bilməzdim. Yenə də özümə, humanist prinsipimə sadıq qaldım. Növbəti gün üçün evdə 2 ədəd kubik hazırladım. Onlardan birinin altı üzünün hər birinə ayrılıqda 1-6 ədədlərini, digərinə isə 7-12 ədədlərini yazdım. İki nəfəri yazı taxtasına çağırdım. Sonra uşaqlardan birinə bir, digərinə o biri kubiki verib başa saldı ki, kubiki götürən şagird ayrı-ayrılıqda «nərd daşı kimi» kubikləri yavaşca müəllim stolunun üstünə atmalıdırlar. Üçüncü şagird üstə görünən rəqəmlərin cəmini tapmalıdır. Tapan şagird 5 almalı idi. Bu oyun bütün şagirdlərlə aparıldı. Getdikcə oyunun məzmununu da dəyişdirdim. Əgər əvvəlcə kubiklərin üstündəki rəqəmlərin cəmini tapman tələb olunurdusa, sonra həmin rəqəmlərin fərqi, hasilini və qiymətini tapmaq tələb olunurdu. Uşaqların hər birinin uğuruna ürəkdən sevinməyim, onlarla birlikdə əl çalmaq, səhvlərinə təəssüflənməyim məni onlara daha çox bağlamışdı.

III sinifdə ana dili dərində də kartoçkadan istifadə etməklə oyun keçirdim. Kartoçkalarda uşaqların II-III siniflərdə keçdikləri materiallardan nümunələr var idi. Şagirdlər kartoçkalardan birini çəkərək ondakı cümlənin hansı mövzadan olduğunu tapmalı idilər. Yenə də tapan şagird «5» alacaqdır. Bu oyun da çox uğurlu keçdi. Demək olar ki, həmin sinifdən həm davamiyyət, həm də təlimin keyfiyyəti müqayisə olunacaq dərəcədə dəyişdi. Pedaqoji təcrübəm bir daha sübut etdi ki, yüksək təlim müvəffəqiyyətinin əldə edilməsi müəllim-şagird münasibətlərindən çox asılıdır.

Mən müəllim-şagird münasibətlərinin şagirdlərin yüksək bilik əldə etmələrinə necə təsir göstərdiyini sübuta yetirərəkən bir fikri daha qabarıq çatdırmaq istəyirəm. Müəllimlik peşəsinin digər peşə və sənətlərdən fərqli cəhətlərindən biri budur ki, müəllimlikdə peşə ilə şəxsiyyət ayrılmazdır. Başqa sözlə, müəllimin şəxsi keyfiyyətləri onun işində, fəaliyyətində peşəkarlıq qabiliyyətləri qədər həlledici rol oynayır. Şagirdlər onları sevməyən, heç bir keyfiyyəti ilə nümunə ola bilməyən müəllimi sevmirlər.

Ona görə də müəllimdən ilk növbədə öz yetirmələrinə dərin məhəbbət, onlara səmimi münasibət tələb olunur. Şübhəsiz, şagirdlər çox sevdikləri, daxilən hörmət bəslədikləri müəllimdən daha çox nümunə götürürlər. Müəllimin öz fəaliyyətində ədalətli olması, şagirdlərlə münasibətində ayrı-seçkiliyə yol verməməsi, obyektivliyi əsas cəhətlərdəndir.

Müəllim-şagird münasibətlərinin təhsildə zəruriliyini ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin kəlamları ilə bitirmək istəyirəm: «Müəllimlik sənəti, peşəsi cəmiyyətdə ən yüksək qiymətə layiq olan bir peşədir... Müəllim olmaq kimi şərəfli bir iş yoxdur. Biz hamımız həyatımızda əldə etdiyimiz nailiyyətlərə, bütün varlığımıza görə müəllimə borcluyuq... Müəllimə borclu olmayan adam yoxdur».

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Şükürov Q. Əməkdaşlıq pedaqogikası və şagirdlərin təlim marağının artırılması «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» 2005, №1, səh. 11-15.

2. Əliyeva E. Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında müəllim-şagird münasibətlərinin rolu. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» Bakı, 2001, №1, səh. 41-42.
3. Məmmədzadə R. Müəllimin peşə etikası. Bakı, 1992.

Джаналиев Г.
Воздействие отношений учитель- ученик на эффективность обучения

В статье речь идет о положительном воздействии на учащихся по приобретению широких знаний взаимоотношений учитель-ученик. Отмечается, что личные качества учителя, его работе. Учащиеся не любят учителя, который от души к ним не относится, не любит их, по своим качествам не является для них примером. Они халатно относятся также к самому предмету.

Influence of relations the teacher - the pupil on a learning efficiency

In article the teacher-pupil is a question of positive influence on pupils on acquisition of wide knowledge of mutual relations. It is noticed, that personal qualities of the teacher, its work. Pupils do not love the teacher whom with all the heart them not to concern, does not love them, on the qualities is not an example for them. They negligently concern also the subject.

TƏLİMİN OPTİMALLAŞDIRILMASININ ŞƏXSİYYƏT AMİLİ

Nigar ABDİNOVA,

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun baş müəllimi

Müəllim çox yaxşı bilir ki, böyüyən nəslin təlim və tərbiyəsində əməyin elmi təşkili, onun mühüm prinsiplərindən biri olan optimallaşma prinsipi məktəbin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində necə böyük üstünlüyə malikdir.

Müəllim optimallaşma ideyasının uğurla həyata keçirilməsi üçün təlimin vəzifələrini kompleks planlaşdırmaq, şagirdlərin real təlim imkanlarının öyrənilməsi əsasında onları konkretləşdirmək, məzmununda daha əhəmiyyətli olanı müəyyənləşdirmək, təlimin təşkili formalarını, metod və vasitələrini düzgün münasibətlərini səmərəli qurmaq, təlimin

seçmək, müəllim-şagird təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyalarını həyata keçirmək, zəruri hallarda təlim şəraitini operativ şəkildə təshih etmək qabiliyyətinə yiyələnmək, müəllim-şagird münasibətlərini səmərəli qurmaq, təlimin

məlidir. Bu problemin xüsusi öyrənilməsi lazımdır. Ayrı-ayrı məktəblərdə bu metodikaya ümumi müsbət münasibət aşkara çıxdı.

Müəllim ibtidai sinif şagirdlərinin təhsili, tərbiyəsi və ümumi inkişafı vəziyyətlərinin qarşılıqlı əlaqədə planlaşdırılmasını diqqət mərkəzində saxlamalıdır. O, kiçikyaşlı məktəblilərin real tədris imkanlarını öyrənmək, təlimin metodlarının mövcud vəziyyəti üçün səmərəli olanları seçmək, təlimdə geridə qalanlar, zəif oxuyanlar və daha hazırlıqlı şagirdlər üçün təlim tapşırıqlarını fərdiləşdirmək bacarığına yiyələnməlidir.

Tədqiqat, müşahidə və sorğulardan görünür ki, bəzi müəllimlər optimallaşdırmanın yollarına lazımınca yiyələnmişliklərindən təlim prosesini optimallaşdırmaqla şagird şəxsiyyətinin inkişafına daha tez nail ola biləcəkləri barədə düşünmürlər. Təcrübə göstərir ki, bəzən hətta yaxşı, xüsusi hazırlığa, böyük təcrübəyə malik olan müəllimlər də yeni pedaqoji texnologiyalara uğurla yiyələnərkən çətinlik çəkirlər. Odur ki, ilk növbədə sinif müəllimlərinin şəxsiyyət xarakteristikasının təhlili diqqət mərkəzinə gətirilməlidir. Bu məsələ ekspert qiymətləndirmənin köməyi ilə həyata keçirilir. Məktəb direktoru, onun tərbiyə işləri üzrə müavini, gənclər təşkilatının rəhbəri və uşaq biriyi təşkilatının sədri ekspert ola bilərlər. Qiymətləndirmə 4 ballıq (5, 4, 3, 2) şkala üzrə həyata keçirilir. Müəyyən keyfiyyətlərin qiymətləndirilməsinin (orta hesablama qiymətinin) hesablanması digər keyfiyyətlərlə müqayisə üzrə onların intensivliyinin dərəcəsini qeyd etməyə, daha az göstəricilərə malik olanlar sırasından onları fərqləndirməyə imkan verir. Bu keyfiyyətlərin zəif inkişafı öz iş yoldaşları ilə müqayisədə optimallaşdırmanın metodikasına daha tez yiyələnərkən müəllimlərə maneə törədir. Ekspertlər müəllimlərin təlimin əsas metodlarına yiyələnmiş səviyyəsini, bu metodika üzrə işə duyulan ehtiyacın xarakterini də qiymətləndirmişlər. Çətinlik hiss etmək 3 səviyyə üzrə aşkarlanmışdır: yüksək orta və zəif. Alınmış məlumatlar üzrə müəllimlər iki qrupa bölünmüşlər. Birinci qrupa təlim prosesinin optimallaşdırılması metodikasına yiyələnərkən və bu metodikanın köməyi ilə kiçikyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin inkişafına nail olmaqda nisbətən az çətinlik çəkənlər; ikinci qrupa təklif olunan metodikaya yiyələnərkən, təlimin təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyalarını yüksək səviyyədə yerinə yetirərkən çətinliklərlə üzləşən və çox da uğurla çalışmayan müəllimlər daxil idi.

Müəllimin şəxsiyyət keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi proqramı aşağıdakı məsələləri özündə birləşdirir: insanlara münasibət (mehribanlıq, mərifətlilik, xeyirxahlıq, humanizm, həssaslıq, nəzakətlilik, uşaqlara məhəbbət); özünə münasibət (şəxsi ləyaqət və şərəf hissləri, özünütənqid); əqli keyfiyyətlər (təfəkkürün müstəqilliyi, məntiqilik, tənqidilik, təfəkkürün yaradıcı xarakteri, təfəkkürün sistemliliyi və ardıcılığı, başlıcanı müəyyən edə bilmək bacarığı); nitqin keyfiyyəti (əminlik, məntiqi həmahənglik, nitq mədəniyyəti, onun ətrafdakılar tərəfindən qavranılmasının mümkünlüyü), iradi keyfiyyətlər (çətinliyi aradan qaldırmaq bacarığı, təkidlilik); mənəvi keyfiyyətlər (məsuliyyətlik, intizamlılıq, düzlük və doğruluq, sadəlik və təvazökarlıq, ədalətlilik, sözə sadıqlıq, səliqəlilik); ictimai fəallıq (öz ideya-siyasi dünyə-

görüşünü genişləndirmək, ictimai tapşırıqların yerinə yetirilməsi); müəllimin fəaliyyətinin motivləri (yaradıcılığa tələbat, cəmiyyətə böyük fayda gətirmək arzusu, uşaqlara məhəbbət, kollektivdə özünü təsdiq etmə cəhdi, tədris fənninə məhəbbət, rəğbətləndirməyə layiq olmaq).

Müəllimlərin təlimin optimallaşdırılmasının əsas yollarına yiyələnmə səviyyəsini qiymətləndirərək, onların şəxsiyyətini səciyyələndirən daha mühüm göstəricilərə müraciət etdik: həyat təcrübəsi, elmi və mədəni görüş dairəsi, ixtisasını dərinlən bilməsi, fənlərarası əlaqə yaratmaq qabiliyyəti, praktik vəzifələri yerinə yetirmək bacarığı, tərbiyə nəzəriyyəsini bilmək. Müəllimlərin aşağıdakı məlumatlara malik olmaları da vacibdir: dərstdə kiçikyaşlı məktəblilərin təhsilinin, tərbiyəsinin və inkişafının məqsədini planlaşdırmaq bacarığı, şagirdlərin real tədris imkanlarını öyrənmək bacarığı; müvafiq pedaqoji vəziyyətin öyrənilməsi, təlimdə yetirməməyin səbəblərini təhlil etmək, məktəblilərin çətinliklərini qabaqcadan görmək və aradan qaldırmaq, onların ən yaxın inkişaf zonasını müəyyən etmək (tədris materialının nəzəri məzmununda başlıca seçmək, məktəblilərə fərdi-diferensiallaşdırılmış yanaşmanı həyata keçirmək, yeni təlim texnologiyalarına və priyomlarına malik olmaq, səmərəli iş metodlarını və formalarını seçmək, dərsə ayrılan vaxtdan səmərəli istifadə etmək, vaxt israfına yol verməmək əlverişli mənəvi-psixoloji atmosfer yaratmaq).

Bütün bunlarla yanaşı, müxtəlif stimullardan istifadə, fəaliyyətin stimullaşdırıcı-tənzimləyici komponenti, dərstdə vəziyyət dəyişərkən məktəblilərin və müəllimin öz fəaliyyətini tənzimləmə bacarığı, kiçikyaşlı məktəblilərin imkanlarının nəzərə alınması ilə iş sürətinin tənzim olunması öyrənilmişdir. Təlimin optimallaşdırılması şəraitində kiçikyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin inkişafına nail olmaq xeyli dərəcədə sinif müəlliminin dərsi idarə etmə bacarığından asılıdır.

Məktəblinin təfəkkürünün, xüsusən onun tənqidilik, itilik, məntiqilik, başlıca qeyd etmək, sübutların, mühakimələrin seçilməsi və s. kimi komponentlərini inkişaf etdirmək bacarığı da diqqət mərkəzində olmalıdır. Bundan başqa, tərbiyə işini planlaşdırmaq, tərbiyədə fərdi yanaşma, onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi, müəllimlərin, məktəb və ailənin pedaqoji səylərinin əlaqələndirilməsinə fikir verilmir.

Təlim prosesinin optimallaşdırılması bacarığına daha tez, mükəmməl yiyələnən və şagird şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi qayğısına qalan müəllimlər bir sıra şəxsiyyət xüsusiyyətləri ilə fərqlənirlər: daha yaradıcı və müstəqil təfəkkürə malik olmaq; təlim prosesinin dialektikasını, onun dəyişkən olmasını nəzərə almaq; öz hərəkətlərini operativ şəkildə tənzimləmək və təshih etmək; emosional həssaslıq; pedaqoji mərifətin (taktın) inkişafı; konkret şəraitləri nəzərə almaq və qəbul olunan qərarları onunla müqayisə etmək; pedaqoji texnikaya yiyələnmək; kollektivlə ünsiyyətə girişmək; təlim prosesində şəxsi nümunə amilindən (ruhlanma, intizamlılıq, şövq, zirəklik, mütəşəkkillik, verilən sözü yerinə yetirmək və s.) istifadə; empatiyanın təzahürü, uşaqları

sevmək və onların qayğısına qalmaq tələbatı; istər qərarların qəbulu, istərsə də onların həyata keçirilməsi zamanı təzahür edən iradi səyin inkişafı.

Tədrisin optimallaşdırılması üçün bu keyfiyyətlərin hansı vacibdir? Daha aktivliyi olanlar bunlardır: yaradıcı, qeyri-formal, axtarıcı üslub, mobillik, başlıcanı müəyyənləşdirərkən təkəbbürün konkretliyi və sistemliliyi; tədrisin bu və ya digər forma və metodlarından istifadə zamanı ölçü hissi; ünsiyyət mədəniyyəti, emosionallıq, həssaslıq.

Toplanan məlumatların təhlilindən görünür ki, kiçikyaşlı məktəblilərin zəruri keyfiyyətlərə yiyələnib-yiyələnmədiklərini öyrənmək məqsədilə xüsusi program tərtib etmək məqsədəuyğundur. İbtidai siniflərdə ana dili, həyat bilgisi, musiqi, riyaziyyat və başqa fənlər üzrə dərslərin müşahidəsi və təhlili pedaqoji ustalığa yiyələnmiş bəzi müəllimləri səciyyələndirməyə şərait yaratdı.

Xasiyyətnamələrdən nümunələr: T. müəllimin 16 il stajı var. O, IV sinifdə dərs aparır. İşgüzar, sakit və tələbkardır. Eksperimentə həvəslə, maraqla qoşulur. Artıq 7 dərstdən sonra təlimin metodlarının optimal seçilməsi metodikasına yiyələnmişdir. Problemlə-axtarıcı söhbətlərə, məktəblilərin müstəqil işlərinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirir. Zəruri hallarda dərslərin planında təsəvvürlər aparır. Vaxtilə öyrənilənlərin və yeni materialın məntiqi qarşılıqlı əlaqəsinə, başlıcanın müəyyənləşdirilməsinə fikir verir. İşdə daim təlimin keyfiyyət və səmərəliliyini artırmağa çalışır, yeni təlim texnologiyalarından bəhrələnilir. Dərs dediyi şagirdlərə münasibətdə xeyirxah, qayğıkeş, mehriban olmaqla onların fəaliyyətini qiymətləndirərək obyektiv, prinsipial, ədalətli olur. Onlara fərdi yanaşmağa çalışır: «Çoxsaylı kəlamlardan başlıcanı seç», «Artıq söz işlətmə», «Fikrini bir sözlə ifadə et» və s. Daha səmərəli qərarın seçilməsinə diqqət yetirir: «Düz deyirsən, lakin daha yaxşı variantı təklif et», «Daha yaxşı olanı de» və s.

Müəllim bir çox hallarda məktəblilərə müraciət edərək öz yoldaşlarının fikirlərini təsdiq etməyə, ona münasibət bildirməyə çağırır. Müəllim şagirdlərin vaxt itirmədən fəaliyyət göstərmələrinə, sürətlə işləmələrinə çalışır: «Bu tapşırığın yerinə yetirilməsinə 2,5 dəqiqə vaxt verilir», «Rəsmi daha tez çəkin» və s. Müəllim tapşırıqların yerinə yetirilməsinə, vaxtı dəqiq göstərməklə, yeni praktik vəziyyətlərdə alınmış biliklərin müstəqil tətbiq edilməsinə dair tapşırıq verir. Öz fəaliyyəti ilə məktəblilərə nümunə göstərir.

Başqa bir müəllimin xasiyyətnaməsi: C. müəllimin iş stajı 13 ildir, III sinifdə dərs aparır. İşə münasibəti formalıdır. Sənətinə biganədir (Belələri imkan tapan kimi pedaqoji fəaliyyətini dayandırır və başqa işə keçirlər). Şagirdlərin imkanlarına inanmır, çünki pedaqoji nikbinliyə malik deyil. Öyrənmənin uğursuzluğunda məktəbliləri günahkar bilir. Stimullaşdırmanın əsas metodu – istehza, valideynlərə şikayət edəcəyi ilə şagirdləri qorxutmaqdır. Yeni pedaqoji texnologiyalardan xəbərsizdir. Yalnız şifahi şərh, yazı taxtasında tapşırıqları yerinə yetirməklə kifayətlənir. Məktəblilərin biliklərini, hazırlıq və tərbiyəlilik səviyyələrini nəzərə ala bilmir. Dərs vaxtı yalnız yazı taxtasına çağırdığı məktəblilərlə iş aparır. Sinfi idarə edə bilmir. Eksperi-

mental axtarışlarda həvəssiz iştirak edir. Eksperimentatorların ona təlim metodlarının seçimini asanlaşdıran tapşırıqlar vermələrinə baxmayaraq, o, həmin tapşırıqlardan faydalana bilmir. «Hansı çətinliklərlə üzləşirsiniz?» sualına belə cavab vermişdir: «Vaxt çatışmazlığı ilə». Əslində isə, onda təlimin metodlarını seçmək bacarığı yoxdur. Uzunsürən eksperimentdən sonra yeni təlim texnologiyalarının faydasını anlamış, təlim metodlarının optimal seçilməsi metodikasına münasibətini dəyişmiş, pedaqoji texnologiyaların üstünlüyünü hiss etmiş, nəzərə almış və səmərəli nəticələr əldə etməyə başlamışdır.

Deyilənlərə əsasən, belə bir fikir yürütmək mümkündür ki, nümunələr müəllimlərin şəxsiyyət xüsusiyyətləri və onların optimallaşdırma metodikasına yiyələnmək bacarıqları arasında əlaqəyə dair ekspert qiymətləndirmənin nəticələrini təsdiqləyir. Hər bir sinif müəllimi təlimin optimallaşdırılması üçün hansı şəxsiyyət keyfiyyətlərin vacib olduğunu bilməli və özünütəhsilləndirmə, özünüinkişafetmə prosesində formalaşma qayğısına qalmalıdır. Təfəkkürün yaradıcı üslubu inkişaf etmiş dialektik təfəkkür əsasında uğurla təşəkkül tapır. Odur ki sistemli şəkildə dialektikanın əsaslarına yiyələnmək məsləhət bilinir.

Optimallaşdırmanın metodikasını bilmək üçün problemlə-axtarıcı təfəkkürün mövcudluğu xüsusilə vacibdir. Optimallaşdırma şəraitində hər bir sinif müəllimi qarşısında axtarış problemi, fəaliyyətin ən yaxşı variantının (məsələn, daha səmərəli tapşırıqlar kompleksi, təlimin metodlarının və texniki vasitələri kompleksinin köməyi ilə tez bir zamanda məqsədə çatmaq) seçilməsi problemi dayanır.

Pedaqogika, psixologiya və metodika üzrə məşğələlərdə praktik xarakterli vəzifələrin həyata keçirilməsi; təlimin problemləli metodlarının tətbiqi, müəllimlərin ixtisasının artırılması sistemində işgüzar oyunların təşkili; vəzifələrin, məzmunun, metodların, vasitələrin və təlimin təşkilinin formalarının optimallaşdırılmasının seçimi üzrə xüsusi tapşırıqların yerinə yetirilməsi olduqca faydalıdır.

Qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, təcrübə mübadiləsi təlimin optimallaşdırılmasını uğurlu təşkil etməkdə şagirdlərə düzgün yol göstərir. Pedaqoji səpgili tədbirlərdə, konfranslarda və s. sinif şagirdlərinin hazırlığının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müxtəlif metodlarla bu və ya digər məqsədə çatmağın yolları öz əksini tapmışdır: iki sinif müəllimi eyni mövzunu müxtəlif metodların köməyi ilə tədris edir. Onlardan biri gərgin diskussiyaya, digəri evristik müsahibəyə üstünlük verir.

Aparılmış sistemli, məqsədyönlü iş nəticəsində şagirdlərdə problemlə-axtarıcı təfəkkür inkişaf edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. H.Ə. Əliyev. Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayına. Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayı (4 oktyabr 2003-cü il). Bakı, "Çaşıoğlu", 2003.
2. A.N. Abbasov. Pedaqogika (müxtəsər konspekt və sxemlər): Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, "Mütərcim", 2007.

В статье рассматриваются вопросы, связанные внедрением со стороны учителя в процессе обучения идей оптимизации. Характеризуются вопросы, связанные с программой оценивания личного качества учителя. Отмечается, какие личностными качествами должен обладать учитель, реализующий оптимизацию обучения. В статье характеризуется также передовой опыт учителей в сфере реализации данной проблемы.

The personal factor of optimisation of training

The resume

In article questions, connected by introduction from the teacher in the course of training of ideas of optimisation are considered. The questions connected with the program valuing of personal quality of the teacher are characterised. It is marked, what personal qualities the teacher realising optimisation of training should possess. In article the best practices of teachers in sphere of realisation of the given problem are characterised such.

SAVAD TƏLİMİNDƏ KURİKULUMUN TƏLƏBLƏRİNƏ NECƏ ƏMƏL EDİRƏM

Ənvər ABDULLAYEV,

M. Babayev adına Xaçmaz şəhər 1 nömrəli orta məktəbin müəllimi,
Əməkdar müəllim

Azərbaycan Respublikasında təhsil yeni inkişaf mərhələsini yaşayır. İslahat proqramına uyğun olaraq Təhsil sektorunun inkişafı layihəsi müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir.

Savad təlimi təhsilin başlanğıcı və əsasıdır. Təhsilin bu mərhələsi uşağın gözünü həyata açır. Altıyaşlılarla nitq səslərinin düzgün tələffüzü üzrə iş aparıram. Dilimizin əlifbasında olan 32 hərfi tanımaq, onların ifadə etdiyi səsləri düzgün tələffüz etmək, onların köməyi ilə oxumağı və yazmağı öyrənmək təhsilin ən vacib, maraqlı və məsuliyyətli mərhələsidir.

Şagirdlərə ilkin oxu və yazı vərdişlərinin aşılanmasını düzgün təşkil etmək üçün mən onları diqqətlə öyrənir, xüsusilə fonematik təhlilə hazırlamaq, cümlə tərtib etməyi, oxu sözlərə, sözləri hecalara ayırmağı, sözlərdə hecaların sayını, sait və samit səsləri müəyyən etməyi öyrədirəm.

Savad təlimi iki mərhələni əhatə edir:

- hazırlıq – ünsiyyət giriş mini kursu;
- Əsas-uşaqların səslər və hərflərlə tanışlığı, oxu və yazı təlimi mərhələsi.

Savad təlimi prosesində uşaqları ətraf aləmlə tanış etmək, təbiət və cəmiyyətdəki əşya və hadisələr haqqında onlara sadə biliklər verməklə onların dünyagörüşünü inkişaf etdirmək mümkündür.

Əlifba təlimi dövrü başa çatdıqdan sonra şagirdlər oxu və yazı texnikasına tam yiyələnməli, proqram tələbləri dairəsində sərbəst oxumağı və yazmağı bacarmalıdırlar. Savad təliminin axırında şagirdlər aşağıdakı bacarıqlara yiyələndiklərini nümayiş etdirməlidirlər.

- sözləri hecalarla və bütöv oxumaq ;
- kiçikhəcmli mətnləri sürətlə düzgün, şüurlu, sürətlə və ifadəli oxumaq;
- məndəki əsas fikri müəyyənləşdirib nəql etmək;
- hərflərin elementlərini düzgün yazıb və bitişdirmək;
- sözləri və kiçikhəcmli mətnləri üzündən köçürmək;
- sait və samitləri fərqləndirmək;
- bir neçə cümlədən ibarət rəbitəli (imlanı) mətni yazmağı bacarmalıdır.

Savad təlimi dövründə müəllim hər bir hərfin öyrədilməsi üçün lazım olan əyani vəsaitlər (hecalar və sözlər olan tablolar, sxemlər və şəkilli plakatlar, iş vərəqləri və s.) hazırlanmalı və onlardan səmərəli istifadə etməlidir. Bir hərfin tədrisinin təşkilinə dair nümunə:

Mövzu: ğ səsi və hərfi

Məqsəd: ğ səsinin heca daxilində və ayrıca tələffüz etmək.

g səsinə ona yaxın səslərdən (q, x) fərqləndirmək;

g səsinə aid sözlərdən cümlə qurmaq və oxumaq.

Dərsin tipi: yeni bilik verən dərs.

Dərsin forması: diskusiya.

Metodlar: beyin həmləsi, şaxələndirmə.

Təchizat: müxtəlif sxemlər, şəkillər və işçi vərəqləri.

Dərsin gedişi:

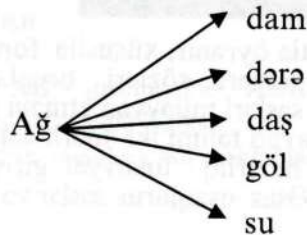
I məhələ: motivasiya , problemin qoyuluşu

«Meyvə bağı» mövzusu təsvir olunan süjetli şəkli asıb yazı taxtasından müşahidə aparmaq olar.

- Uşaqlar, şəkildə hara təsvir olunub?
- Şəkildə «Meyvə bağı» təsvir olunub
- Alma, armud, xurma, gavalı və s.
- Meyvə bağında uşaqlar nə edirlər?
- Meyvə bağında uşaqlar alma yığırlar
- Meyvə bağına Kim qulluq edir?
- Meyvə bağına bağban qulluq edir.

Belə müşahidədən sonra həmin cümlələrdən «ğ» səsi və hərfi olan «bağ» və «bağban» sözləri, düzüm lövhəsində hecalarla düzülür. Sonra «ğ» səsi hərfinin çap və yazılı forması şagirdlərə göstərilir. Daha sonra «ğ» səsi və hərfi olan şəkillər (ağac, bağ, qurğu, dağ və s.) yapışdırılmış plakat yazı taxtasında asılmış cümlələr içərisində işlədilib işlədilməməsi soruşulur. Sonra hecalar cədvəli yazı taxtasından asılır və oxunur

qə,	qe,	qü,	qo	
əq,	eq,	uq,	oq	
ğə,	ğe,	uğ,	üğ,	oğ
xə,	xe,	xu,	xü,	xo
əx,	ex,	ux,	üx,	ox

Bu zaman şagirdlər anlayırlar ki, *ğ* səsi və hərfi *q* və *x* səsi və hərfinə yaxın tələffüz olunur.

Sonra dərsləyin 76-cı səhifəsindəki şəkillər üzrə müsahibə aparmaq sözlərin oxunmasını öyrətmək, şagirdlərin diqqətini aşağıdakı sxemə cəlb etməklə, oxu təşkil etməyə faydalıdır.

Sxemədəki sözlərdə necə heca, sait, samit hərfin olması soruşulur. Onlar öyrənirlər ki, sözdə neçə sait səs varsa, o qədər də heca olur.

Şagirdlərdən soruşuram «Siz hansı şəhərdə yaşayırsınız? - (Xaçmaz)» Onlara izah edirəm ki, Azərbaycanın bir çox şəhərləri var. Sxemədə olan şəhərlərin adlarını onlara hecalar ilə oxutdururam. Onlara izah edirəm ki, şəhər, kənd və ölkə adlarının birinci hərfi böyük hərf ilə yazılır. Dərsdə şagirdlərin yorğunluğunu aradan qaldırmaq üçün idman hərəkətlərindən və tapmacalardan istifadə edirəm.

Onlar aşağıdakı tapmacaları deyirlər.

Bizdə bir kişi var

Xor-xor yatışı var.

Saqalı uzun sallanar

Dağa-daşa tullanar və s.

Müəllim də bir neçə tapmaca deyir və açmasını şagirdlərdən tələb edir.

II mərhələ: tədqiqatın aparılması

Sınıfdəki şagirdləri 4 qrupa bölürəm. Qrupların liderləri seçilir. Hər qrupa tapşırıq yazılmış iş vərəqi verilir. Qruplar iş prosesində, yoldaşlarının fikrinə öz münasibətlərini bildirməklə, fikir mübadiləsi aparıb, nəticə çıxarırlar. Axırda qrupun seçilmiş liderləri qrup adından fikrini söyləyir.

I qrup

İş vərəqi – 1. G samitinə sait birləşdirməklə, heca və sözlər düzəldin.

II qrup

İş vərəqi – 2. Verilmiş cümləni hecalara ayırın və *Nağı* və *Tağı* sözlərinin böyük hərf ilə yazılma səbəbini izah edin.

Nağı ilə Tağı bağda alma yığır.

III qrup

İş vərəqi – 3. Bağban, nağara yağış, sağsağan, qarğa, mağara sözlərini hecalara ayırıb oxuyun. Sözlərin birinə aid cümlə qurun.

IV qrup

İş vərəqi – 4. Aşağıdakı cədvəli doldurun:

Sözlər	Səs	Hərf	Sait	Samit	Heca
Dağ	3	3	1	2	1
Buğda	5	5	2	3	2
Nağara	6	6	3	3	3
Sağsağan	8	8	3	5	3

III mərhələ: informasiyanın müzakirəsi

Qrup liderləri iş vərəqlərini yazı taxtasından asıb, yoldaşlarının fikirlərini söyləyir. Müzakirə prosesində müəllim şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilər.

1. G səsindən heca necə əmələ gəlir?
2. Sözlər necə əmələ gəlir?
3. Sözlər birləşib nə əmələ gətirir?
4. Böyük hərf nə zaman işlənir?
5. Cümlənin əsas əlamətləri hansılardır?

Şagirdlərin suallara cavabları

1. **G** samitinə sait səslərin birləşdirməklə heca əmələ gəlir.
2. Hecaların birləşməsi ilə sözlər əmələ gəlir.
3. Sözlər birləşərək cümlə əmələ gəlir.
4. Şəxs, şəhər, kənd və ölkə adları böyük hərflə yazılır.
5. Cümlə böyük hərflə başlanır və sonunda informasiyaya görə düzgün işarələri (nöqtə, sual və nida qoyulur).

IV mərhələ: qiymətləndirmə

Müəllim hər qrupun fəaliyyətini necə qiymətləndirdiyini elan edir.

V mərhələ: evə tapşırıq

Dərslərin **g** hərfinə aid 76-cı səhifəsi. Sözləri hecalar ilə və bütöv oxumaq.
G hərfinə aid sözlərdə iki cümlə qurub yazmaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş.. Təlim metodları. Bakı, 2007.
2. Paşayev Ə., Rüstəmov F.. Pedaqoji innovasiyalar. "Azərbaycan müəllimi", 25-31 oktyabr 2002-ci il.
3. Ağayev Ə. Yeni təlim metod və texnologiyalarından istifadənin nəzəri və praktik məsələləri, TPI-nin, "Elmi əsərləri", 2006, № 1, s. 34
4. Əliyev R. Təhsilimizdə debat üsulu. «Azərbaycan məktəbi», №5; s. 77-87.

Абдуллаев А.

Как я выполняю требования куррикулума в обучении грамоте

Резюме

Обучение грамоте, это начало образования. Для правильной организации привития учащимся первичных навыков чтения и письма, подготовки их к фонетическому анализу, составлению предложений, разделению их на слова и слоги, определение количества слогов с влогах, выявление гласных и согласных важно провести большую работу.

Abdullaev A.

As I fulfil requirements kurikulum in training to the reading and writing

The resume

Training to the reading and writing, this beginning of formation. For the correct organisation of inculcation by the pupil of primary skills of reading and the letter, their preparation for the phonetic analysis, drawing up of offers, their division into words and syllables, definition of quantity of syllables in words, revealing of vowels and consonants is important to spend the big work.

**KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİNİN KOQNİTİV
XÜSUSİYYƏTLƏRİ: TƏFƏKKÜR VƏ TƏXƏYYÜL
PROBLEMLƏRİ**

Əbdül ƏLİZADƏ,

psixologiya elmləri doktoru, professor

I. Kiçikyaşlı məktəblinin psixofizioloji portretinin bəzi boyaları. İnkişafın psixologiyası XX əsrin axırlarında yaş psixologiyasının alternativi kimi əmələ gəlmiş və XXI əsrdə psixoloji fikrin önəmli sahələrindən biri kimi vüsətlə inkişaf edir. İnkişaf psixologiyasında yaşın mürəkkəb və təzadlı dinamikası sadəcə olaraq yaş senzləri ilə deyil, bilavasitə inkişaf ölçüləri ilə təhlil olunur (1, s. 458-504). İnkişafın psixologiyasının başlıca məsələlərindən biri əsərin ikinci fəslində «Orta uşaqlıq yaşında fiziki və koqnitiv inkişaf» kimi açıqlanır.

Bu fəsildə 6 yaşından 12 yaşına qədərki dövrdə uşaqların inkişaf xüsusiyyətləri təhlil olunur. Kiçik məktəbli yaşı da bu dövrə təsadüf edir. Yaş dövrünün ümumi xarakteristikası Q. Krayqın təfsirində

belədir: Uşaqlar yeni fəaliyyət sahələrinə daxil olur, onların həyat təzi köklü surətdə dəyişir və əvvəllər bərqərar olmuş davranış formaları nisbətən ətraflı inkişaf edir.

Orta uşaqlıq dövründə uşaqların fiziki və hərəki inkişafı özünəməxsus xüsusiyyətlərlə seçilir. Baş beyinin inkişafında iki məziyyət diqqəti xüsusilə cəlb edir. Bir tərəfdən, təfəkkür və şüurun inkişafı üçün məsul olan alın payı funksional baxımdan səmərəli inkişaf edir, digər tərəfdən uşaqlar məhz bu dövrdə J.Piajeyə görə, koqnitiv inkişafın bir mərhələsindən digər mərhələsinə daxil olurlar. İnkişaf psixologiyasında dövrün ən əlamətdar faktı belədir: beyin və neyronlararası əlaqələr vüsətlə inkişaf etməyə başlayanda uşaqlar konkret əməliyyatlar mərhələsinə yiyələnirlər.

J.Piajeyə görə, ibtidai məktəb şagirdlərinin intellekti konkret əməliyyatlar səviyyəsinə uyğun gəlir.

II.Koqnitiv psixologiyanın üfurləri: hafizə və təfəkkür problemi. Ənənəvi təhsil təcrübəsinin mərkəzi paradıqması yerli-yersiz hafizə prosesləri ilə şərtlənirdi. Bu təcrübədə hafizə sadəcə olaraq psixoloji metafora deyil, illər-qərinələr boyu uzun tarixi olan birtərəfli təcrübəsinə, necə deyərlər, psixoloji konsepsiyasını əks etdirirdi. İnformasiya əsində bənzərsiz psixoloji konsepsiyaya əsaslanan yeni təhsil konsepsiyası, yeni pedaqoji təfəkkür konsepsiyası formalaşır.

XX əsr psixologiyasında J.Piajenin koqnitiv inkişaf konsepsiyası prioritet əhəmiyyətə malik idi. Bu konsepsiyada al-qırmızı boyalarla əzəmətli təfəkkür prosesləri J.Piajenin - əsrin böyük klassikinə füsunkar qələmi ilə təsvir olunmuşdu. Yeni pedaqoji təfəkkür konsepsiyası özünün ilk addımlarını atanda, ilk

növbədə, J.Piajenin XX əsr psixologiyasının tarixində, necə deyərlər, qızıl hərflərlə yazılmış tədqiqatlarını mənimsədi.

III. Müasir psixologiyada J.Piaje fenomeni. J.Piaje (1896-1980) görkəmli İsveç psixoloqudur. XX əsr psixologiyasının əsas klassiklərindən biri kimi məşhurdur.

Psixikanın mərhələli inkişafı konsepsiyası onun fundamental tədqiqatları ilə qaynaqlanıb. J.Piajenin ilk əsəri («Uşağın nitqi və təfəkkürü») psixologiya tarixində XX əsrin əsrin fundamental tədqiqatı kimi dəyərləndirilir. Onun 1920-1980-cı illər müddətində yazdığı bənzərsiz monoqrafiyalarında uşaq təfəkkürün keyfiyyət ölçüləri sistemli açıqlanmışdır. Jan Piaje psixologiya tarixinə inkişaf psixologiyasının Cenevrə məktəbinin banisi kimi daxil olmuşdur. Uşağın koqnitiv inkişafının köklü qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi-onun fundamental tədqiqatlarının ana xətti belədir. Onun nəzəriyyəsinə görə, uşaq özünəməxsus idrak mərhələləri ilə inkişaf edir. Bu mərhələlərdən hər biri onun üçün səciyyəvi olan təfəkkür metodları ilə xarakterizə olunur. J.Piaje bu uşaq təfəkkürü metodlarının özünəməxsus psixoloji portretini yaratmışdır.

J.Piaje ilk təhsilini zoologiya sahəsində almış və özünün epistemoloji axtarırları kökündə uşaqlarla maraqlanmağa, başqa sözlə, uşaq sözünü böyük hərflə yazmağa başlamışdır. Bəzi psixoloqların (məsələn, Artur Reberin) qeyd etdikləri kimi, bəzən onun konsepsiyasını genetik epistemologiya kimi mənalandırırlar. Onun tədqiqatlarında intellektin inkişafı naturalist və bioloci proseslər kimi araşdırılır. Bu proseslər uşağın ətraf mühitlə dinamik qarşılıqlı təsirinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir, lakin A.Reberin vurğuladığı kimi Jan Piajenin konsepsiyası nativist konsepsiya deyil. O, belə hesab edirdi ki, uşaq heç də anadangəlmə ideyalar qaynağında doğulmur. Jan Piaje bu köklü məsələləri təzə doğulmuş uşağın fillogenetik təkamülü prosesinin xüsusiyyətləri ilə izah edirdi. Uşağın ətraf mühitə qarşılıqlı təsiri prosesində hər bir yaş mərhələsi üçün səciyyəvi olan təfəkkür metodlarının formalaşdığını göstərirdi. Bu metodlar uşağın nitqində bilavasitə əks olunur və onun «hisslərinin məntiqini» ifadə edir.

IV. Kiçikyaşlı məktəbli təfəkkürünün açılmamış səhifələri. Qreys Krayqın-qeyd etdiyi kimi, uşaqlar intellektual baxımda başlıca olaraq məktəbdə inkişaf edirlər. Məktəbə daxilolma hər bir uşağın həyatının çox əhəmiyyətli mərhələsidir. 5 yaşla 7 yaş arasında koqnitiv, nitq və perseptiv-hərəkəti vərdişlərin rolu təkmilləşir, qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etməyə başlayır. Q.Krayqın fikrincə, bu, öyrənmənin başlıca sahələrini nəinki asanlaşdırır, həm də onun effektivliyini yüksəldir.

J.Piajenin nəzəriyyəsinə görə, təfəkkür əməliyyatlara qədərki mərhələdən konkret əməliyyatlar mərhələsinə də 5 və 7 yaş arasında keçir. Məhz bu axarda təfəkkürün intuitivliyi və eqosentrikliyi tədricən azalır, təfəkkür tədricən məntiqi təfəkkürə çevrilir. Əməliyyatlara qədərki mərhələdə uşaq fikri rigidliklə, statikliklə, dönməzliyi fərqlənirdisə, bu məziyyətlər, Piajenin sözləri ilə desək, «əriməyə» başlayır. Uşaqların təfəkkürü daha çox yönəlişli və çevik olur, mürəkkəbləşir. Obyekt dəyişmə prosesində o, öz görkəmini necə dəyişir? Bu kiçikyaşlı məktəbli təfəkkürünün önəmli problemidir. Kiçikyaşlı məktəbli yaşında uşaqlar məhz bu problemə diqqət yetirməyə başlayır və onu məntiqi mühakimələrlə həll edirlər. Onlar səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək qabiliyyəti ilə seçilirlər. Əgər konkret obyekt bilavasitə onların qarşısındadırsa, onda baş verən dəyişiklikləri uşaqlar artıq bilavasitə müşahidə edirlər. Uşaqlar bu yolla fikrən situAsiyadan kənara çıxırlar, konkret əməliyyatlar səviyyəsində, bir qədər sonra isə formal əməliyyatlar səviyyəsində sistemli ölçülərlə mühakimə yürütməyə başlayırlar.

V. J.Piajenin nəzəriyyəsi və yeni pedaqoji təfəkkür məsələləri. Q.Krayq J.Piaje nəzəriyyəsinin pedaqoji effektivlərini bu axarda açıqlayır. Onun koqnitiv

nəzəriyyəsinin əsas anlayışları pedaqogikada bilavasitə tətbiq olunur- inkişaf psixologiyasının başlıca paradigmaları belədir.

XX əsrin axırlarında-XXI əsrin əvvəllərində yeni pedaqoji təfəkkür konsepsiyası qaynaqlananda Jan Piajenin təfəkkür psixologiyası sahəsindəki fundamental axtarışları yeni pedaqoji təfəkkür konsepsiyasının metsenatlarının diqqətini cəlb etdi və əsrin psixopedaqoji fikrinin böyük uğuru kimi mənimşənildi. Bir psixopedaqoji həqiqət aydındır: J. Piajenin bənzərsiz koqnitiv nəzəriyyəsi yeni pedaqoji təfəkkür konsepsiyasının başlıca parametrləri ilə bilavasitə səsleşir və özünün pedaqoji effekti ilə əlamətdardır. J.Piaje effektlərinin sistemli öyrənilməsi Azərbaycan pedaqogikasında son dərəcə aktualdır. Məktəb təcübəsinin, o cümlədən ibtidai siniflərdə məktəb təcübəsinin nəzəri-psixoloji səviyyəsinin yüksəldilməsinin başlıca yolu belədir.

Bir çox nəzəriyyəçi pedaqoqların qənaətinə görə, Piaje nəinki koqnitiv inkişaf nəzəriyyəsinə, həm də təlimin fəlsəfəsini yaratmışdır. Bu fəlsəfədə uşaqlar dünya haqqında öz nəzəriyyələrini yaradan və yeni informasiyaların bərqərar olmuş təsəvvürlərlə ziddiyyətlərini açıqlayan fəal şagirdlər kimi dəyərləndirilir (1, səh.471).

VI. Jan Piajenin koqnitiv nəzəriyyəsinin psixopedaqoji məsələləri haqqında. Jan Piaje nəzəriyyəsinin təhsil üçün əhəmiyyəti pedaqoji psixologiyada müxtəlif aspektlərdə təhlil olunur. G. Lefransua «Tətbiqi pedaqoji psixologiyanın 11-ci beynəlxalq nəşrində» (2, səh.81-83) göstərir ki, Piajenin uşaq inkişafı nəzəriyyəsi təhsil praktikası üçün fundamental əhəmiyyətə malikdir. Müəllifin fikrincə, onun nəzəriyyəsinin əhəmiyyətli pedaqoji tətbiqi üç məsələ ilə: təlimin konstruktiv paradigmaları; inkişafın akselerasiyası nəzəriyyəsi və təlimin əsas prinsiplərinin formalaşması ilə şərtlənir.

Direktiv təlimdən fərqli olaraq konstruktiv təlimdə kiçikyaşlı məktəbli təlim prosesində fəal iştirak edir. Bu baxımdan J.Piajenin konstruktivizmin əsas müddəalərdən biri belədir: bilik şagirdə verilmir, onun tərəfindən yaradılır.

Müxtəlif xarakteristikaların, məsələn, formal məntiqi əməliyyatların inkişafını necə stimullaşdırmaq olar? J.Piaje inkişafın akselerasiyası nəzəriyyəsinin bu önəmli probleminin açıqlanmasını sistemli ölçülərlə təhlil etmişdir. Təlimin əsas prinsipləri bu kontekstdə özlərinin praktik effektləri ilə diqqəti cəlb edir. Kiçikyaşlı məktəblinin qarşılıqlı təsiri üçün şəraitin yaradılması, fəallığı, yeni biliklərlə köhnə biliklər arasında balansın yaradılması, onun fikirləşdiyinin aydınlaşdırılması - J.Piajenin konsepsiyasında əsas təlim prinsiplərinin konturları belədir.

VII. Kiçikyaşlı məktəbli necə fikirləşir və ya sadəcə olaraq fikirləşə bilirmi?! Kiçikyaşlı məktəbli necə fikirləşir? Təlim prosesində özünü göstərən köklü psixoloji həll, ilk növbədə, bu prioritet sualla bağlıdır. «Oxu-yadında saxla!» Ənənəvi didaktik təlimin köklü psixoloji problemləri qeyd-şərtsiz bu diaqramın birtərəfli ölçüləri ilə araşdırılır, lakin qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi didaktik konsepsiyaya hafizə fenomeninə nə qədər əməliyyat versə də, hafizə problemini bilavasitə güzəran ölçüləri ilə mənəlaşdırırdı. Hətta XIX əsrin psixoloji uğurlarına, məsələn, Uilyam Ceysin «Yadda saxlama incəsənəti təfəkkür incəsənətidir» (1890) konsepsiyasından və ya German Ebbinhausun məşhur psixoloji eksperimentlərinin nəticələrindən sadəcə olaraq sərf-nəzər edirdi.

Elmi-texniki tərəqqinin, necə deyərlər, oğlan çağında təhsil nəzəriyyəsinə əlahəzrət təfəkkür əsri başlandı. Yeni pedaqoji təfəkkür bərqərar oldu.

Yeni pedaqoji təfəkkür konsepsiyası çoxcəhətlidir. Onun köklü problemlərindən biri özünəməxsus parametrləri olan fikirləşmək problemi ilə bağlıdır.

VIII. Yeni pedaqoji təfəkkür «fikir-fikirləşmək-təfəkkür» triadası. Təfəkkür öz stixiyasını, ilk növbədə, təhlil-tərkib prosesləri ilə fenomen fikirləşmək paradoksunun linqvistik metamorfoziyası ilə qaynaqlanır. Başqa sözlə, zəngin

Azərbaycan terminologiyası sistemində təfəkkür – söz termini fikir-söz termininin qoynunda əmələ gəlir. Təfəkkür söz-termininin genezisi məhz «fikir» sahəsindədir. «Fikir-fikirləşmək-təfəkkür» triadası təfəkkürün qaynaqlarını psixoloji parametrlərlə açıqlayır.

Fikirləşmək fenomeni ənənəvi didaktik sistem üçün de-facto əhəmiyyətli olmayıb. Yeni pedaqoji təfəkkür üçün əhəmiyyətli olan bu fenomenin nəzəri-psixoloji problemləri Jan Pijaie məktəbində açıqlanıb, lakin dövrün praktik problemi kimi Amerika psixopedaqoji sistemində əzəmətlə dərk olunub və təhsil nəzəriyyəsinin prioritet problemi kimi səslənib. Dayana Xalpernin, Azərbaycan psixoloqu Ə.Bayramovun «Tənqidi təfəkkürün psixologiyasında» kontekstində əhəmiyyətli müşahidələri var.

«Çox adam fikirləşmədən ölür. Fikirləşməyə başlamadan ölürlər»- Bertran Rassel 1989-cu ildə belə deyirdi.

Blez Paskalin (1623-1662) «Bizim böyüklüyümüz fikirlərdədir» sözləri XXI əsrdə psixoloji manifest kimi səslənir.

Bryer 1993-cü ildə yazmışdı: «Əgər Amerikada biz təhsilin səviyyəsini yüksəltmək istəyiriksə, uşaqlara elə keyfiyyətlər aşılmalıyıq ki, bu keyfiyyətlər insanı ağıllı, öyrənən, fikirləşən varlıq edir».

Uilbert J.Makkiçi 1992-ci ildə maraqlı bir sualla oxuculara müraciət edərək demişdir: «Hamı razıdır ki, tələbələr kollecdə oxuyurlar, lakin onlar fikirləşməyi öyrənirlər? Bu mübahisəli məsələdir».

A.L.Braun və C.K.Kampions 1990-cı ildə yazmışlar: «Conni nə üçün oxuya bilmir?» Bu sual 1970-ci illərdə Amerika təhsilinin başlıca suallarından biri idi. 1980-cı illərdə isə bu sual «Conni nə üçün fikirləşə bilmir?» sualı ilə əvəz olundu».

Göründüyü kimi, «Uşaqlar nə üçün fikirləşə bilmirlər?» sualı artıq 80-cı illərdə sadəcə olaraq nəzəri-psixoloji məsələ deyildi, dövrün köklü praktik paradigması idi. «Kiçikyaşlı məktəbli necə fikirləşir?» J.Pijaie üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan bu sualın alternativ variantı belədir: «Kiçik məktəbli, görəsən, fikirləşə bilir? Əgər fikirləşə bilmirsə, ona fikirləşməyi necə öyrətmək olar?»

Təfəkkür dərslərində şagirdlərdə koqnitiv strategiya formalaşır və formalaşmalıdır. Koqnitiv strategiyayı (onu bəzən təfəkkür strategiyası kimi də mənalandırırlar) intellektual fəaliyyətin instrumenti hesab edirlər.

Fikri proseslər sintez, ümumiləşdirmə...İntellektual fəaliyyətin instrumental stixiyası belədir. Bu proseslərin, necə deyərlər, ikinci missiyası da var. Fikirləşməyin, başqa sözlə, təfəkkürün psixoloji koordinatları bu proseslərlə qaynaqlanır.

Şagirdlər nə üçün fikirləşə bilmirlər? Bu köklü problemin açarı məhz fikri proseslər sahəsindədir. Bu sahədə kiçikyaşlı məktəblilərə fikirləşməyi necə «öyrətmək» olar? Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual fəaliyyətində fikri prosesləri-təhlili, tərkibi, ümumiləşdirməni...inkışaf etdirmək yolu ilə –fundamental psixoloji tədqiqatların başlıca paradigmalarından biri belədir.

Şagirdlərə fikirləşməyi «öyrətmək» müasir məktəb üçün prioritet missiyadır. Görəsən, məktəblər bu missiyayı uğurla həyata keçirə bilirlər? G. Lefransuanın qənaətinə görə, koqnitiv strategiya şagirdlərə məktəblərdə çox vaxt kortəbii şəkildə, hətta təsadüfi ölçülərlə «öyrədilir». Səbəbi də aydındır: bir çox müəlliflərin pedaqoji texnologiyaları bu gün də psixoloji meyarlarla, təəssüf ki, səsləşmir.

Tədris prosesində koqnitiv strategiya necə formalaşır? Psixoloqlar bu məsələləri araşdıranda, hər şeydən əvvəl, tədris fəaliyyətinin məqsədini təhlil etmişlər. Müəyyən olunmuşdur ki, tədris prosesi iki növ məqsədlə xarakterizə olunur. I növ məqsədlər təlimin məhsulları ilə qaynaqlanır və «nə»? sualına cavab verir. Bu sualın axarında, G.Lefransuanın sözləri ilə desək, təlimin predmetini

təşkil edən informasiyalar mənimsənilir. II növ məqsədlər isə təlimin məqsədləri ilə deyil, bilavasitə təlim prosesinin özü ilə bağlı olub, «necə?» sualına cavab verir. Təlim prosesinin məzmunu, ən başlıcası isə təfəkkürün «fikirləşmə fenomenini» səciyyələndirilən alqoritmlər mənimsənilir. Bu prosesin, görünür, iki başlıca tərəfi var.

Birinci tərəf. Dərsdə təlim materiallarının şərhı prosesində müəllimin özü necə fikirləşir? Ümumiyyətlə, fikirləşə bilirmi? Əgər müəllim fikirləşə bilirsə, özünün «fikir dərsləri» ilə seçilirsə, necə deyərlər, mütəfəkkirdirsə, bu XXI əsr məktəbi üçün, bilavasitə şagird üçün böyük psixoloji sərvətdir. Müəllim öz fikrinin effektləri ilə təfəkkür dərslərində şagirdlər, eləcə də kiçikyaşlı məktəblilər üçün böyük nümunədir. Bu, təfəkkür dərslərində mahiyyətə nümunə hakimiyyəti, başqa sözlə, ekspert hakimiyyətidir.

Dərsdə şagirdlər «nə?» sualı ilə deyil, «necə?» sualı ilə maraqlananda onların özlərinin fikri qol-qanad açır, pərvazlanır, fikri prosesləri vüsətlə qaynaqlanır... Görəsən, şagirdlər bu qeyri-adi məqamlarda müəllim təfəkkürünün «fikir alqoritmlərini» görə bilirlərmə? Şagirdlərə, təəssüf ki, müəllimin fikir alqoritmlərinin strategiyasını öyrətmirlər. Bəzi məktəblərdə belə monitorinqlər çox vaxt təəssüf ki, qadağan olunur.

İkinci tərəf. Görəsən, kiçikyaşlı məktəbli dərslərin istənilən məqamlarında necə fikirləşir? Müəllimlər təfəkkür dərsləri üçün əhəmiyyətli olan bu məsələlərlə əslində maraqlanmırlar. Məktəblərin psixoloji təcrübəsində belə ənənələr əslində bərqərar da olmayıb. Halbuki bu yolla şagirdlərdə təfəkkürün tərbiyəsinin yeni sirləri açıla bilər. Qoy məktəb psixoloqları bu əhəmiyyətli problemlə maraqlansınlar!

Koqnitiv strategiya konsepsiyasının inkişafı mahiyyətə koqnitiv psixologiyanın uğurları ilə bəhrələnir. «Necə?» sualının sirləri də məhz koqnitiv psixologiyada araşdırılıb və bu axtarışların kökündə təfəkkür dərslərinin psixopedaqoji sirləri açıqlanıb. Kiçikyaşlı məktəblinin öz məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirməsi, şeylərin mənasının anlaşılması, məntiqi əqli nəticələrin ayırd edilməsi, qarşılıqlı rəbitələrin aşkarlanması və özünün inkişafının izlənməsi təfəkkür dərslərində köklü hadisədir.

Sualların «oyadılması», nəticələrin çıxarılması, mətni başa düşmək üçün çətin sözlərin mənasının izahı, materialın sonrakı məzmununun müəyyənləşdirilməsi, səhv cavabların izah olunması və onların islah edilməsi və s. Təfəkkür dərslərinin psixopedaqoji parametrləri belədir.

Müasir pedaqoji psixologiyada bu effektlərin önəmli düsturu var: oxumağı öyrətmək. Bu maraqlı düstur keçən əsrin 60-70-ci illərin pedaqoji psixologiyasında səslənsə də, sistemli araşdırılmadı. Müasir pedaqoji psixologiyada bu düstur ikinci nəfəs kəsb etmişdir. Müasir məktəbin «oxumağı öyrətmək» strategiyası olmalıdır.

IX. İnkişafetdirici təlim konsepsiyasında təxəyyül fenomeninə də böyük əhəmiyyət verilir. Təfəkkürlə təxəyyül, əgər belə demək mümkünsə, füsunkar duet idrak proseslərinin şah damarıdır. Təfəkkür incəsənəti mahiyyətə təxəyyül incəsənətidir.

Təfəkkürün bənzərsiz psixologiyası XX əsr psixologiyasında J. Piyə kimi qüdrətli sənətkarların qüdrətli qələmi ilə vəsf olunub. Psixologiyada sözün müsbət mənasında özünəməxsus təfəkkür tilsimi əmələ gəlib, psixoloji axtarışlar mahiyyətə təfəkkür tilsiminə düşəndə, uzun illər bu tilsimdən çıxıb bilməyib. Hətta yaradıcı təfəkkür fenomeni təhlil olunanda, bu mürəkkəb və çoxcəhətli proseslərdə təxəyyülün qeyd-şərtsiz böyük effekti nəzərə alınmayıb («yaradıcı təxəyyül» məsələləri kölgədə qalır), effektləri XXI əsrin təxəyyül ölçüləri ilə

mənalandırılmayıb. İnkişafetdirici təlim konsepsiyası da prioritet sahə kimi təfəkkürlə şöhrətlənir, başqa sözlə, şagirdlərdə təxəyyülün inkişafı hələ prioritet sahə kimi dəyərləndirilmirdi.

Bu kökdə də təxəyyülün psixologiyasının yazılmalı olan, lakin yazılmamış səhifələrində bu və ya digər dərəcədə az ləkə qaynaqlanıb.

Nəzəri-psixoloji baxımdan əhəmiyyətli olan bir metodoloji məsələni də qeyd edək. J. Piajenin əsərində təxəyyül qeyd-şərtsiz ancaq koqnitiv proses kimi dəyərləndirildi, lakin kreativ proses kimi açıqlanmadı. J.Piajenin qeyri-adi axtarışlarında, onun hətta təfəkkür konsepsiyasında təxəyyülə fon hadisəsi kimi olsa da bu və ya digər dərəcədə əhəmiyyət verilmirdi, lakin onun qeyri-adi kreativ effektləri açıqlanmırdı. Halbuki texniki tərəqqinin aqlaşğmaz möcüzələri ilə yaşayan XXI əsrin başlıca meqameyllərindən biri elə təxəyyül və yaradıcılıq sahəsindədir.

Müasir psixologiyada təxəyyül sadəcə olaraq koqnitiv proses kimi deyil, ilk növbədə, kreative proses kimi dəyərləndirilir və öyrənilir. Bu gün bir psixoloji həqiqət şübhəsizdir: təxəyyül yaradıcılıq effektləri ilə əvəzsizdir. Yaradıcılığın sirli-sehirli əlifbası, ilk növbədə, təxəyyüldə yazılır. Bu əlifbada isə təfəkkürün özünəməxsus kalkaları həmişə önəmli rol oynayır və oynayır.

XXI əsrin təhsil nəzəriyyəsində artıq özünəməxsus təxəyyül səhifələri yazılmağa başlayıb. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, dünya məktəblərinin təcrübəsində kəşf yolu ilə öyrənmə metodları artıq kök salsa da, təxəyyülün psixopedaqoji konsepsiyası hələ sistemli ölçülərlə formalaşmayıb. Bu sahədə ilk əhəmiyyətli addımlardan biri ADPU-nun ümumi psixologiya kafedrasında atılıb.

Kafedranın axtarışları kökündə yeni öyrənmə metodologiyası və metodikası-təxəyyül yolu ilə öyrənmə metodologiyası və metodikası açıqlanıb. XXI əsrin məktəbi nəinki təfəkkür, həm də məhz təxəyyül dalğalarında yaşamalıdır. Bizim proqnozlarımıza görə, yaxın gələcəkdə məktəb üçün təxəyyül və yaradıcılıq başlıca prioritet sahə olacaq. Respublikada istedadlı uşaqlar probleminə xüsusi önəm verilmiş bu baxımdan son dərəcə əlamətdardır. Bu, sözün əsl mənasında əsrin əks sədasıdır. Bizim qənaətimizə görə, istedadlı uşaqların nurlu obrazı gələcək məktəbin həyatında xüsusi yer tutacaq, istedadlı uşaq əsrin simvolu kimi şöhrətlənəcək və dövrün təhsil nəzəriyyəsini də bu nurun şəfaqları ilə işıqlandıracaq.

J.Piajenin tədqiqatlarının ana xətti uşaq psixologiyasının dalğalarında çiçəklənsə də, onlar psixologiyada, şübhəsiz, həm də təhsil nəzəriyyəsində «koqnitiv yanaşmanın spektrlərinin genişlənməsində köklü rol oynamışlar» (3).

Müasir təhsil konsepsiyasının inkişafında Jan Piajenin fundamental tədqiqatlarının rolu şəksizdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Грейс Крайг, Психология развития. СПб, 2000, сәh.458-504.
2. Г. Лефрансуа. Психология для учителей. SPB, 2005, сәh.81-83) Д.
3. Шульц, С.Шульц. История современной психологии. СПб, 1998, стр. 483.

Когнитивные особенности школьников младшего возраста:
проблемы мышления и познания

Резюме

В среднем детском возрасте физическое и двигательное развитие детей имеет своеобразные особенности. В этот период дети переходят от

одного когнитивного развития в другую. В статье в этом отношении отмечается значение соображений по данному поводу Дж Пиажэ.

Koqnitivs features of schoolboys of younger age: thinking and knowledge problems

The resume

On the average children's age physical and impellent development of children has original features. During this period children pass from one koqnitivs developments in another. In article value a reason in the given occasion of J. Piage is in this respect marked.

GÖRMƏ QÜSURU OLAN MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN TƏRBIYƏSİ

Gülnarə SƏFƏRƏLİYEVƏ,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin müəllimi

İnkuziv tərbiyə bu gün defektologiya, psixologiya, fiziologiya, pedaqogika və sosiologiyanın ən mühüm tədqiqat obyektlərindən biridir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətin başqa üzvləri ilə bərabər hüquqa, birgə yaşama, yaratma, xüsusi qayğı altında böyümə, təhsil alma, tərbiyə olunma və inkişaf etmə hüququ var. Son vaxtlar dünyanın hər yerində bu hüququn təmin olunması üzrə geniş ölçüdə iş gedir.

Görmə qüsuru olan insanların sosial-əmək rehabilitasiyası sistemində məktəbəqədər tərbiyə mühüm yer tutur. Tibb, pedaqogika və psixologiya sahəsində əldə olunan yeni nailiyyətlərlə əlaqədar xəstələrin erkən diaqnostikası və müalicəsi metodları, həmçinin belə uşaqların tərbiyəsi və təlimi sahəsində yeni metodlar işlənib hazırlanmışdır. Təcrübə göstərir ki, görmə qabiliyyəti qüsurlu uşaqlarla iş nə qədər erkən yaşdan başlanarsa, nəticə o qədər yaxşı olar. Anomal uşaqların məktəbəqədər tərbiyəsi nəzəriyyə və təcrübənin inkişafındakı uğurlar bu qüsurların uşağın sonrakı inkişafına təsirini yumşaltmağa imkan verir, hətta bəzən onun vəziyyətini tamamilə normallaşdırır. Buna görə də, görmə qüsuru olan uşaqları çox erkən yaşlarından xüsusi təşkil olunmuş tərbiyə və təlim sistemində cəlb etmək lazımdır.

Tərbiyəçinin görmə qabiliyyəti pozulmuş uşaqların inkişaf xüsusiyyətlərini bilməsi onların əməyə hazırlanma sahəsindəki uğurlarını təmin edir.

Əgər mərkəzi sinir sistemində orqanik pozuntular yoxdursa, onda normal görən və görmə qüsuru olan uşaqlar arasında böyük fərqlər olmayacaq. Bu

ferqler sonral, usqin inkişaf prosesinde şüurlü faaliyyətin ikinci dəfə pozulması şəklinə meydana gəlir. İnkişafda ikinci çatışmazlığın meydana gəlməsi total proses deyildir. Bu bir sıra faktorlardan (birinci qüsurun ağriq savıyası, əlverişsiz təbii şəraiti) asılıdır. Onların mənti təsirlərinin qarşısını usqalar üçün xüsusi təşkil olunmuş məktəbəqədər təbii və təlim vasitəsilə almaq mümkündür. Beləliklə, bir kor və ya zəif görən usqanın inkişafı üçün əlverişli şəraiti yaratmaqda onun vəziyyətinin normallaşmasına kömək edirik.

İnkişafda görən qüsurları ilə əlaqədar yaranan çatışmazlıqların erkən yaşlarda aradan qaldırılması və korreksiya məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Görən patalogiyası olan usqalar üçün məktəbəqədər təbii məsələlərdə korreksiya yax, daha çox kompensator proseslərinə diqqət ayırmaq lazımdır ki, usqaların inkişafında yarana biləcək çatışmazlıqların növbəti korreksiyasına əhtiyac qalması.

Zəif görən usqalarla məktəbəqədər dövrdə pedaqoji işin aparılmasının özünəməxsus xüsusiyyəti elə bundan ibarətdir.

Görən analizatorunun müxtəlif pozuntuları olan usqaların şüurlü faaliyyəti daralmış sensor əsasında baş verir, yəni, bu usqalar normal görən usqalarla müqayisədə etərdə baş verən hadisələr və əşyalar barədə az məlumat alır, buna görə də əsəbləşirlər. Bu cür usqalarda qeyri-dəqiqlik, yazıqlıq, ağri-dankəmlik, çox vaxt isə əşyalar və hadisələr haqqında səhv təsvirlər olur.

İnformasiya alınmasının məhdudluq səviyyəsinə görə qüsurlunun dərinliyindən, bu usqalarda idraki faaliyyət yollarının formalaşmasından və bir sıra digər faktorlardan asılıdır.

Müəhdilər və axtarışlar göstərir ki, usqın görən funksiyalarının vəziyyəti görəninin dəqiqliyi, görən sahəsi və s. və onun tərlindən etraf mühitün gəvranılması arasında çox da kəskin asılılıq yoxdur. Zəif görən usqalarda çox vaxt istifadə etmək bacarığı, sağlın duyuq orqanlarının (əşimə lamisə-barmıqları toxundurmaqla əşyanı qavtama və s.) dərəkəmə prosesinə cəlb olunması, müxtəlif təəssüratları təhlil etmək qabiliyyəti də böyük rol oynayır. Beləliklə, görən patalogiyası olan usqaların sensor tərbiyəsində, əsasən, qavtama faaliyyəti yollarının formalaşmasına çalışmaq lazımdır. Konkret olaraq bu iş görmə, əşimə və digər duyuq orqanlarının inkişafında özünü göstərməlidir.

Məktəbəqədər yaşlı usqaların psixofiziki inkişafının tipoloji xüsusiyyətlərini, ən çox da onlarda əyləncəli faaliyyətə qeyri-təbii diqqət və marağın üstünlüyünü nəzərə alaraq usqalar üçün maraqlı oyunlardan geniş istifadə etmək və sensor tərbii işi aparmaq lazımdır.

Bu gərlərə əməl olunması sensor motor mədəniyyətə gətirib çıxartır, yəni, usqın təcrübəli funksiyalarının mexaniki məşq etdirilməsində, bu işə öz növbəsində, ayri-ayrı hiss orqanlarının müəyyən inkişafını təmin edərək müxtəlif təbii şüurlü hallarda usqalarda həyatı zərurət olan davranış növ-lərinin formalaşmasına kömək edir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, məktəbəqədər təbii müəssisəsində çalışın pedaqoqlar sensor tərbii üzrə məşqlərinin forma və məzmununa fikir verməlidirlər ki, usqalar diqqətlərini didaktik məsələlərə sərf etmədən, şüurlü faaliyyətin yollarını öyrənsinlər.

Usqaların etrafında əlverişli şəraiti təmin edən qavtayı vasitələrdən və imkanlarından istifadə edib bilimsi məqsədlərini po-

sensor qavranması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda polisensor qavrayışın inkişafı üçün oyunlar böyük imkanlar yaradır. Uşaqların hər bir oyunu bir qayda olaraq əşyalarla (oyuncaqlar, alətlər və s.) fəaliyyətlə bağlıdır. Bu əşyalar forma, ölçü, rəng, çəki, materialı və fakturasına görə fərqlidir. Tərbiyəçi oyunu elə keçirməlidir ki, onun uğuru və ya uğursuzluğu qeyd olunan əlamətlərin qiymətləndirilməsinin düzgünlüyündən və qavrayış səviyyəsindən asılı olsun. İdrak məsələsi oyunun əsas komponentini təşkil etməlidir.

Polisensor qavrayış metodlarının formalaşdırılması uşağın bütün hiss orqanlarının idraki prosesə cəlb olunmasını nəzərdə tutur. Bundan əlavə, uşaqlarda sensor təcrübənin möhkəmlənməsinə kömək etmək üçün onlara aldıkları təəssüratlardan məna çıxarmağı öyrətmək lazımdır.

Zəif görünərdə təlimə maraqlı oymatmaq, onları şüurlu fəaliyyətə qoşmaq, düzgün tərbiyə etmək, bu sahədə düzgün istiqamət vermək tərbiyəçidən böyük pedaqoji ustalığ tələb edir.

Xüsusi tədqiqatların göstərdiyi kimi, hissi diferensiaslaşmanın dəqiqliyi uşaqlarda müşahidə etdikləri obyektlərin modelləşdirilməsi ilə bağlı olan praktik fəaliyyət prosesində formalaşır. Əgər uşaq nə çəkməli və ya yapışdırılmalı olduğunu bilərsə, o əşyanın rənginə, hissələrin yerləşməsinə və ölçüsünə diqqət yetirir. Buna görə də uşaqların təsvir fəaliyyətini müşahidələr və onlarda olan təcrübə əsasında stimullaşdıran tərbiyəçilər düzgün hərəkət edirlər. Bu fəaliyyət uşaqların yaradıcı qabiliyyətlərini, estetik tələbatlarını və zövqlərini inkişaf etdirmək üçün dəyərli olmaqdan əlavə, təhlilədiçi müşahidənin inkişafını da təmin edir. Yaradıcı fəaliyyətdə uşaqların fəallığının stimullaşdırılmasının effektiv vasitəsi uşaq işlərinin sərgisini keçirməkdir.

Görmə çatışmazlığı ətrafdakı əşyaların məsafədən qavranılması imkanlarını məhdudlaşdırdığına görə təsəvvürlərin formalaşması prosesini çətinləşdirir. Normal görünən uşaq hətta gəzinti, oyun zamanı, kitablara, televerilişlərə baxdıqda və kinoya, teatra getdikdə qeyri-ixtiyari olaraq görmə məlumatlarını qəbul edir. Görmə patologiyası olan uşaqlar üçün isə bu məlumat mənbələri tamamilə əlçatmazdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, uşaqlarda heyvanat və bitki aləmi barədə təsəvvürlərin zənginləşdirilməsi zəruridir. Bunun üçün təbiətə ekskursiyalar, təcrübə sahəsində, bağda, canlı guşədə iş yerinə yetirilməlidir. Təcrübə göstərir ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün mümkün olan əmək fəaliyyəti prosesində təbiət materialları ilə tanışlıq uşaqlarda ətraf aləmdəki əşyalar və hadisələr haqqındakı məlumatları yaxşı mənimsəməyə kömək edir.

Məktəbəqədər yaşlı kor və zəif görünən uşaqların tərbiyəsində vacib məsələlərdən biri də əmək tərbiyəsi sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Bu yaşda uşaqlara aşılana ilkin əmək vərdisləri onlarda özünəxidmət əməyi üzrə praktik bacaraqların yaranması onları həvəsləndirir, insanların əməyi, müxtəlif peşələr haqqında təsəvvürlərini inkişaf etdirir, əmək sahəsinə dair peşə seçməsinə təkan verir. Bu yaşda uşaqların əmək tərbiyəsini əhəmiyyəti üç şəraitlə müəyyənləşdirilir: Birincisi, görmə patologiyalı uşaq, bir qayda olaraq, ailədə xüsusi yer tutur. Uşağın görmə çatışmazlığı, zəifliyi və müalicəyə ehtiyacı olması onun ətrafında həddən ziyadə hamilik atmosferi yaradır. Belə münasibətlər uşaqda qeyri-fəallıq, öz gücünə və imkanlarına inamsızlıq, kö-

məksizlik və başqasının hesabına yaşamağa meyllilik yaradır. Təcrübə göstərir ki, valideynləri hərdən uşaqlarına başqa cür yanaşmağa inandırmaq çətindir. Bu cür hallarda uşağın əmək tərbiyəsini yalnız xüsusiləşdirilmiş məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində həyata keçirmək mümkündür.

İkincisi, görmə patologiyalı uşaqlar əlverişli pedaqoji şəraitdə, həmçinin müalicə nəticəsində gələcək üçün geniş həyat yolu əldə edir, o cümlədən, zehni əmək ixtisaslarına yiyələnmək imkanı qazanır, lakin onların əksəriyyəti öz həyatlarını maddi istehsal sahəsi ilə bağlayırlar. Buna görə də onlarda praktik bacarıq, elmi maksimum inkişaf etdirmək və əl əməyinə məhəbbət formalaşdırmaq lazımdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əməyə alışdırılmasının əsas forması özünəxidmətdir. Bu, uşaqlarda əmək fəallığının stimullaşdırılmasının vacib faktorudur. Bundan əlavə, əmək bacarığı elmi fəaliyyətin oyun və digər formalarında tərbiyə olunur. Tərbiyəçilər uşaqların əmək tərbiyəsinə kompleks şəkildə yanaşmalıdırlar. Onun mahiyyəti bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan məsələlərin həllini təmin etməkdədir: idraki əhəmiyyət kəsb edən, əmək məsələlərinin seçilməsi ilə əldə olunan əmək və sensor tərbiyədir.

Üçüncüsü, görmə çatışmazlığından əziyyət çəkən uşaqların əmək fəaliyyəti müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Kor və zəif görən uşaqlar hərəkətlərin tənzimlənməsi və özünə nəzarətin həyata keçirilməsində çətinlik çəkirlər. Məlum olduğu kimi, əmək fəaliyyətinin tərkibinə icraedici sensor hərəkətlər daxildir. Axırıncılar icraedici hərəkətlərin düzgün qiymətləndirilməsi, lazımı korreksiyası, səylərin tənzimlənməsi və s. ilə əlaqədardır. Normal görünlərdə sensor funksiyalar məhz görmə ilə təmin olunur. Kor və zəif görən uşaqlarda əl həm icra, həm də sensor hərəkətləri yerinə yetirir. Bu xüsusiyyətlər əmək tərbiyəsi məşğələlərində nəzərə alınmalı, uşaqlarda «əl» qabiliyyətini və hərəkətlərin tənzimlənməsi inkişaf etdirilməlidir. Əmək fəaliyyətinə aşağıdakı tapşırıqlar daxil olmalıdır: əşyaların ölçüsü və formasının əllə qiymətləndirilməsi, yerinə yetirilən işin keyfiyyətinin müəyyənəşdirilməsi, əllərin köməyi ilə sadə ölçmə hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi və s.

Görmə patologiyalı uşaqların məktəbəqədər tərbiyəsi, kütləvi məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin proqramı üzrə həyata keçirilir və tərkibinə zehni, əmək, estetik və fiziki tərbiyə, uşaqların məktəbdə təhsilə hazırlanmaları daxil edilir.

Kor və zəifgörən məktəbəqədər yaşlı uşaqların fiziki tərbiyəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. M.İ. Lemsovanın göstərdiyi kimi «Görmənin dərindən pozulması dəqiqliyin, cəldliyin formalaşmasında, hərəkətlərin əlaqələndirilməsində tarazlıq funksiyalarının inkişafında və boşluğa bələdləşmədə öz mənfi cəhətlərini göstərir. Görmənin pozulması görmə, eşitmə, lamisə və Kinestetik qavrayışların qarşılıqlı təsirinə əsaslanan ritm hissəsinin formalaşmasında çatışmazlıqlara gətirib çıxarır. Təcrübə göstərir ki, ritm, xoreoqrafiya, musiqi, mahnı oxumaq, xüsusi oyunların təşkilini nəzərdə tutan erkən pedaqoji müdaxilə ritmik fəaliyyət pozuntularının yaranmasının qarşısını ala bilər. Bu cür korreksiyaedici pedaqoji iş nə qədər tez başlayarsa, bir o qədər məhsuldar olar».

Qeyd etmək lazımdır ki, kor və zəif görən uşaqların normal görən yaşlıları ilə ünsiyyətinin təşkil olunması zəifgörənlərin hərəkət fəallığının artmasına kömək edir. Bu isə öz növbəsində, qamətin qüsuru, yastıpəncəlik, onurğanın əyilməsi və s. kimi ikinci dərəcəli qüsurların qarşısının alınmasına kömək edir.

Dərin görmə qüsuru olan məktəbəqədər yaşlı uşaqların fiziki tərbiyəsində istifadə olunan yolların müxtəlifliyinə baxmayaraq, onların uğurlu fiziki inkişafında aparıcı prinsip hərəkət funksiyalarının polisensor əsasda, öz xarakterinə görə kompensator əsasda formalaşmasıdır. Bu zaman hərəkətlərin özünə nəzarəti və tənzimlənməsində görmə ilə yanaşı eşitmə, lamisə, əzələ, vibrasiya (titrəyiş) və başqa hissiyyat növləri də iştirak edir.

Beləliklə, görmə patologiyalı uşaqların məktəbəqədər tərbiyə mərhələsində görmə çatışmazlığı şəraitində onlarda həyat fəaliyyəti yol və qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına yönəlmiş müxtəlif istiqamətli işlər həyata keçirilir. Uşağın inkişafının bu mərhələsində çatışmazlığa (qüsura) qarşı kompensator hazırlıqların əsası qoyulur. L.İ.Solnseva kor uşağın kompensator inkişafının son məqsədi kimi onun şəxsiyyətinin hərtərəfli formalaşdırılmasını müəyyən edir. Bununla əlaqədar, korluq zamanı kompensator sistemin formalaşmasında vacib şərt kor uşaqda əşyalar haqqında mümkün qədər çox bilik və təsəvvürün yaradılmasıdır.

Zəif görən uşaqlara ümitsizlik yaxşı nəticə vermir. Düzgün təlim hər şeydir. A. Disterveqi bildirmişdir ki, təlim şagirdlərin bütün qabiliyyətlərini inkişaf etdirərək onların mühitini zənginləşdirir, insan kimi formalaşmasına kömək göstərir. Təlim prosesi şagirdin yalnız əqli qüvvəsini inkişaf etdirməklə bitmir, onlarda möhkəm əqidə, yüksək Milli hislər, qüvvətli xarakter tərbiyə edir.

Kor və məktəbəqədər yaşlı uşaqlara dair təcrübə və tədqiqatlar göstərir ki, bu cür uşaqların sonrakı inkişafının uğurlu olması üçün uşağın qüsurlu çox erkən yaşlarda müdaxilə edilməlidir. Bu zaman dərin görmə pozuntuları olan uşaqların xüsusi istiqamətli məktəbəqədər təlim və tərbiyəsi onlarda korluğun kompensasiyası proseslərinin formalaşmasını təmin edərək uşağın yeni mərhələyə – xüsusi internat-məktəbdə təhsilə keçirilməsi üçün möhkəm baza yaranır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Qasımov S.Ə. Xüsusi məktəblərə uşaqların seçilməsinin bəzi məsələləri. Bakı. "Maarif", 1996, 112 s.
2. Qasımov S.Ə. Ana dilinin mənimsəmələrinin xüsusiyyətləri. Bakı, "Maarif", 1998.
3. Qasımov S.Ə. Xüsusi məktəblərdə anomal uşaqların nitq inkişafı. Bakı, "Maarif", 1999.
4. Qasımov S.Ə. Xüsusi məktəblərdə ana dilinin metodikası. Bakı, "Çaşoğlu", 2002.

Сафаралиева Г.

Воспитание детей дошкольного возраста с недостатком зрения

Резюме

Работа по обучению и воспитанию детей со слабым зрением чем с раннего возраста начинается, то и результаты будут хорошие. Привлечение таких детей к обучению требует особо организованное обучение и воспитание. В данной сфере для реваллизации проблемы требуется особое мастерство.

Education of children of preschool age with a sight lack

The resume

Work on training and education of children with weak sight than from early age begins, also results will be good. Attraction of such children to training demands especially organised training and education. In the given sphere for problem realisation special skill is required.

«MÜƏLLİM, VALİDEYN VƏ ŞAĞİRD LƏR ŞURASI»NİN CƏMİYYƏTİMİZƏ İNTEQRASIYASI HAQQINDA

Sevda EMİNOVA,

Bakı şəhəri, 225 nömrəli məktəbin direktoru

Gənclərin təhsili və tərbiyəsində mühüm rol oynayan məktəblərdə müəllimlərin, valideynlərin və şagirdlərin ayrılıqda yaradılmış təşkilatlarını «Məktəb Şurası» adı altında birləşdirib, onların özünüidarəetmə prinsipinə əsaslanan fəaliyyətini bir çox vacib məsələlərin həllinə yönəltmə müsbət nəticələr verə bilər. Bu cür təşkilatlar respublikanın bütün məktəblərində yaradılıb həm «Təhsil Nazirliyi», həm «Rayon İcra Hakimiyyətləri», həm də «Gənclər və İdman Nazirliyi»nin birgə nəzarəti və dəstəyi altında çalışarlarsa, onların işləri daha faydalı olar.

Əgər biz yaxın keçmişimizə dair sənədlərə nəzər yetirsək, onda gənclərin pioner və komsomol təşkilatlarının cəmiyyətimizdə mühüm rol oynadığının şahidi olarıq. Gənclik illəri həmin dövrə düşən adamlarla söhbət aparsaq, belə bir nəticəyə gələrək ki, o zaman şagird və tələbələrin asudə vaxtları daha mənalı və maraqlı keçibmiş.

Keçmişdə fəaliyyət göstərmiş gənclər təşkilatlarının təcrübəsinə əsaslanan və müasir tələblərə cavab verən yeni gənclər təşkilatlarının yaradılması məsələsi ön plana çəkilməlidir. Doğrudur, bu gün məktəblərin bir çoxunda müxtəlif adlar altında gənclər təşkilatları fəaliyyət göstərir, ancaq onlar yüksək səviyyədə dəstək almadıqlarından öz təcrübəsini geniş miqyasda yaya bilmir. Bu məsələdə kütləvi informasiya vasitələri də qeyri-fəallıq göstərir. Məktəb təşkilatlarının fəaliyyətini işıqlandıran televiziya verilişlərinin sayı azalır. Onların yerini şou-biznes nümayəndələrinin dedi-qodusuna həsr olunmuş və gənclərin əxlaqını, mənəviyyatını pozan proqramlar tutur.

Bu çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün Gənclər və İdman Nazirliyi öz iş strukturunda müəyən dəyişikliklər etməlidir. Həmin struktur Gənclər və İdman Nazirliyinin, icra hakimiyyəti orqanları və Təhsil İdarələri ilə sıx əlaqədə olub, bütün təhsil ocaqlarında şagird və tələbə təşkilatlarının yaradılmasını nəzərdə tutmalıdır. Bütün bu təşkilatların işləri bir mərkəzdən idarə olunmalıdır və onlar öz fəaliyyətini vahid plan üzrə qurmalıdır. Sxemdə təklif etdiyimiz təxmini iş strukturu aşağıdakıları nəzərdə tutur:

• Gənclər və İdman Nazirliyinin nəzdində onun ümumi iş strukturuna yeni yaradılmış Respublika Tələbə və Şagirdlər Təşkilatı ayrıca bir qol kimi qatılır. Bu təşkilata Gənclər və İdman nazirinin müavini rəhbərlik edir.

• Şəhər və regional icra hakimiyyətlərinin nəzdində tələbə və şagirdlərlə iş üzrə şöbə açılır və onun rəhbəri təyin olunur.

• Təhsil Nazirliyində şagird və tələbələrle iş üzrə şöbəsi açılır və onun rəhbəri təyin olunur.

• Şəhərlərdə və region mərkəzlərində tələbə və şagirdlər təşkilatları yaradılır və onların tələbə və şagirdlərlə iş üzrə şöbəsinin rəhbərləri təyin olunur.

• Hər bir üç baş təşkilatın təşəbbüsü ilə tələbə və şagirdlər təşkilatlarının rayon və kənd şöbələri açılır və onların rəhbərləri təyin olunur.

• Respublika, şəhər, rayon və kəndlər səviyyəsində seçilmiş tələbə və şagirdlər təşkilatlarının işçiləri dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir.

• Rayon və kənd tələbə və şagirdlər təşkilatlarının təşəbbüsü ilə onların iş strukturunun bir qolu olan məktəblər şurasını, peşə məktəb şurasını, kollec tələbələr şurasını və universitet tələbələr şurasını yaradıb, onlara təqribən 15 nəfərdən ibarət fəal üzvlər seçirlər.

• Təhsil ocaqlarının şuraları sinif şuralarını və qrup şuralarını yaradırlar.

• Sinif və qrup şurasına 5-7 nəfər fəal üzv seçilir: sədr, müavin və hər bölmə üzrə məsul şəxslər.

• Təhsil ocaqları şuralarının sədrləri şəhər və regional tələbə və şagirdlər şurasına üzv seçilirlər.

• Şura üzvləri rayon icra hakimiyyətləri nəzdində yaradılmış büroya daxil edilir və onlara iş otağı ayrılır.

• Rayon bürosuna təhsil ocaqlarının namizədlərindən başqa «Rayon tələbə və şagirdlər təşkilatlarının və şəhər və regional təhsil şöbələrinin bir neçə nümayəndələri də daxil edilir.

• Büronun sədri kimi icra Hakimiyyəti nəzdindəki tələbə və şagirdlərlə iş üzrə şöbənin müdiri təyin olunur. Onun müavinləri kimi tələbə və şagirdləri təmsil edən iki nəfər seçilir.

• Rayon bürolarının sədrləri şəhər və regional icra hakimiyyətlərinin nəzdindəki bürolara üzv seçilirlər və sədr vəzifəsinə onların şöbə müdirləri təyin olunur. Sədr müavinəri kimi tələbə və şagirdləri təmsil edən iki nəfər seçilir.

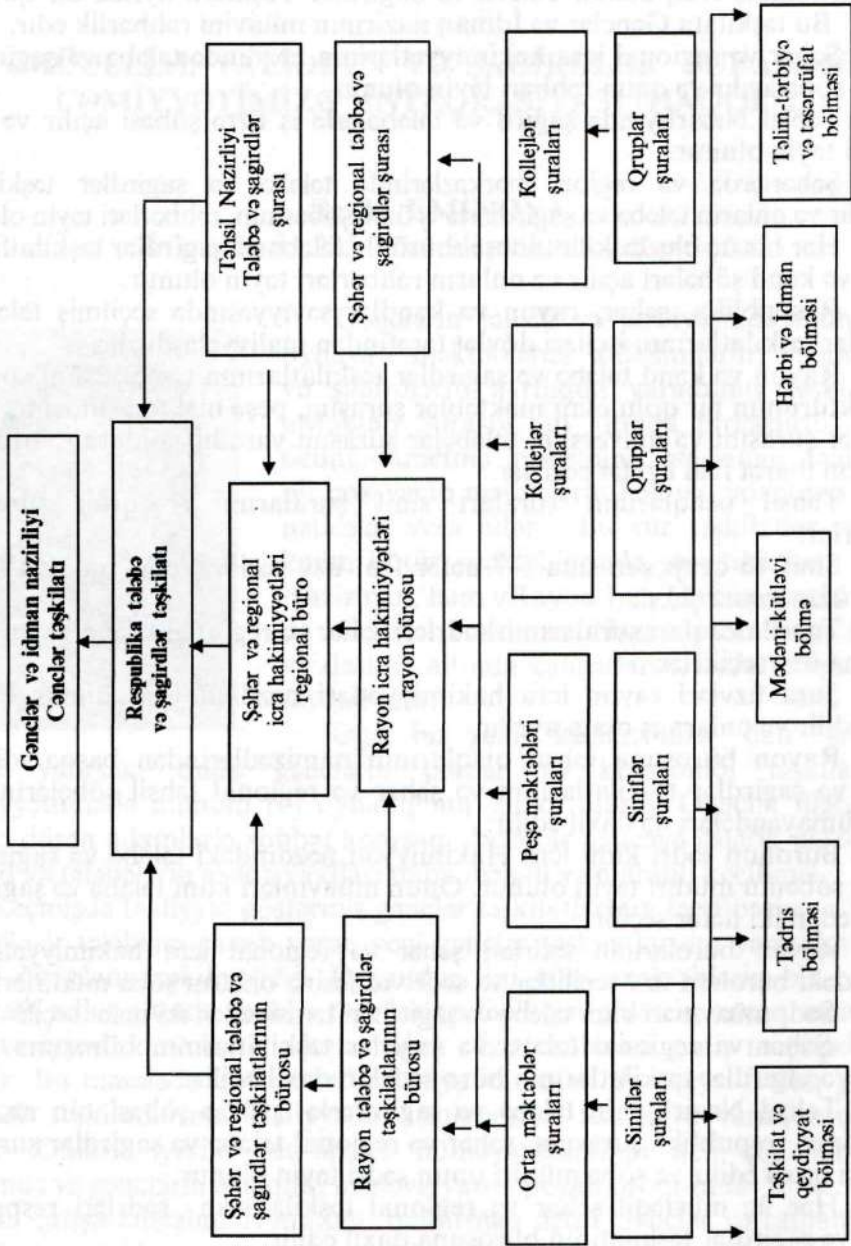
• Şəhər və regional tələbə və şagirdlər təşkilatlarının bürosuna rayon tələbə və şagirdlər təşkilatlarının büro sədrləri daxil edilir.

• Təhsil Nazirliyinin tələbə və şagirdlərlə iş üzrə şöbəsinin nəzdində yaradılmış respublika şurasına şəhər və regional tələbə və şagirdlər şurasının sədrləri daxil edilir və şöbə müdiri onun sədri təyin olunur.

• Hər üç müstəqil şəhər və regional təşkilatların sədrləri respublika tələbə və şagirdlər təşkilatının bürosuna daxil edilir.

• Gənclər və idman nazirinin müavini respublika tələbə və şagirdlər təşkilatı bürosunun sədri təyin olunur.

Gənclər və İdman Nazirliyinin bir qolu olan respublika tələbə və şagirdlər təşkilatı» öz «Nizamnaməsini» qəbul edib, onu dövlət qeydiyyatından keçirir və müstəqil bir təşkilat kimi fəaliyyət göstərmək üçün öz üzvlərindən müəyyən üzvlük haqlarının yığılmasını təmin edir.

ZAQAFQAZIYA (QORI) MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI AZƏRBAYCAN ŞÖBƏSİNİN 130 İLLİYİ

May ayının 15-də Azərbaycan Beynəlxalq Universitetində Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyası Azərbaycan şöbəsinin yaranmasının 130 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans keçirildi. Konfransı giriş sözü ilə universitetin rektoru akademik Elşad Abdullayev açdı. Seminariyanın tarixi ilə əlaqədar akademik Hüseyn Əhmədov məruzə etdi.

Konfransda Rusiyanın Təhsil Akademiyasından, müxtəlif universitetlərdən gəlmiş alimlər, respublikamızın pedaqoqları çıxış etdilər. Oxuculara akademik H. Əhmədovun Qori Seminariyasının ilk azərbaycanlı məzunu haqqında məqaləsini təqdim edirik.

ZAQAFQAZIYA MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASININ İLK AZƏRBAYCANLI MƏZUNU

SƏFƏRƏLİ BƏY VƏLİBƏYOV

Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının (ZMS) Azərbaycan şöbəsi fəaliyyət göstərdiyi 40 il ərzində 250-dən artıq əsl xalq müəllimi hazırlamışdır. Firudin bəy Köçərli, Rəşid bəy Əfəndiyev, Səfərəli bəy Vəlibəyov, Əliş bəy Tahirov, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Cəlil Məmmədquluzadə, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyli, Müslüm Maqomayev, Pənah Qasimov, Hənəfi Terequlov, Əli Hüseynov, Fərhad

Ağazadə, Səməd bəy Acalov, Teymur bəy Bayraməlibəyov, Süleyman Sani Axundov, Bədəl bəy Bədəlbəyli, Azad Əmirov, Əhmədağa Mustafayev, Yusif Qasimov, Əli Qəmərli, Müseyib İsayev, Əhməd Seyidov və başqaları müəllimlik peşəsinin vurgunu olmuş, xalqını təhsil nuru ilə işıqlandıran elm, maarif, mədəniyyət və incəsənət carçıları kimi çoxsahəli fəaliyyət göstərmişlər. Bu insanların hər biri tarixi şəxsiyyət, sənətkar, ustad səviyyəsinə qalxmışdır.

Seminariyanın məzunları içərisində Səfərəli bəy Vəlibəyovun xidmətləri xüsusi vurğulanmalıdır. O, Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasını bitirən ilk üç azərbaycanlıdan biri olmuş, ömrünün on səkkiz ilini pedaqoji

işə sərf etmişdir. Bu müddət ərzində Səfərəli bəy onlarla istedadlı gənc yetişdirmişdir ki, bu gənclər elm, maarif, ədəbiyyat və incəsənətin müxtəlif sahələrində, habelə ictimai-siyasi işlərdə fəal çalışmış, vətənə və xalqa namusla xidmət etmişlər. C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, S.S.Axundov və bir çox başqaları ibtidai təhsillərini S.Vəlibəyovdan almış, tələbkər və qayğıkeş müəllimlərini həmişə böyük məhəbbət hissi ilə yad etmişlər.

Səfərəli bəy Şeyx Həsən oğlu Vəlibəyov 1861-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini mollaxanada almış, ərəb və fars dillərinə mükəmməl yiyələnmişdir. 1875-ci ildə Şuşa dördsınıfli şəhər məktəbinə daxil olmuş və 1879-cu ildə oranı bitirmişdir. Həmin ildə S.Vəlibəyovun həyatında əlamətdar bir hadisə baş vermişdir. Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasının nəzdində açılmış Azərbaycan şöbəsinə tələbə toplamaq məqsədilə Şuşaya gələn A.O.Çernyayevski gənc Səfərəli ilə söhbət aparmış, hazırlıqlı olduğunu görüb, onu seminariyanın ikinci sinfinə qəbul etmişdir.

1879-1893-cü illərdə seminariyanın Azərbaycan şöbəsini A.O.Çernyayevski idarə edirdi. O, qabaqcıl fikirli, öz işini sevən müəllim kadrların hazırlanmasına xüsusi əmək sərf etmişdir. Tələbələrə tarix və coğrafiyadan dərs deyirdi. Müəllim çatışmazlığına görə A.Çernyayevski S.Vəlibəyovu öz yerinə hazırlayırdı. Səfərəli bəy hələ tələbə ikən müəllimi Çernyayevskiyə yaxından kömək göstərir, onun «Vətən dili» (I hissə) kitabının hazırlanmasına xüsusi əmək sərf edirdi.

1881-ci ildə seminariyanı bitirən S.Vəlibəyov müəllim kimi orada fəaliyyətə başlayır və 1896-cı ilə qədər işləyir. Səfərəli bəy əsas pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, seminariyanın ictimai işlərində də fəallıq göstərirdi. O tələbələrin sinifdən xaric məşğələlərinə böyük fikir verirdi. Gənc müəllim ictimai və pedaqoji fəaliyyətini yayda da davam etdirirdi. Adətən, tətil zamanı Şuşaya dincəlməyə gələrkən orada uşaqlara pulsuz dərs deyər, onları orta və ali məktəblərə daxil olmaq üçün hazırlayırdı. Şuşa və ətraf kənd məktəblərində dərs deyən müəllimləri toplayar, onları sövti üsulla dərs demək metodikası ilə tanış edərdi. Bu nəcib işinə görə o, hətta Qafqaz dairəsi poçtçisi tərəfindən mükafatlandırılmışdı.

S.Vəlibəyov seminariya daxilində gedən məfkurə mübarizəsində də fəallıq göstərirdi. XIX əsrin 90-cı illərində Qafqaz təhsil orqanlarının irticaçı başçıları Azərbaycan və gürcü dillərini seminariyanın tədris proqramından çıxarmağa cəhd etdikləri zaman A.O.Çernyayevski, Ə.Axundzadə və N.Lomouri ilə birlikdə o da bu mürtəce siyasətə qarşı çıxmışdı. Onun Seminariyadan çıxarılmasının bir səbəbi də bu məsələdə prinsipial mövqe tutması ilə bağlı idi.

Səfərəli bəy müasirləri arasında təkcə yaxşı müəllim kimi tanınmamışdı. O, həm də görkəmli maarif xadimi, ustad metodist, bacarıqlı tərcüməçi və hərtərəfli biliyə malik alim kimi şöhrətlənmişdi. Onun «Vətən dili» (II hissə, A.O.Çernyayevski ilə birlikdə) dərsliyi, rus dilindən etdiyi tərcümələr, «Qüdrəti-xuda», «Üsuli-cədid», tarix, ədəbiyyat, coğrafiya kitabları və görkəmli adamların tərcümeyi-halına dair məlumat verən «Xəzineyi-əxbar» adlı en-

siklopedik səciyyəli əsəri uzun illər Azərbaycanda uşaqların sevdikləri Kitablar olmuşdur.

S.Vəlibəyov yaxşı publisist idi. O, XIX əsrin 80-90-cı illərində «Ziyayi-Qafqaziyyə», «Tərcüman», «Kəşkül», «Kafkaz», «Novoye obozreniye», «Kaspi» kimi müxtəlif dövrü mətbuat orqanlarında çap olunmuşdur. Görkəmli maarifçi «Türk dili barəsində», «Qoridən məktub», «Təzə Kitabxana və qiraətxana», «Tiflisdən məktub», «Şuşadan məktub», N.Nərimanovun «Dilin bəlası» əsərinin ilk tamaşası haqqında yazdığı «Bakıdan məktub», A.O.Çernyayevskinin «Vətən dili (I hissə) dərsliyinin təhlilinə həsr olunmuş «Bibliografiya» və digər məqalələrində dövrün mühüm ədəbi və ictimai hadisələrinə münasibət bildirmiş, qabaqcıl demokratik ideyalar mövqeyindən onların təhlilini vermişdir.

Səfərəli bəy Vəlibəyovun elmi-pedaqoji fəaliyyətində onun məşhur tatar maarifçisi ümumtürk milli intibahının tarixi təşəkkülündə müstəsna xidmətləri olan İsmayıl bəy Qasprinski ilə görüşü də böyük rol oynamışdır. XIX əsrin 90-cı illərində ZMS nəzdində olan ibtidai məktəbin müdiri vəzifəsində işləyən Səfərəli bəy Vəlibəyov Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin müdiri, tanınmış maarifçi-pedaqog Firudin bəy Köçərli ilə bərabər Krıma, İsmayıl bəyin yaşadığı Baxçasaray getmiş, onunla təmasda olmuş və bu görüş onda böyük təəssürat yaratmışdır. Bu barədə Firudin bəy Köçərli yazmışdır: «1890-cı sənədə həqir müsəlman şöbəsinin nəzdindəki ibtidai məktəbin sabiq müəllimi Səfərəli bəy Vəlibəyovla möhtərəm ustadımızı ziyarət etmək məqsədilə Baxçasaray səfərə çıxdıq. On gündən çox İsmayıl bəy öz evində bizi qonaq saxladı. Möhtərəm həyat yoldaşı ilə bizlərə çox-çox yaxşılıqlar etdilər ki, heç vaxt o nəvazişlər unudulmaz».

Orada olarkən İsmayıl bəy Zincirli mədrəsəsinin müdiri mərhum Əlihacı Həbibulla əfəndi və Baxçasarayın digər tanınmış şəxsləri ilə onları tanış etmiş, yeni üslubda təsis etdiyi məktəbi göstərmiş və üsuli-təlimdə mahir olan S.Vəlibəyov təcrübəli müəllimlərin hüzurunda gözəl bir nümunə dərsi vermişdi.

A.O.Çernyayevski ilə S.Vəlibəyovun təcrübəsindən sonralar Azərbaycanın bir çox başqa pedaqoqları da istifadə etmişlər. Qaryagin qəzası Qarğabazar kənd məktəbinin müəllimi A.Tahirov çoxillik təcrübəsinə əsaslanaraq, 1887-ci ildə «Samouçitel tatarskoqo yazıka ili rukovodstvo» adlı bir dərslük tərtib etmişdi. Kitaba sadə, asan dildə yazılmış və real həyatdan alınmış materiallar daxil edilmiş, lakin həmin dərslük çap olunmamış qalmışdı. Yeri gəlmişkən onu da əlavə edək ki, A.O.Çernyayevski ilə S.Vəlibəyovun Azərbaycan dili dərsliyinin tərtibi təcrübəsindən Şimali Azərbaycanda da geniş istifadə olunmuşdu. 1894-cü ildə Təbrizdə Mirzə Həsən Rüşdiyyə Təbrizi (1850-1944) tərəfindən eyni adda «Vətən dili» dərsliyi nəşr olunmuşdu. Rüşdiyyə də öz kitabını sövti üsulla tərtib etmişdi.

S.Vəlibəyov 1896-cı ildə Bakıya köçmüş, burada iki il müəllimlik etdikdən sonra Bakı gömrükxanasında tərcüməçi vəzifəsində çalışmışdır. 1902-ci il avqustun 31-də ürək xəstəliyindən vəfat etmişdir.

Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixində səs üsulu ilə yazılıb nəşr edilmiş dərslik və tədris vəsaitlərinin tətbiqinin böyük elmi-pedaqoji əhəmiyyəti var.

XIX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq qabaqcıl ziyalılardan ana dili məktəbi yaratmaq cəhdləri get-gedə artmışdı. Bakı, Naxçıvan, Şəki, Şamaxı və digər şəhərlərdə ayrı-ayrı şəxslər, mütərəqqi maarifçilər ibtidai təhsil verən ana dili məktəbləri açmaqda davam edirdilər. Belə məktəblərdən biri 1883-cü ildə Şuşada S.Vəlibəyov tərəfindən açılmışdı. Yay tətili zamanı burada istirahət edən Səfərəli bəy müvəqqəti olaraq bir məktəb açıb uşaqlara savad öyrədirdi. Onun məktəbində müxtəlif təbəqələrdən olan 25 şagird oxuyurdu. Tədris səs üsulu ilə aparılırdı. S.Vəlibəyov şagirdlərə yalnız savad öyrətməklə kifayətlənmirdi. O, eyni zamanda yerli məktəbdarlara səs üsulunun üstünlüyünü izah edir, bu üsul ilə dərs deməyin əhəmiyyətini əyani olaraq göstərirdi.

XIX yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq ötən əsrin 20-ci illərinə qədər hazırlanan bu kitablar ərəb əlifbası ilə yazıldığından indiki müəlliflərin bir çoxu onları oxuya bilmir. Digər tərəfdən isə, bu dərsliklərin əksəriyyəti nadir kitablar olduğundan onları tək-cə Azərbaycanda deyil, MDB məkanında belə axtarıb tapmaq çətindir və gərgin iş tələb edir. Bu qəbildən olan əsərləri əldə edib onu transliterasiya və faksimile yolu ilə yenidən çap etdirmək, yəni müasir əlifbaya çevirmək latın qrafikasında oxuculara çatdırmaq bu işin əhəmiyyətli tərəfini təşkil edir. Bu işin başqa bir əhəmiyyətli cəhəti ondadır ki, həmin tədqiqatın nəticələri birbaşa təcrübəyə tətbiq edilir. Belə ki, bu gün ali orta pedaqoji məktəblərdə, pedaqoji texnikum, kollec və universitetlərdə tədris edilən Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi kursunun proqramında səs üsulu ilə hazırlanan dərsliklər ayrıca yer tutur və bu fənni tədris edən müəllim, müəllimlik peşəsinə hazırlanan hər bir gənc mütəxəssis həmin dərsliklərin məziyyətlərini, onun məzmununu və tərtibi prinsiplərini bilməlidir.

Aparduğumuz tədqiqat nəticəsində o da müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan dilinin tədrisinə aid yazılan dərsliklərdən biri, 1839-cu ildə Tiflisdə nəşr edilən «Təmsillər və hekayələr» adlı kitab bədnam qonşularımız tərəfindən «özəlləşdirilərək» 1967-ci ildə İrəvanda nəşr olunan «Erməni kitabı»na daxil edilmişdir (I cild, səh.248). Belə misalların sayını artırmaq da olar, lakin Azərbaycan dilinin tədrisi üçün hazırlanmış dərsliklərin tarixini öyrənməyə, imkan daxilində onlara yeni nəfəs vermək, ərəb qrafikasından latına çevirərək müvafiq izahat, şərh və lüğət əlavə etməklə çap etdirib, oxuculara çatdırmaq da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Beynəlxalq Universitetində fəaliyyət göstərən «Təhsilin aktual problemləri» adlı elmi-tədqiqat laboratoriyasında son vaxtlar aparılan işlər bu mənada xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, 2007-ci ildə bu laboratoriyanın əməkdaşları ana dili dərsliklərimizdən birini - A.O.Çernyayevskinin 1882-ci ildə Tiflisdə nəşr etdirdiyi «Vətən dili» dərsliyinin birinci hissəsini latın qrafikasında çap etdirmişlər. 193 səhifədən ibarət olan kitaba AMEA-nın həqiqi üzvü, professor Vasim Məmmədəliyev ön söz yazmışdır. Kitabın redaktoru filologiya

elmləri doktoru, professor Kamandar Şəriflidir. Lüğətin müəllifi Kəminə Həvil qızıdır.

Azərbaycan dilində tərtib edilən oxu kitabları içərisində S.Vəlibəyovun 1888-ci ildə Tiflisdə «Kəşkül» qəzetinin mətbəəsində çap etdirdiyi risalə ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Kitabın titullarında rus dilində bu sözlər yazılmışdır: «Книжка для самостоятельного чтения на татарско-Азербайджанской наречии». Azərbaycan dilində isə kitabça belə adlanır: «İbtidai məktəb şagirdlərinə məxsus və hüsnü əxlaq dair Azərbaycan dilində oxu risaləsi». Risaləyə «Qüdrəti Xuda» yəni «Allahın qüdrəti» sözləri epigraf seçilmişdir. Kitabın Azərbaycan dilində olan titullarında onun Tiflisdə nəşr olunduğu göstərilir. Əsər Sankt-Peterburq şəhərindəki S.Şedrin adına Dövlət Kütəlvə Kitabxanasının «SSRİ xalqlarının ədəbiyyatı» şöbəsində saxlanılır. Kitabça 1968-ci ildə tərəfimizdən mikrofilmə çəkilmiş, hazırda latın qrafikasına köçürülərək şəxsi arxivimizdə–Azərbaycan Beynəlxalq Universitetində saxlanılır.

Əsəri şərti olaraq iki hissəyə ayırmaq olar. Cəmi üç səhifədən ibarət olan birinci hissə «Kitabın yazılma səbəbi» adlanır. Kitabçanın əsas hissəsini qiraət üçün əxlaqi, tərbiyəvi xarakterli oxu mətnləri təşkil edir. Buraya 20 mətn daxil edilmişdir.

Kitabçaya 1888-ci il iyunun 3-də Gənubi Qafqaz məmləkətlərinin müftisi Hüseyn Əfəndi Qayıbov, iyunun 4-də isə Gənubi Qafqaz məmləkətlərinin Şeyxülislamı Axund Mirzə Hüseyn Tahirov rəy vermişdilər. H.Ə.Qayıbovun rəyində deyilir: «Bu kitabçanı əvvəlcədən axıradək diqqətli oxuduqda ibtidai məktəblərin şagirdləri üçün uyğun və faydalı bir dərslik olduğu məlum olur».

Şeyxülislam isə rəyində yazırdı: «Müləhizə olunan hikmət və nəsihət dair Azərbaycan dilində yazılmış ibtidailər üçün doğrudan da faydalı və asan cümləli kitabçadır».

Oxu üçün seçilən mətnlər rəhmli və mərhəmətli Allahın adı ilə başlanır. Ətraf aləmdə, kainatda baş verən hadisələr, Allah-Taalanın qüdrətilə yaranan canlılardan, gecə və gündüzdən, uşaqların böyüdükcə əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmasından, «Qurani-Kərim»də zikr olunan hikmət və nəsihətlərə əməl etməkdən bəhs olunur. Uşaqların təlim-tərbiyəsindən, kitab oxumasından söhbət açılır və qeyd olunur ki, adamların alim olmasına səbəb təlim-tərbiyə və kitab oxumaq oldu.

50 İL TƏHSİLİN XİDMƏTİNDƏ

Şövkət Qubad qızı Əliyeva müəllimlik fəaliyyətinə başladığı illəri tez-tez xatırlayır. Ağdaş rayonunda Pedaqoji Texnikumu bitirib, oxuduğu məktəbdə sinif müəllim kimi fəaliyyətə başladığı günü, fidan balaların ona dikilən ürək baxışlarını unutmur...

Quşqanadlı illər sürətlə bir-birini əvəz etdi. Şövkət müəllimin peşəsinə vurğunluğu, onu həm şagirdlərin, həm pedaqoji kollektivin, həm də valideynlərin gözündə ucaltdı.

1963-cü ildən talei onu həmişəlik Mingəçevir şəhəri ilə bağladı. Şəhər 16 nömrəli məktəbdə yeni şagirdlərə, yeni kollektivə

tezliklə alışdı. Daim oxumaq, öyrənmək, öz üzərində çalışmaq istəyi heç vaxt onu tərk etmədi. Qazandığı bilik və müvəffəqiyyətlər onu qane etmədiyindən təhsilini davam etdirmək məqsədilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ibtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası fakültəsinin qiyabi şöbəsinə daxil olur.

İşlədiyi məktəbdə yüksək həvəslə öz işini quran Şövkət müəllim şagirdlərin ana dili, riyaziyyat və digər fənlər üzrə bilik və bacarıqlara yiyələnmələrinə nail oldu. İlk illərdən o, şagirdlərin müstəqil düşünmələri, sərbəst fikir söyləmələri, gözəl nitq və oxu qabiliyyətinə malik olmaları üçün maraqlı metod və vasitələrdən bacarıqla istifadə etməsi ilə fərqləndi.

Şagirdlərə vətən sevgisi aşılamaq, yurdumuzun qədimliyi, təbiətimizin gözəlliyi, mədəniyyətimizin zənginliyi, dövlətimizin yenilməzliyi barədə onların biliklərini dərinləşdirmək və daha da zənginləşdirmək Şövkət müəllimi daim düşündürür.

Bildiyimiz kimi, ibtidai təhsilin hər bir pilləsində şagirdlərdə təlimə yaradıcı münasibət formalaşdırmaq müasir təlim texnologiyalarının mühüm tələblərindən biridir. Şövkət müəllimin şagirdləri ətraflarında baş verən hadisələri təhlil edir, ona öz münasibətini bildirməyə çalışırlar. Bu zaman onların düzgün nəticə çıxarmaları, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu obyektiv müəyyənləşdirmələrində müəllimin rolu əvəzsizdir.

Şövkət müəllim keçdiyi hər bir mövzunun məzmunundan irəli gələn dəyərləri şagirdlərə daha şüurlu və məntiqi cəhətdən düzgün çatdırmaq üçün öz dərslərini maraqlı və əyləncəli qurur. O, sinfə yardımçı və düşündürücü suallar verir, onların müstəqil fikir söyləmələrinə şərait yaradır.

Onun sinfində müəllim-şagird əməkdaşlığı səmərəli şəkildə qurulur. Şövkət müəllim şagirdlərin hər birinin fərdi xüsusiyyətlərini, qavrama qabiliyyətlərini, təfəkkürlərinin inkişaf səviyyəsini, sinif kollektivində və ailədəki yerini, mövqeyini müəyyənləşdirməklə onlara ana qayğısı ilə yanaşır, onlara yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılayır. O, Nəsirəddin Tusinin müəllim peşəsi haqqında dediyi sözləri tez-tez xatırlayır: «Müəllimlik mövcudatın ən şərəflisi olan insanı kamilliyə çatdırmaq məqsədini güdən sənətdir». O, müəllim əməyi, müəllim şəxsiyyətinin şagirdlər üçün nümunə rolunu oynadığını və onların hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi formalaşmalarına həlledici təsir göstərdiyini yaxşı hiss edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, onun şagirdləri yuxarı siniflərdə sistemə kursları müvəffəqiyyətlə mənimsəyirlər. Elə buna görə də fənn müəllimləri ona öz minnətdarlıqlarını bildirirlər.

Şövkət Əliyeva bu gün də gənclik həvəsi ilə çalışır. Üzündən nurani təbəssüm heç vaxt əskik olmur. O, məktəbə yenidən gələn gənc müəllimlərə məsləhəti və qayğısını əsirgəmir. Onun iş təcrübəsi öyrənilib ümumiləşdirilmiş, Mingəçevir məktəblərində yayılmışdır. Bu şərəfli və məsuliyyətli işdə ona can sağlığı və uğurlar arzu edirik.

Südabə Abdullayeva,

Bakı Şəhəri Təhsil İdarəsinin metodisti

YARADICI TƏRBİYƏÇİ

İsmayılova Elmira Süleyman qızı 1943-cü il martın 20-də Quba rayonunun II Nügədi kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. O, 1959-cu ildə doğma kəndində orta məktəbi bitirmiş, bir il kənd kitabxanasında müdir işləmişdir.

1960-cı ildə Quba Tibb Texnikumuna daxil olmuş, 1963-cü ildə oranı bitirərək Xaçmaz şəhər Uşaq Xəstəxanasında işləməyə başlamış, 1964-cü ildən 1968-ci ilə kimi II Nügədi kənd xəstəxanasında, 1970-ci ildə Xaçmaz şəhər Uşaq Məsləhətxanasında tibb bacısı vəzifəsində işləmiş, 1973-cü ildə birqruplu körpələr evinə müdir qəbul olunmuşdur. 1976-cı ildən Xaçmaz şəhər 3 nömrəli körpələr-uşaq bağçasında müdir işləyir.

İşlədiyi müddətdə öz fəallığı ilə daim fərqlənmiş Elmira İsmayılova bədiə yaradıcılıqla da məşğul olur. Onun şeirləri rayon ictimaiyyəti tərəfindən rəğbətlə qarşılanır.

E.İsmayılovanın bir neçə şeirini oxuculara təqdim edirik.

İSTƏMİRƏM

Torpağımı çox sevirəm, özgə məskən istəmirəm.
Öz vətənim bəsdir mənə, özgə vətən istəmirəm.
Ulu tanrım, dədəm Qorqud, Heydər baba
Yolu bəsdir, özgə bir yol istəmirəm.

Millətlərin kitabında öz qolum var,
Özgə bir qol istəmirəm.
Azərbaycan, sənin üçün can verərəm,
Özgə bir can istəmirəm.

HEYDƏR BABA

Müəllimlərin müəllimisən,
Dədə Qorqud varisən.
Bu torpağın igid oğlu,
Düşmənlərin qənimisən.
Bu ellərə ləyaqətli oğlu da
İlhamı da sən vermisən.
Səadəti, inamı da sən vermisən.

VAR

Qoy düşmənlər sevinməsin:
- Heydər yoxdur daha nə var?!
O zalımlar qoy bilsinlər
Heydər oğlu İlham kimi
İlham oğlu Heydər də var!
Bu vətəni qoruyan da,
Ona sadıq olan da var.

İlqar İSGƏNDƏROV,
jurnalın əməkdaşı

V.Mahmudov, A.Bağiyeva,
Ə.Musayev, E.Həsənova

RİYAZİ OYUNLAR VƏ ƏYLƏNCƏLƏR

3 ədədi üzrə

Hədiyyə

Hər dostuna bir kitab
Hədiyyə verdi Eldar.
Üç kitab payladısı,
Onun neçə dostu var?

Quşlar

Üç quş qondu budağa
Oldu budaqda beş quş
Bəs əvvəlcə budaqda
Deyin neçəsi varmış?

4 ədədi üzrə

Göyərçinlər

Pəncərənin önündə
Var idi dörd göyərçin,
İkisi uçub getdi,
Neçəsi qaldı deyən?

İki dovşan

Dadlı kələm yeyirdi
Dirrikdə iki dovşan.
Qaçıb gözdən itdilər,
Gözətçi gələn zaman.
Hərəsi iki kələm,
Onlar yemişdi ləkdə.
Neçə kələm yemişdi
İki dovşan birlikdə?

5 ədədi üzrə

Çoxmərtəbəli ev

Tikilmişdi hələlik,
Evin üç mərtəbəsi.
Hələ tikilməmişdi
Mərtəbənin ikisi,

Bina hazır olanda,
Köçəsiyik ora biz.
Bəs neçə mərtəbəli
Olacaq ev deyən siz?

6 ədədi üzrə

Neçəsi qaldı?

Altı sığırçın
Budağa qondu.
Ovçu tüfənglə
Tez nişan aldı.
Birini vurdu.
Həsən, de görüm
İndi budaqda
Neçəsi qaldı?
Eh, buna nə var
Birin vurubsa,
Beşi də qalar.

- Yox bilmədin sən,
Düz demir Həsən.
Siz deyən quşlar
Neçəsi qalar?
- Ateş açılsa
Sığırçınlardan
Biri vurulsa
Qalanlar uçar,
Biri də qalmaz!

Bacılar

Ana altı almanı
Payladı qızlarına.
Bir cüt düşdü hər qıza
Yaraşlıq ulduza
Deyin, görək uşaqlar,
Neçə bacıdır onlar?

Qarğalar

Bir dəstə qarğa
Qondu budağa.
Sonra yarısı
Uçdu uzağa.
Üç qarğa qaldı,
Hay-həşir saldı.
Deyin, əvvəlcə
Bəs neçə qarğa
Gəlmişdi bağa.

7 ədədi üzrə

Günəşli günlər

Həftənin iki günü
Yağış yağdı, kəsmədən.
Sonrakı iki gündə
Hər yan oldu duman, çən
Sonra hava açıldı
Günəş boylanıb baxdı.
Deyin görək həftənin
Neçə günü gün çıxdı?

Ağ güllər

Güldandakı güllərin
Üçü qırmızı idi,
İkisi sarı idi.
Yeddi gül var idisə,
Güldanda söylə, görək
Neçə ağ gül var, imiş?

8 ədədi üzrə

Sırada

Uşaqdar iki-iki
Durmuşdular sırada.
Dörd cüt uşaq var isə,
Cəmi neçə uşaq var
Deyin, görək orada?

Qazlar

Göldə üç qaz var idi
Üçü də üzüb gəldi.
Sonra həmin qazlara
İkisi də qoşuldu.
Ay uşaqlar, siz deyin,
Göldə neçə qaz oldu?

Dəftərlər

Süsən dəftərlərindən
Beşin verdi Həsənə.
Üçü qaldı özünə
Sevimli bacısıdı,
Axı Süsən Həsənin!
Neçə dəftəri varmış
Deyin, görək Süsənin?

Dovşanlar

Bostana səkkiz dovşan,
Girmişdi gecə yarısı,
Gözətçi gələn kimi,
Qaçıb getdi yarısı.
Qalanların yarısı
Kol dibində gizləndi.
Gizlənə bilməyəni,
Gözətçi tuta bildi.
Siz deyən, neçə dovşan
Tutuldu həmin axşam?

Neçə yaş

Bacısı Xəyaləni

Xəyalənin beş yaşı,
Xəyyamın səkkiz yaşı

Yaman çox sevir Xəyyam.
Bacısına nağıllar
Danışır o, hər axşam.

Şaxta baba

Şaxta baba gətirdi
Uşaqlara hədiyyə.
Hədiyyəni payladı,
Onlar sevensin deyə.
Dörd uşağa hədiyyə
Şaxta baba payladı,
Beşi də artıq qaldı,
Torbasında saxladı.
Yayıldı uşaqların.
Hər tərəfə şən səsi,
Deyin, Şaxta babanın
Neçəymiş hədiyyəsi?

Ayının balaları

Ayının balaları,
Doqquz armud tapdılar.
Hərəsi üçün yeddi.
Üçünü də atdılar
Dönüb yuvalarına
Şirin-şirin yatdılar
Qalsın nağılın ardı.
Deyin görək ayının
Neçə balası vardı?

Almalar

Budaqda on alma var,
Üçünü yedi Eldar,
Üçünü yerə saldı.
Bəs budaqda nə qədər
De görək, alma qaldı?

Armud

Yazdakı armudun
Birini Əli yedi

Bacısından neçə yaş
Böyükdür, bəs qardaşı?

9 ədədi üzrə

Kitablar

Doğrul doqquz kitabı
Yığdı kitab rəfinə,
Üçün gəlib apardı
Qonşuları Səbinə.
Sonra oxumaq üçün
Beşin də Nigar aldı.
Deyin görək Toğrulun
Neçə kitabı qaldı?

Göy çəməndə

Yaz fəslə göy çəməndə,
Çiçək yığırdı üç qız.
Sanki güllü çəməndə,
Parlayırdı üç ulduz.
Hər qız üç dəstə yığdı,
Hər birisi çox qəşəng.
Deyin, bəs neçə dəstə
Yığılmışdı, onlar çiçək?

10 ədədi üzrə

Tapdıq

Kiçik Tapdıq
Qoz bidində
On qoz tapdı
Birin verdi
Yoldaşına.
Üçün verdi
Qardaşına.
Bacısı da,
Üçün aldı
Bəs neçəsi
Ona qaldı?

Kənddən gələn uşaqlar

Yay ayında şəhərdən
Kəndə on uşaq gəldi.

Birini Vəli yedi
Onlar yediyi qədər
Armud götürdü Qəmər
Var idisə on armud
Neçəsi qaldı, Mahmud?

Mahnılar

Qarajda səhər-səhər
On yük maşını çıxdı.
Günorta maşınlardan,
Dördü geri qayıtdı.
Neçəsi qayıdacaq,
Gözətçi bilməlidir.
Deyin, axşam qaraja,
Neçəsi gəlməlidir?

Təyyarələr

Əvvəlcə göy səmaya,
Qalxdı bir cüt təyyarə.
Onların arxasınca
Qalxdı dörd cüt təyyarə,
Təyyarələr sürətlə
Uçurdular havada
Neçə təyyarə vardı
Deyin, görək səmada?

Qartopu

Hər yan ağappaq idi
Hər yana qar yağırdı.
Həyətdə yeddi uşaq
Qartopu oynayırdı.
Daha üç uşaq gəldi
Hər yana yayıldı səs
Deyin, görək həyətdə
Neçə uşaq oldu bəs?

Ağgül

Səhər-səhər bağçadan
Ağgül qızılgül dərdi.
Güllərin yarısını
Qardaşına göndərdi.
Qalan gülü güldanda
Saxladı anasına
Güldanda varsa, beş gül,
Neçə gül dərib Ağgül?

Gəzib bağı, bağcam
Onlar yaxşı dincəldi
Üçü qayıdıb getdi
Yoldaşlarından qabaq
Söylə daha neçəsi
Getməlidir, ay Afaq?

Qayıqlar

Həsən rəngli kağızdan
Kiçik qayıq qayırdı
Aytən kənarında durub
Qayıqları sayırdı
Qayıqlar beş cüt oldu.
Elə ki, suya saldı,
Üçü islanıb batdı.
Deyin, suyun üzündə
Bəs neçə qayıq qaldı?

Futbol

Axşam üstü uşaqlar,
Futbol oynayırdılar.
Bərabər sayda idi
Meydanda oyunçular.
Beşə uşaq var idi.
Rəqib komandasında
Neçə uşaq var idi.
Futbol meydançasında?

Toyuq və cücələr

Həyətdə beş cüt toyuq,
On da cücə gəzirdi
Toyuqlar cücələrdən
Söylə, neçə az idi?

Neçə sərnişin

On nəfər getməliydi
Avtobusla şəhərə
Nədənsə, üç nəfəri
Qayıdıb düşdü yerə.
Yolda biri də mindi
Getmək üçün şəhərə.
Deyin, neçə sərnişin
Yola düşdü səfərə?